

Η ΕΛΛΑΣ ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΙΕΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

(άντίστοιχο κεφάλαιο στό ἔργο τοῦ **WILCKEN ULRICH**
«ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ»)

Οί ἀνατολικῆς προελεύσεως ἐχθροί τῶν Ἑλλήνων στήν Ἀνατολή καί στήν Δύση

Ἡ περίοδος ἀπό τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὡς τόν Μ. Ἀλέξανδρο διαιρεῖται συνήθως στίς ἐποχές τῆς ἡγεμονίας τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν Θηβαίων καί τῶν Μακεδόνων. Ἡ διαίρεση αὐτή ἀντιστοιχεῖ βέβαια στήν μεταβολή τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων στήν Ἑλλάδα, ὡστόσο ὁμως δέν ἐκφράζει ἕνα πρωταρχικῆς σημασίας ἱστορικό γεγονός, βασικό γιά τήν κατανόηση τῆς περιόδου, δηλ. τήν πολιτική ἐπιρροή πού ἀσκοῦσε ἡ Περσία στήν Ἑλλάδα, ἀφ' ὅτου (τό 412 π.Χ.) εἶχε ἐπέμβει στόν [Πελοποννησιακό πόλεμο](#), συμβάλλοντας ἔτσι ἀποφασιστικά στήν νίκη τῆς Σπάρτης. Ἡ ἐπιρροή αὐτή κατοχυρώθηκε μάλιστα καί τυπικά, ἀπέκτησε δηλ. καί «διεθνή» νομική ἰσχύ, μέ τήν ἐπονείδιστη «εἰρήνη τοῦ βασιλέως» τοῦ 386 π.Χ. Ἐπαυσε ἐντελῶς νά ὑπάρχη μόνο ἀφ' ὅτου ὁ Μ. Ἀλέξανδρος κατέλυσε τήν Περσική Αὐτοκρατορία, ἐνῶ ἤδη ὁ πατέρας του Φίλιππος λίγο πρῖν ἀπό τόν θάνατό του μέ τό νέο καθεστῶς πού ἐπέβαλε στό συνέδριο τῆς Κορίνθου (τό 338/7) εἶχε καταργήσει οὐσιαστικά τήν «εἰρήνη τοῦ βασιλέως» καί ἀκόμη εἶχε ἀρχίσει τόν πόλεμο ἐναντίον τῆς Περσίας.

Τόν ἀποφασιστικό αὐτό ρόλο μπόρεσε νά παίξει ἡ Περσία μόνο χάρη στό γεγονός ὅτι οἱ θλιβεροί τοπικιστικοί πόλεμοι τῶν Ἑλλήνων μεταξύ τους, ἡ ἐπιδίωξη τῆς μιᾶς δυνάμεως νά ἀποκτήσει τήν ἡγεμονία ἐπί τῶν ἄλλων, ἔδινε στόν Μ. Βασιλέα τήν εὐκαιρία νά ρυθμίσει τήν κατάσταση στήν Ἑλλάδα ἀπό τήν θέση ἐκείνου πού ὡς ἀμέτοχος τρίτος γελαῖ· ἄν οἱ Ἕλληνες ἦταν ἐνωμένοι δέν θά εἶχε γίνει ποτέ ἡ «βασίλειος εἰρήνη», ἐφ' ὅσον ἀπό στρατιωτική ἄποψη ἦταν κατά πολύ ἀνώτεροι τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτό εἶχε δείξει ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων μισθοφόρων στά Κούναξα (τό 401 π.Χ.) καί ἡ ἥρωική τους ἐπιστροφή, ὅπως ἐπίσης τό γεγονός ὅτι οἱ Πέρσες βασιλεῖς ὕστερα ἀπό τήν ἐμπειρία αὐτή πίστευαν ὅτι μόνο μέ τήν βοήθεια Ἑλλήνων μισθοφόρων μποροῦσαν νά ἐπιτύχουν τήν ἀσφάλεια τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐξ ἄλλου μέ τήν ἀποστασία τῆς Αἰγύπτου (τό 404 π.Χ.), τῆς Κύπρου καί ἄλλων περιοχῶν, ὅπως ἐπίσης τίς συνεχεῖς

έξεγέρσεις φιλοδόξων σατραπῶν¹ ἡ Περσική Αὐτοκρατορία ἀντιμετώπιζε τόν κίνδυνο τῆς διαλύσεως, ἕως ὅτου ὁ δραστήριος Ἀ ρ τ α ξ έ ρ ξ η ς Γ ' Ξ ο ς (359 - 338 π.Χ.) ὑπέταξε καί πάλι τήν Αἴγυπτο (τό 343/2 π.Χ.) καί ἀποκατέστησε τήν ἐνότητα τῆς αὐτοκρατορίας. Ὡστόσο παρά τίς ἐσωτερικές αὐτές κρίσεις ἡ περσική διπλωματία μέ τήν βοήθεια τοῦ περσικοῦ χρυσοῦ ἔπαιζε ἐπί δεκαετίες πολύ εὐκόλο παιγνίδι στήν πολιτικά κατακερματισμένη Ἑλλάδα, ἕως ὅτου ὁ βασιλεύς Φίλιππος ἐπέβαλε μέ τήν βία τήν ἔνωση τῶν Ἑλλήνων. Γί' αὐτό μελετώντας κανεῖς τίς πολιτικές ἐξελίξεις στήν Ἑλλάδα κατά τήν περίοδο ἐκείνη προέπει νά ἔχη πάντοτε ὑπ' ὄψιν του τόν δεσπόζοντα ρόλο πού ἔπαιζε ἡ Περσία καί τήν πίεση πού πότε περισσότερο, πότε λιγότερο ἀσκοῦσε — ἂν καί μόνο σέ ὀρισμένες περιπτώσεις παρουσιάζεται καθαρά.

Ἐνῶ στήν Ἀνατολή οἱ Πέρσες ἐπενέβαιναν στά πολιτικά πράγματα τῆς Ἑλλάδος, στήν Δύση ἀπειλοῦσαν τοὺς Ἕλληνες οἱ Κ α ρ χ η δ ὄ ν ι ο ι. Μετά τήν καταστροφή τῶν Ἀθηναίων στήν Σικελία οἱ Συρακούσιοι γιά νά ἐκδικηθοῦν ἔλαβαν μέρος μέ τόν στόλο τους ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Ἑ ρ μ ο κ ρ ά τ η στόν «Ἰωνικό» πόλεμο, ἀλλά στήν ναυμαχία τῆς Κυζίκου (τό 410 π.Χ.) ἔχασαν σχεδόν ὅλα τά πλοῖα τους. Ὁ κλονισμός αὐτός πού ὑπέστη ἡ δύναμη τῶν Συρακουσῶν, ὅπως ἐπίσης οἱ ἔριδες πού ἀνέκυψαν ἐκ νέου μεταξύ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Σικελίας ἔδωσαν τήν εὐκαιρία στοὺς Καρχηδονίους — οἱ ὅποιοι μετά τήν νίκη τοῦ Γέλωνος εἶχαν σταματήσει κάθε πολεμική ἐνέργεια, βλ. σ. 193 — νά ἐπιτεθοῦν ἐκ νέου κατά τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς νήσου. Τό 409 π.Χ. κατέλαβαν τόν Σελινοῦντα καί τήν Ἰμέρα, τό 406 καί τό 405 κατέλαβαν καί κατέστρεψαν τόν Ἀκράγαντα καί τήν Γέλα καί ἀσυγκράτητοι συνέχισαν τήν προέλασή τους στό ἀνατολικό τμήμα τῆς νήσου.

Στήν κρίσιμη αὐτή περίσταση σώθηκαν οἱ Ἕλληνες μόνο χάρις στό γεγονός ὅτι μία ἰσχυρή προσωπικότης, ὁ νεαρός ἀξιωματικός Διονύσιος, ἀνέλαβε ὡς τύραννος τῶν Συρακουσῶν τήν ἐνιαία ἡγεσία τους. Ὁ Δ ι ο ν ύ σ ι ο ς (κυβέρνησε ἀπό τό 405 ὡς τό 367 π.Χ. καί φέρεται στήν ἱστορία ὡς Διονύσιος Α')² ἦταν βέβαια ἕνας σκληρός ἡγεμόνας, ἀδίστακτος σέ ὠμότητες (γί' αὐτό καί στήν ἱστορική παράδοση πού διαπνέεται ἀπό μῖσος ἐναντίον του παρουσιάζεται ὡς ὁ τύπος τοῦ «κακοῦ τυράννου»)· ὡστόσο στό διάστημα τῆς τεσσαροκονταετοῦς σχεδόν ἐξουσίας του μέ τήν ἐπιμονή, τήν ἐνεργητικότητα καί τήν ἔξυπνη πολιτική του ἔσωσε τόν Ἑλληνισμό ἀπό τήν ὑποταγή στοὺς Καρχηδονίους. Οἱ στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις παρουσιάζουν μεγάλες ἐναλλαγές, νίκες καί ἥττες διαδέχονταν ἡ μία τήν ἄλλη. Μιά φορά μάλιστα ὁ Διονύσιος προχώρησε ὡς τήν δυτική ἄκρη τῆς Σικελίας καί χάρις στήν ὑπεροχή του σέ πολιορκητικά μέσα (κατασκευασμένα ἀπό τοὺς ἐξάιρετους μηχανικούς του) κατέλαβε τήν Μοτύη (τό κατοπινὸ Λιλύβαιον, σημ. Μαρσάλα). Ἀργότερα ἀποκλείσθηκε στήν ἴδια τήν πόλη του (Συρακοῦσες) ἀπό τοὺς Καρχηδονίους. Τελικά ὅμως μπόρεσε νά συνάψῃ εὐνοϊκή γί' αὐτόν εἰρήνη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ Καρχηδόνιοι περιορίσθηκαν

¹ Βλ. W. J u d e i c h, Kleinasiatische Studien, Marburg 1892.

² Βλ. K.F. Stroheker, Dionysios I. Gestalt und Geschichte des Tyrannen von Syrakus. Wiesbaden 1958.

καί πάλι στό δυτικό τμήμα τῆς νήσου καί στόν Διονύσιο ἀναγνωρίσθηκε ἡ κυριαρχία στό ἀνατολικό τμήμα. Ὑστερα ἐπενέβη καί στήν Κάτω Ἰταλία καί κατέλαβε τήν νότια ἄκρη τῆς μέ τῶ Ρήγιον καί τόν Κρότωνα. Διαθέτοντας τήν μεγαλύτερη Ἑλληνική ναυτική δύναμη καί θέλοντας νά ἐπιτύχη τήν κυριαρχία στό Ἀδριατικό πέλαγος ἴδρυσε τήν Ἀδρία καί τήν Ἀγκώνα στήν ἀνατολική παραλία τῆς Ἰταλίας καί τήν Λίσσο στίς ἀκτές τῆς Ἰλλυρίας. Οἱ ἀποικίες αὐτές εἶχαν στρατιωτικό χαρακτήρα καί χρησίμευαν στόν στόλο του ὡς βάσεις.

Ὡς ἡγεμόνας μεγάλου κράτους ὁ Διονύσιος ἔπαιξε σημαντικό ρόλο σέ σπουδαῖα πολιτικά γεγονότα καί τῆς κυρίως Ἑλλάδος· ἦταν φίλος τῆς Σπάρτης, ἐνῶ καί οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεδίωκαν τήν εὐνοιά του. Ὑπό τήν ἡγεσία ὁμοῦ τοῦ γιου του Διοῦσίου Β', πού τόν διαδέχθηκε στήν ἐξουσία τό 367 π.Χ. (ἡ διαδοχή ἔγινε ὁμαλά σάν νά ἐπρόκειτο γιά κληρονομική μοναρχία), τό κράτος ἐξασθένησε. Ὁ Διονύσιος Β' εἶχε πολλές ἀδυναμίες καί μάταια προσπάθησαν τόσο ὁ θεῖος του Δίων, ὁ φίλος καί μαθητής τοῦ Πλάτωνος¹, ὅσο καί ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων κατά τά ταξίδια του στίς Συρακοῦσες νά ἐξευγενίσουν τόν χαρακτήρα του. Μετά τήν ἐκδίωξη τοῦ τυράννου καί τήν δολοφονία τοῦ Δίωτος (τό 354 π.Χ.) οἱ Καρχηδόνιοι ἐκμεταλλεύθηκαν τήν ἀνωμαλία πού ἐπῆλθε γιά νά ἐπιτεθοῦν ἐκ νέου καί νά ἀπειλήσουν τίς Συρακοῦσες. Οἱ Καρχηδόνιοι ἀπωθήθηκαν μόνο ἀφοῦ στάλθηκε ἀπό τήν Κόρινθο (μητρόπολη τῶν Συρακουσῶν) ὁ Τιμολέων (344 π.Χ.). Ἀφοῦ ἀνάγκασε τόν Διονύσιο — πού εἶχε στό μεταξύ ἐπιστρέψει — νά ἐγκαταλείψῃ τήν Σικελία ὁ Τιμολέων ἐπέτυχε λαμπρή νίκη κατά τῶν Καρχηδονίων στόν Κριμισό (τό 341 π.Χ.) καί τούς ἀνάγκασε νά ὑποχωρήσουν. Οἱ κατεστραμμένες πόλεις, ὅπως ὁ Ἀκράγας καί ἡ Γέλα, ἀνοικοδομήθηκαν καί μέ τήν προσέλευση ἀποίκων ἀπό τήν Ἑλλάδα κατοικίσθησαν ἐκ νέου· τό δημοκρατικό πολίτευμα ἀποκαταστάθηκε καί οἱ ἑλληνικές πόλεις ἐνώθηκαν σέ συμμαχία ὑπό τήν ἡγεσία τῶν Συρακουσῶν.

Ἀλλά καί στήν περίπτωση αὐτή ὁ κύριος παράγων τῆς ἐπιτυχίας ἦταν ἡ ἐξέχουσα προσωπικότης: Μετά τήν παραίτηση τοῦ Τιμολέοντος (τό 337 π.Χ.) ἀπό τίς ἑκτακτες ἐξουσίες πού τοῦ εἶχαν ἀνατεθῆ ἄρχισε καί πάλι ἡ παλαιά κακοδαιμονία, οἱ ἔριδες τῶν ἑλληνικῶν πόλεων μεταξύ τους· στήν διαμάχη τῶν ἀντιπάλων παρατάξεων ἐπενέβησαν καί πάλι οἱ Καρχηδόνιοι (ὕστερα ἀπό ἔκκληση τῶν ὀλιγαρχικῶν). Ἔτσι ἡ ἱστορία τῆς Σικελίας δείχνει τήν ἴδια θλιβερή εἰκόνα πού παρουσιάζει καί ἡ ἱστορία τῆς κυρίως Ἑλλάδος: ἐκεῖ ὅπως καί ἐδῶ ὑπῆρχε ὁ ἀνεξάλειπτος ἐκεῖνος τοπικισμός, πού ἔδινε διαρκῶς στούς ἐχθρούς του Ἑλληνισμοῦ τήν εὐκαιρία νά ἐπεμβαίνουν. Μόνο ἰσχυρές προσωπικότητες μπόρεσαν νά συγκροτοῦν τήν ἐσωτερική διχόνοια, ὅπως ἐπίσης καί τόν ἐξωτερικό ἐχθρό.

¹ Βλ. H.Berve, Dion (Abhandlungen der Akademie in Mainz, Geistes - und sozialwiss. Klasse 1956 [1956, ἀρ. 10).

Ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης

Μετά τήν πτώση τῶν Ἀθηνῶν ἡ μόνη ἡγετική δύναμη στήν Ἑλλάδα ἦταν ἡ Σπάρτη. Ὁ ἰσχυρότερος ἄνδρας τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ Λύσανδρος· αὐτόν ἀποδόθηκαν ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης συμβολῆς του στήν νίκη ἐξαιρετικές τιμές. Στό σύμπλεγμα τῶν ἀγαλμάτων τῶν Ὀλυμπίων θεῶν πού ἀφιερώθηκαν στούς Δελφούς ἡ Σπάρτη ἐπέτρεψε νά στηθῆ κοντά καί τό δικό του καί οἱ ὀλιγαρχικοί τῶν ἰωνικῶν πόλεων (τῆς Ἐφέσου καί ἰδιαίτερα τῆς Σάμου) τοῦ ἀπέδωσαν μάλιστα θεϊκές τιμές — γεγονός πού προοιωνίζει τήν κατοπινή λατρεία τῶν ἐλληνιστικῶν ἡγεμόνων καί γι' αὐτόν τόν λόγο παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον.

Ὡστόσο ἡ ἐλπίδα τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ὅτι θά ἀνακτοῦσαν τήν ἐλευθερία τους, ὅπως εἶχε ὑποσχεθῆ ἡ Σπάρτη, διαψεύσθηκε σύντομα: ἡ Σπάρτη ἔχοντας τήν ὑποστήριξη τῆς Περσίας καί βασιζόμενη στήν συμμαχία πού εἶχε συνάψει μέ τόν τύραννο τῶν Συρακουσῶν Διονύσιο Α' ἔδειξε ἀμέσως τήν συμπεριφορά ἑνός αὐστηροῦ δυνάστη. Ἐνῶ πρῖν ἡ Ἀθήνα εἶχε ὑποστηρίξει τά δημοκρατικά καθεστῶτα τώρα ἡ Σπάρτη χρησιμοποιοῦσε τήν ἰσχυρή της θέση γιά νά ἐγκαθιδρύη ὀλιγαρχικά πολιτεύματα πού ὑποστηρίζονταν ἀπό τοὺς Σπαρτιαῖτες ἀρμοστές μέ τίς φρουρές τους.

Καλύτερα γνωστοί εἶναι οἱ ἀγῶνες πού ἔγιναν γιά τό πολιτειακό ζήτημα στήν Ἀθήνα. Ἐνῶ οἱ ὀλιγαρχικοί της πόλεως ἰσχυρίζονταν ὅτι ἤθελαν νά εἰσαγάγουν τήν «πάτριον πολιτείαν» (ὁ ὅρος εἶχε πολύ εὐρεία σημασία, οἱ ὀλιγαρχικοί ἐννοοῦσαν ὁμως τήν ὀλιγαρχία), σύμφωνα μέ τήν συνθήκη εἰρήνης τοῦ 404 π.Χ., πέτυχαν ὡστόσο μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ Λυσάνδρου, πού ἔφθασε μέ τμήμα τοῦ στόλου τό θέρος τοῦ 404 π.Χ. στήν Ἀθήνα, νά ἐγκαθιδρῶσουν τό καθεστῶς τῶν «Τριάκοντα». Ἀρχικά ὑπερίσχυσαν οἱ μετριοπαθεῖς ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Θηραμένη, λίγο ἀργότερα ὁμως ἐπεκράτησαν οἱ ἐξτρεμιστές ὑπό τόν Κριτία καί ἐπέβαλλαν ἕνα τρομοκρατικό καθεστῶς πού κατεδίκασε σέ θάνατο πολυάριθμους πολῖτες, κυρίως εὐκατάστατους (ὅπως ἔλεγαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀργότερα τά θύματα ἀνέρχονταν σέ 1500). Σπαρτιατική φρουρά ἀπό 700 ἄνδρες πού βρισκόνταν στήν Ἀκρόπολη προστάτευε ἀπό ἐκεῖ τό ὀλιγαρχικό καθεστῶς. Ὅταν ὁ Θηραμένης ἐξέφρασε τήν ἀντίθεσή του στήν τρομοκρατία αὐτή καταδικάσθηκε σέ θάνατο καί ἐκτελέσθηκε.

Ἡ μεταβολή ἔγινε ὁμως ἀπό τόν Θρασύβουλο. Ἐπικεφαλῆς τῶν δημοκρατικῶν ἐξορίστων πού φεύγοντας ἀπό τήν Ἀθήνα εἶχαν γίνει δεκτοί ἀπό τοὺς Θηβαίους παρά τήν σχετική ἀπαγόρευση (τῆς Σπάρτης) ὁ Θρασύβουλος κατέλαβε στίς ἀρχές τοῦ χειμῶνα τοῦ 403 π.Χ. τό φρούριο Φυλή (στά σύνορα Ἀττικῆς καί Βοιωτίας). Ἀφοῦ ὁ στρατός του ἐνισχύθηκε σημαντικά μέ τήν προσέλευση καί ἄλλων κατόρθωσε νά νικήσῃ τοὺς Τριάκοντα καί νά καταλάβῃ τόν Πειραιᾶ καί τήν Μουνιχία. Ὁ ἴδιος ὁ Κριτίας σκοτώθηκε. Ἡ συνέλευση τῶν 3000 Ἀθηναίων (στούς ὑπόλοιπους τό ὀλιγαρχικό καθεστῶς εἶχε στερήσει τά πολιτικά δικαιώματα) ἀπεφάσισε τήν καθαίρεση τῶν Τριάκοντα καί τήν ἀντικατάστασή τους ἀπό τήν κυβέρνηση τῶν «δέκα». Ἐκεῖνοι ἀπό τοὺς Τριάκοντα πού

είχαν επιζήσει κατέφυγαν στην Έλευσῖνα. Ὁ ἀγώνας κρίθηκε μέ νίκη τῶν δημοκρατικῶν ἐξ αἰτίας τῆς ἀντιθέσεως μεταξύ τοῦ Λυσάνδρου, τοῦ ὁποῖου ἡ δύναμη εἶχε ὑπερβολικά αὐξηθῆ, καί τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Πausanία. Ὅταν ὁ Πausanίας ἔφθασε μέ στρατό στην Ἀττική, ὕστερα ἀπό ἔκκληση πού ἀπηύθυναν στην Σπάρτη καί οἱ δύο παρατάξεις, ὁ Λυσάνδρος ἀναγκάσθηκε νά ὑπακούσῃ στίς διαταγές τοῦ βασιλέως: καί ὁ Πausanίας, ἀπό ἀντίθεση πρὸς τόν Λυσάνδρου, ἀφοῦ μεσολάβησε χωρίς κανένα ἰδιοτελῆ σκοπό μεταξύ τῶν παρατάξεων, ἐπέτυχῃ τήν ἐπάνοδο τῶν δημοκρατῶν στην Ἀθήνα. Τό παλαιό δημοκρατικό καθεστῶς (μέ τήν βουλή τῶν Πεντακοσίων) ἀποκαταστάθηκε καί κηρύχθηκε ἀμνηστία (τό ἔτος πού ἦταν ἄρχων ὁ Εὐκλείδης, δηλ. τό 403 π.Χ.). Ἡ Έλευσῖνα ὅπου παρέμεναν οἱ ὀλιγαρχικοί ἀνακηρύχθηκε τότε ἀνεξάρτητη κοινότης, ἀλλά κατόπιν (τό 401/0 π.Χ.) ἔχασε τήν ἀνεξαρτησία της (καί ἐνσωματώθηκε, ὅπως πρίν, στην Ἀθήνα).

Ἡ ἡγεμονική θέση τῆς Σπάρτης, πού παρουσιάζεται σέ τέτοιου εἴδους ἐπεμβάσεις στίς ἐσωτερικές ὑποθέσεις τῶν πόλεων, βασιζόταν κυρίως στην ὑποστήριξη ἐκ μέρους τῆς Περσίας. Ὅμως οἱ καλές σχέσεις μεταξύ τῶν δύο συμμάχων δέν ἔμελλαν νά διαρκέσουν πολύ, παρά τήν ἀνάκληση τοῦ Λυσάνδρου πού ἔγινε ἀπό τήν Σπάρτη ὕστερα ἀπό αἰτιάσεις τοῦ Φαρναβάζου καί παρά τήν κατάργηση τῶν «δεκαρχιῶν» (τῶν ὀλιγαρχικῶν καθεστώτων πού εἶχε ἐγκαθιδρύσει ὁ Λυσάνδρος στίς μικρασιατικές ἑλληνικές πόλεις). Μέ τόν πρίγκιπα Κύρο (ἀδελφό τοῦ Πέρση μονάρχη) ὁ Λυσάνδρος διατηροῦσε στενές φιλικές σχέσεις: καί ἡ Σπάρτη, μολονότι γνώριζε τούς ἀληθινούς σκοπούς τῶν πολεμικῶν προετοιμασιῶν τοῦ Κύρου, δηλ. ὅτι στρεφόταν ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀρταξέρξη Μέμνονος (404 - 359 π.Χ.) γιά νά καταλάβῃ αὐτός τόν θρόνο, ὡστόσο τόν ὑπεστήριζε μυστικά, πράγμα πού ἔγινε βέβαια γνωστό στά Σοῦσα. Ἔτσι, ὅταν τό 401 π.Χ. σκοτώθηκε ὁ Κύρος στά Κούναξα, ἡ Σπάρτη βρισκόταν ἐκτεθειμένη ἀπέναντι τῆς Περσίας. Καί ὅταν λίγο ἀργότερα οἱ ἑλληνικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας πού εἶχαν προσχωρήσει στόν Κύρο, γνωρίζοντας τήν σκληρή τιμωρία πού τίς περίμενε ἀπό τόν Τισσαφέρην, ἔκαναν ἔκκληση γιά βοήθεια στην Σπάρτη οἱ Σπαρτιαῖτες ἀπεφάσισαν τήν ἐνοπλή ἐπέμβαση. Ὁ λόγος πού ὤθησε τήν Σπάρτη νά ἔλθῃ σέ σύγκρουση μέ τήν Περσία δέν ἔχει καμμία σχεδόν σχέση μέ τήν ἐθνική, πανελλήνια ιδέα: λίγα χρόνια πρίν οἱ Σπαρτιαῖτες, χωρίς κανένα ἐθνικό ἐνδοιασμό, ἐξαγόρασαν μέ ψυχρή ὑπολογιστικότητα τήν περσική βοήθεια παραδίδοντας τούς Ἕλληνες τῆς Μ. Ἀσίας στόν Μ. Βασιλέα. Ἀποφασιστική σημασία εἶχαν μᾶλλον δύο ἄλλα αἰτία: ἡ ἠθική ὑπχρέωση πού ἐπέβαλλε στην Σπάρτη ἡ ἡγεμονική της θέση στην Ἑλλάδα καί τό ἐνδιαφέρον της νά διατηρήσῃ τήν ἐπιρροή της στην Μ. Ἀσία. Ὡστόσο προσπάθησε νά ἐκμεταλλευθῇ πολιτικά γιά τούς σκοπούς της καί τήν πανελλήνια ιδέα.

Τίς ἐπιχειρήσεις κατὰ τόν περσικό αὐτόν πόλεμο διηύθυναν ἐκ μέρους τῆς Σπάρτης ὁ Θίβρων (400 π.Χ.) καί κατόπιν ὁ Δερκίλιδης (399 π.Χ.) μέ ἐναλλασσόμενη ἐπιτυχία. Μεγαλύτερες διαστάσεις πῆρε ὁ πόλεμος ὅταν μέ πρωτοβουλία τοῦ Λυσάνδρου ἀνέλαβε τήν ἡγεσία τοῦ στρατοῦ ὁ

προστατευόμενος του βασιλεύς Ἀ γ η σ ί λ α ο ς, ικανός στρατηγός μέ φλογερή φιλοδοξία, καί μέ νέες δυνάμεις ἔφθασε (τό 396 π.Χ.) στήν Μ. Ἀσία. (Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Ἀγησιλάου ἀπό τήν Ἑλλάδα ἔγινε μέ κάποιο θεατρνισμό: ὁ ἴδιος ἦλθε στήν Αὐλίδα καί θυσιάσε ἐκεῖ μιμούμενος τόν Ἀγαμέμνονα). Ἐπιτυχίες ἀποφασιστικῆς σημασίας ὡστόσο δέν εἶχε ὁ Ἀγησίλαος, ἐπειδή ἡ περσική πολιτική ἐπέτυχε νά κινητοποιήσῃ μέ περσικό χρυσάφι τούς ἐχθρούς τῆς Σπάρτης στήν Ἑλλάδα, τούς ὁποίους ἔνωσε τό μῖσος κατά τῶν Σπαρτιατῶν. Ὁ ἑλληνικός τοπικισμός ἦταν ὁ καλύτερος σύμμαχος τοῦ Μ. Βασιλέως. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἀθηναῖος ναύαρχος Κόνων, ὁ ὁποῖος μετά τήν ἦττα στούς Αἰγός ποταμούς εἶχε καταφύγει στόν Εὐαγόρα τῆς Κύπρου (πού εἶχε φιλικές σχέσεις μέ τούς Ἀθηναίους) εἶχε λάβει ἀνεπισημῶς, ὡς ἰδιώτης, ἀπό τόν Μ. Βασιλέα τήν ἐντολή νά ὀργανώσῃ γιά λογαριασμό του στόλο καί ἀφοῦ παραμερίσθηκαν μερικά ἐμπόδια — ὁ Μ. Βασιλεύς ἀπεφάσισε τελικά νά δοθοῦν ἀρκετά χρήματα — συγκρότησε μιᾶ ἰσχυρή ναυτική δύναμη. Ἔτσι ὅταν ὁ Ἀγησίλαος, ἔπειτα ἀπό τήν λαμπρή νίκη του στίς Σάροδες (τό 395 π.Χ.) καί τήν ἐπιτυχή εἰσβολή του στήν Παφλαγονία, σχεδίαζε μεγαλύτερες ἐπιχειρήσεις γιά τό ἐπόμενο ἔτος (394 π.Χ.) ἀναγκάσθηκε νά ἐπιστρέψῃ στήν Ἑλλάδα ἐξ αἰτίας τοῦ πολέμου πού ξέσπασε ἐκεῖ. (Πρόκειται γιά τόν λεγόμενο Κορινθιακό πόλεμο, 395 - 386 π.Χ.).

Τό περσικό χρυσάφι πού διέθεσε στήν Ἑλλάδα ὁ Μ. Βασιλεύς εἶχε φέρει τό ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα: Πρῖν ἀπό τήν ἐπιστροφή τοῦ Ἀγησιλάου ἡ Θήβα εἶχε ἤδη στραφῆ ἐναντίον τῆς Σπάρτης καί τό ἔτος 395 π.Χ. ἔγινε μιᾶ μάχη στήν Ἀλίαρτο, ὅπου, οἱ Σπαρτιᾶτες νικήθηκαν καί σκοτώθηκε μάλιστα ὁ Λύσανδρος, ὁ ἰκανώτερος ἡγέτης πού διέθετε ἡ Σπάρτη. Οἱ Ἀθηναῖοι πού — μέ μεγάλη τους λύπη βέβαια — τηροῦσαν ὡς τότε πιστά τήν συνθήκη εἰρήνης του 404 π.Χ., βλέποντας ὅτι ἦλθε ἡ ὥρα τῆς ἀπελευθερώσεως, εἶχαν συνάψει λίγο πρῖν συμμαχία μέ τούς Θηβαίους. Ἡ νίκη στήν Ἀλίαρτο εἶχε ὡς συνέπεια τήν προσχώρηση τῆς Κορίνθου, τοῦ Ἄργους καί ἄλλων κρατῶν στόν ἀντισπαρτιατικό συνασπισμό πού ὑποστηριζόταν ἀπό τους Πέρσες μέ χρήματα. Τότε ἀκριβῶς ἡ Σπάρτη ἀνεκάλεσε τόν Ἀγησίλαο ἀπό τήν Μ. Ἀσία. Τό 394 π.Χ. οἱ σύμμαχοι νικήθηκαν ἀπό τόν Ἀγησίλαο (στήν μάχη τῆς Κόρωνεῖας), ἡ ἔκβαση τοῦ πολέμου εἶχε ὅμως κριθῆ μέ τήν νίκη πού ἐπέτυχε λίγο πρῖν ὁ Κόνων ἐπικεφαλῆς τοῦ περσικοῦ στόλου κατά τοῦ σπαρτιατικοῦ στήν ν α υ μ α χ ί α τ ῆ ς Κ ν ἰ δ ο υ. Ἔτσι οἱ Σπαρτιᾶτες ἔχασαν τήν κυριαρχία στήν θάλασσα καί γιά πρώτη φορά ὁ περσικός στόλος ἔπλευσε καί πάλι στό Αἰγαῖο. Ἡ σπαρτιατική κυριαρχία κατέρρευσε ἐπίσης καί στήν μικρασιατική παραλία: μέ τήν αὐτονομία πού ἔδωσε ὁ Κόνων στίς μικρασιατικές πόλεις οἱ περισσότερες ἀπό αὐτές ἐγκατέλειψαν τήν Σπάρτη καί προσχώρησαν στούς Πέρσες.

Ὁ Κόνων ἀμείφθηκε ἀπό τόν Πέρση μονάρχη μέ 50 τάλαντα καί τό 393 π.Χ. ἐπέστρεψε στήν Ἀθήνα. Ὁ λαός τόν ὑποδέχθηκε μέ ἐνθουσιασμό. Αὐτός καί ὁ Εὐαγόρας ἦταν οἱ πρῶτοι μετά τόν Ἀρμόδιο καί τόν Ἀριστογείτονα πού τιμήθηκαν μέ χάλκινους ἀνδριάντες στήν ἀγορά. Μέ τά περσικά χρήματα οἱ Ἀθηναῖοι μπόρεσαν νά ἀποτελειώσουν τήν ἀνοικοδόμησι τῶν «Μακρῶν τειχῶν»

καί τῶν τειχῶν τοῦ Πειραιῶς, πού εἶχαν ἀρχίσει μετά τήν νίκη στήν Ἀλίαροτο. Στήν χαρά τους γιά τήν ἀναγέννηση τῆς πόλεως ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι λησμόνησαν ὅτι τήν χρωστοῦσαν μόνο στήν συνεργασία μέ τούς Πέρσες καί δέν αἰσθάνονταν πόσο ἀτιμωτική ἦταν γιά τούς ἴδιους ἡ κατάσταση αὐτή. Στό ἐσωτερικό πῆραν καί πάλι τήν ἐξουσία τά ριζοσπαστικά στοιχεῖα, ὅπως ὁ Ἀγύρριος, πού εἰσήγαγε τόν «ἐκκλησιαστικό μισθό» (χρηματική ἀποζημίωση γιά ὅσους μετεῖχαν στίς συνελεύσεις τοῦ δήμου). Στό ἐξωτερικό οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέτυχαν νά συνάψουν συμμαχίες μέ μερικές νήσους καί πόλεις πού εἶχαν ἀποτινάξει τήν περσική κυριαρχία, ὅπως ἡ Χίος, ἡ Μυτιλήνη καί ἡ Ρόδος, πού ἰδρύθηκε μέ «συνουκισμό» τό 408 π.Χ. Τότε ἀναζωπυρώθηκε ἐπίσης ἡ ἐλπίδα γιά τήν ἀνασύσταση τῆς ἀττικῆς ναυτικῆς συμμαχίας. Ἡ πρεσβεία πού ἔστειλαν οἱ Ἀθηναῖοι στίς Συρακοῦσες δέν ἐπέτυχε βέβαια τήν σύναψη συμμαχίας μέ τόν Διονύσιο, ἔπεισε ὅμως τόν τύραννο νά μὴ στείλῃ τήν βοήθεια πού εἶχε ὑποσχεθῆ στήν Σπάρτη.

Κατά τόν πόλεμο πού διήρκεσε μερικά χρόνια ἀκόμη ἐνδιαφέρον ἀπό στρατιωτική ἀποψη παρουσιάζει ἡ μεταβολή τοῦ ὅπλισμοῦ τῶν ἐλαφρά ὀπλισμένων πού πραγματοποίησε ὁ Ἀθηναῖος στρατηγός Ἰφικράτης, μέ βάση τίς ἐμπειρίες τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου: τούς ἔδωσε μακρότερα δόρατα (ὡς ἐπιθετικά ὄπλα) καί ἐλαφρότερα ἀμυντικά, ἕνα ἀπό τά ὁποῖα ἦταν ἡ μικρὴ στρογγυλὴ θρακικὴ ἀσπίδα, ἡ «πέλτη»· ἀπὸ αὐτὴν ὀνομάσθηκαν οἱ πολεμιστὲς «πελτασταί». Τὴν ἐπίπονη ἄσκηση πού ἀπαιτοῦσε ἡ βασιζόμενη στοὺς πελταστὲς τακτικὴ μποροῦσαν νά ὑποστοῦν μόνο μισθοφόροι, ἀλλὰ ὄχι οἱ πολῖτες. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου οἱ μισθοφόροι ἔπαιζαν διαρκῶς καί σπουδαιότερο ρόλο στοὺς στρατοὺς τῶν ἐλληνικῶν κρατῶν, γεγονός πού μεταξὺ ἄλλων δείχνει πόσο εἶχε ἐξασθενήσει στοὺς Ἕλληνες ἡ συνείδηση τοῦ πολίτη — συνείδηση πού ὑπῆρχε στήν παλιὰ καλὴ ἐποχὴ.

Μὲ τὴν προσπάθεια τοῦ Θρασυβούλου νά ἀνασυστήσῃ τὴν παλαιὰ ἀθηναϊκὴ συμμαχία (τό 389 π.Χ.) ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς πόλεως ἔφθασε στήν ἀποκορύφωσή της· τό γεγονός αὐτό, ἀλλὰ καί ἡ συνεργασία τῶν Ἀθηναίων μέ τόν Εὐαγόρα τῆς Κύπρου κατὰ τὴν ἀποστασία του ἀπὸ τόν Μ. Βασιλέα καί μέ τὴν Αἴγυπτο, πού ἐπίσης εἶχε ἀποστατήσῃ ἀπὸ τούς Πέρσες, μετέβαλαν τίς σχέσεις τῶν δυνάμεων μεταξὺ τους. Ἔτσι ἡ Σπάρτη ἀπέκτησε καί πάλι τὴν εὐνοία τοῦ Μ. Βασιλέως καί μπόρεσε νά ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴν ἀπομόνωση στήν ὁποία εἶχε περιέλθει. Μὲ τόν διπλωματικὸ της ἐκπρόσωπο Ἀνταλκίδα ἡ Σπάρτη ἐνήργησε γιά τὴν σύναψη μιᾶς ἀτιμωτικῆς γιά τούς Ἕλληνες εἰρήνης (τῆς «εἰρήνης τοῦ βασιλέως») στίς ἀρχές τοῦ 386 π.Χ., ἀφοῦ τέσσερα χρόνια πρὶν (τό 392 π.Χ.) εἶχε ἀποτύχει ἡ πρώτη εἰρηνευτικὴ της προσπάθεια ἐξ αἰτίας τῆς ἀρνήσεως τῶν Ἀθηναίων νά παραχωρηθῆ στοὺς Πέρσες ἡ Ἰωνία¹. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς

¹ Ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀρνήθηκαν νά ἐγκαταλειφθοῦν στοὺς Πέρσες οἱ Ἕλληνες τῆς Μ. Ἀσίας καί ὅτι ἐξ αἰτίας τῆς ἀρνήσεώς τους ἀπέτυχαν οἱ διαπραγματεύσεις τοῦ ἔτους 392 π.Χ. προκύπτει ἀπὸ ἕνα νέο ἀπόσπασμα τοῦ Φιλοχόρου. Πρβλ. Didymi de Demosthene commenta (ed. Diels-Schubart, Teubner 1904), 7, 17κ.έξ. Ἔτσι ἐρμηνεύεται τό κεφ. 17 τοῦ «Μενεξένου» τοῦ Πλάτωνος γιά τό ὅποιο ὑπῆρχαν πρὶν πολλὰς (διαφορετικὲς) ἀπόψεις. Ὅσα ἀναφέρει σχετικὰ ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην. 4,8,12 κ.έξ.) εἶναι ἑλλιπῆ καί ὀδηγοῦν σὲ ἐσφαλμένα συμπεράσματα. Ὅπως ἀπέδειξε ὁ W. Judeich (Philologus 81, 1926, 141 κ.έξ.) ὁ λόγος τοῦ

ειρήνης από τούς Έλληνες κατοχύρωνε τήν δεσπόζουσα θέση του Μ. Βασιλέως ως έγγυητή τής ειρήνης, ή όποία βέβαια κατά τά άλλα είχε γίνει σύμφωνα μέ τά συμφέροντα τής Σπάρτης.

Η συνθήκη του 386 π.Χ., σέ αντίθεση προς τίς προηγούμενες πού είχαν συνάψει οί Έλληνες μεταξύ τους, δέν είχε κανένα χρονικό περιορισμό, αλλά διαρκή ισχύ¹, βασιζόταν δέ στό διάταγμα πού εξέδωσε από τά Σούσα σέ τόνο κυρίαρχου δυνάστη ό Μ. Βασιλεύς (Ξενοφ. Έλλην. V, 1,31): σύμφωνα μέ αυτό οί έλληνικές πόλεις τής Μ. Ασίας, μαζί μέ τίς νήσους Κλαζομενές και Κύπρο, έπρεπε νά ανήκουν στόν Μ. Βασιλέα, ένω όλες οί άλλες έλληνικές πόλεις έπρεπε νά είναι αυτόνομες· μόνο ή Λήμνος, ή Ίμβρος και ή Σκυρος, όπου από πολύ πριν είχαν εγκατασταθή Αθηναίοι κληροϋχοι, αναγνωρίστηκαν ως αθηναϊκές κτήσεις. Σέ περίπτωση πού κάποιος δέν αποδεχόταν τήν ειρήνη ό Μ. Βασιλεύς δήλωνε τήν απόφασή του νά εκστρατεύση εναντίον του μέ στρατό και στόλο, μαζί μέ όσους είχαν συμφωνήσει. Μέ τήν αποδοχή τών όρων αυτών, πού είχαν μάλιστα τεθή σέ τόνο απειλητικής διαταγής, οί αδελφοί τών Έλλήνων στην Μ. Ασία είχαν τελικά παραδοθή στους Πέρσες. Η γενική αυτονομία, ή όποία αποσκοπούσε μόνο στό νά παρεμποδισθή ή δημιουργία μεγαλύτερων κρατικών σχηματισμών εκτός τής Σπάρτης, ανταποκρινόταν βέβαια στό παλαιό ιδανικό τής πόλεως - κράτους και έγινε δεκτή μέ χαρά από μυωπικούς τοπικιστές· ώστόσο για τούς Σπαρτιάτες (πού δέν είχαν τίποτε νά ζημιωθούν, έφ' όσον οί σύμμαχοί τους ήταν τυπικά αυτόνομοι) ή συνθήκη αποτελούσε μόνο ένα μέσο για νά επιβάλουν τήν κυριαρχία τους στην Ελλάδα, στους Πέρσες δέ, μαζί μέ τήν προσάρτηση τών έλληνικών αποικιών τής Μ. Ασίας, έδινε τήν δυνατότητα νά διαιωνίσουν τόν πολιτικό κατακερματισμό τής Ελλάδος². Η

Ανδοκίδη «περί τής προς Λακεδαιμονίους ειρήνης» χρονολογείται στις αρχές του 392 π.Χ., δηλ. προηγείται των διαπραγματεύσεων στις Σάρδεις.

Τό όνομα του Σπαρτιάτη διπλωματικού εκπροσώπου είναι Αντιαλκίδας (και όχι Ανταλκίδας, όπως αναφέρεται συνήθως). Έτσι αναφέρεται στο υπόμνημα του Διδύμου, μαρτυρείται δέ σέ νομίσματα και επιγραφές.

¹ Τό ότι ή «βασιλείος ειρήνη» ήταν χρονικά απεριορίστη, σέ αντίθεση προς τούς χρονικούς περιορισμούς των προηγούμενων συνθηκών ειρήνης μεταξύ Έλλήνων (πρβλ. ώστόσο τήν συνθήκη συμμαχίας μεταξύ Βοιωτών και Αθηναίων του έτους 395 π.Χ., Μ.Ν. Tod, Greek Hist. Inscriptions II, 101) απέδιδε ό W i l c k e n στό γεγονός ότι είχε υπαγορευθή από τόν Πέρση μονάρχη· διότι κατά τήν γνώμη του Wilcken στην Ανατολή οί βασιλείς συνήπταν ειρήνη μέ αιώνια ισχύ (όπως δεινουν οί συνθήκες πού αναφέρονται πάρα πάνω, στην σελ. 42). Αν ή άποψη αυτή είναι σωστή, τότε και ή ειρήνη του Καλλία (βλ. π.π., σ. 201) θα έγινε χωρίς κανένα χρονικό περιορισμό. Τό συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνει κατά τόν W. ή μαρτυρία του Ανδοκίδη (π.τ. προς Λακεδ. ειρ. κεφ. 29), ότι ή ειρήνη του Καλλία ανανεώθηκε από τόν Δαρειό Β' κατά τήν άνοδό του στόν θρόνο (τό 424/3 π.Χ.) ώστε νά έχη «αίώνια ισχύ». Πρβλ. σχετικά τήν μελέτη του H. T. W a d e - G e r y (Athenian Studies pres, to W.S. Ferguson, σ. 127 κ.έξ.).

Ο χαρακτηρισμός τής Ανταλκιδείου ειρήνης ως «Κοινής ειρήνης» (πρβλ. Franz H a m p l Die griechischen Staatsvertrage des IV. Jahrh. v. Chr. Geb., Λειψία 1938, σ. 8 κ.έξ.) δέν είναι σωστός. Κατά τής άπόψεως αυτής είχε στραφή ήδη ό H. B e r n e (Gnomon 9 1933, 304). Για όλα τά σχετικά προβλήματα, ιδιαίτερα δέ τό ζήτημα αν ή Κοινή ειρήνη μπορεί νά θεωρηθή έν μέρει μόνο ως συνέπεια τής βασιλείου ειρήνης, ό W i l c k e n εκθέτει έκτενώς τίς άπόψεις του στην μελέτη του «Uber Entstehung und Zweck des Konigriedens» (Abhandlungen d. Preuss. Akad. d. Wiss. 1941 [1942], αρ. 15).

² Οί συνέπειες τής βασιλείου ειρήνης φαίνονται κυρίως στό γεγονός ότι κατά τά έπόμενα 25 χρόνια σέ όλες τίς συνθήκες ειρήνης μεταξύ Έλλήνων λαμβάνεται ως (αυτονόητη) βάση ή «ειρήνη του βασιλέως»,

Σπάρτη ανέλαβε ἔτσι τὸν θλιβερό ρόλο νὰ ἐπιτηρῇ, ὡς ἐκτελεστικό ὄργανο τῆς Περσίας, τὴν αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ τῆς εἰρήνης, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Ἴσοκράτης ἔγραφε ὅτι ἦταν «π ρ ὁ σ τ α γ μ α» τοῦ Μ. Βασιλέως καὶ ὄχι συνθήκη (Πανηγ. 176). Ἐχοντας τὴν ὑποστήριξη τῆς Περσίας οἱ Σπαρτιαῖτες ἐγκατέστησαν κατὰ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια καὶ πάλι ἀρμοστές σὲ πολλές ἑλληνικὲς πόλεις (πού ἀντέδρασαν βέβαια) καὶ ἐπεξέτειναν ἀρκετὰ τὴν ἐπιρροή τους, μάλιστα ὡς τὴν Χαλκιδική. Ἐκεῖ ἦλθαν ὕστερα ἀπὸ ἔκκληση τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας γιὰ νὰ τὸν βοηθήσουν ἐναντίον τοῦ ἰσχυροῦ Κοινοῦ τῆς Ὀλύνθου. Τὸ 379 π.Χ. κατέλαβαν τὴν Ὀλυνθο καὶ διέλυσαν τὸ Κοινόν. Μὲ τίς ἐπεμβάσεις τους αὐτὲς ὅμως οἱ Σπαρτιαῖτες ἔσπειραν πολὺ μῖσος πού ἔμελλε νὰ φέρη κακοὺς καρπούς.

Ἡ ἡγεμονία τῶν [Θηβῶν](#) καὶ ἡ δευτέρη ἀθηναϊκὴ συμμαχία

Ἡ κατάληψη τῆς Καδμείας, τῆς ἀκροπόλεως τῶν Θηβῶν, ἀπὸ τὸν Σπαρτιάτη Φοιβίδα τὸ 382 π.Χ. — σὲ περίοδο εἰρήνης — ἀποτελοῦσε στυγνὴ παραβίαση τοῦ δικαίου καὶ προκάλεσε γενικὴ ἀγανάκτηση στὴν Ἑλλάδα. Ὅμως τρία χρόνια ἀργότερα (τὸ 379 π.Χ.) ἡ Καδμεία ἀπελευθερώθηκε, χάρις στὸν Μέλωνα καὶ τὸν Πελοπίδα, ἀπὸ τὴν σπαρτιατικὴ φρουρὰ καὶ στὴν Θήβα ἐγκαθιδρύθηκε δημοκρατικὸ πολίτευμα. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρία μιᾶς δυναμικῆς ἀνόδου τῆς πόλεως, συγχρόνως ὅμως καὶ τοῦ πολέμου ἐναντίον τῆς Σπάρτης. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἀγανακτημένοι καὶ αὐτοὶ ἐξ αἰτίας μιᾶς ἄλλης παραβίασεως τῆς εἰρήνης ἀπὸ τὴν Σπάρτη — ὁ Σπαρτιάτης Σφοδρίας εἶχε ἀποπειραθῆ νὰ καταλάβῃ πραξικοπηματικά τὸν Πειραιᾶ — συνῆψαν τὸ 378 π.Χ. συμμαχία μὲ τοὺς Θηβαίους. Ὁ συνασπισμὸς ἀποκτοῦσε μεγαλύτερη σημασία ἐπειδὴ ἡ Ἀθήνα προχωροῦσε στὴν ἐπανίδρυση τῆς ναυτικῆς συμμαχίας της. Ἦδη τὸ 389 π.Χ. ὁ Θρασύβουλος εἶχε προσπαθῆσει νὰ ἀνασυστήσῃ τὴν παλαιὰ ἀττικὴ ναυτικὴ συμμαχία μὲ τὴν συμμαχικὴ εἰσφορά τοῦ 5% (τὴν λεγόμενη «εἰ κ ο σ τ ῆ») καὶ τὸ 380 π.Χ. ὁ Ἀθηναῖος ρητοροδιδάσκαλος Ἴ σ ο κ ρ ᾶ τ η ς εἶχε προπαγανδίσει ἔντονα τὴν ἰδέα αὐτὴ στὸν «Πανηγυρικό» του¹. Τὸ ἔτος 377 π.Χ., ἑκατὸ χρόνια μετὰ τὴν ἰδρυση τῆς ἀττικῆς - δηλιακῆς συμμαχίας, τέθηκαν οἱ βάσεις τῆς νέας,

συχνὰ μάλιστα σύμφωνα μὲ ἐπιθυμία τῆς Περσίας καὶ τὴν συμμετοχὴ Περσῶν ἀπεσταλμένων. Πρβλ. τὸ ἀξιόλογο ἔργο τοῦ Rudolf von S c a 1 a, Die Staatsvertrage des Altertums I, Λειψία 1898 [βλ. ἐπίσης τὴν πρόσφατη ἔκδοση τῶν κειμένων τῶν συνθηκῶν ἀπὸ τὸν H. Bengtson στὸ ἔργο πού ἀναφέρεται στὴν σ. 426]. Ἡ βασιλεία εἰρήνη ἀποτελοῦσε ἐπίσης προϋπόθεση τῶν συμμαχικῶν συνθηκῶν: πρβλ. τὴν συνθήκη μετὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Χίου (von S c a 1 a, ἀρ. 122) πού ἐγίνε τὸ 384 καὶ ὄχι τὸ 386 π.Χ. (σύμφωνα μὲ ἕνα νέο ἀπόσπασμα: M.N. Tod, Gr. Hist. Inscr. II, 118) καὶ τὸ ψήφισμα τῶν Ἀθηναίων γιὰ τὴν ἰδρυση τῆς νέας ἀθηναϊκῆς συμμαχίας (v. S c a 1 a, ἀρ. 138: M.N. Tod, ὁ.π.π. 123). Ἀργότερα ἡ Περσία ἐξαίτιας τῆς ἐσωτερικῆς ἀδυναμίας της περιορίζει σημαντικὰ τὸν ρόλο της στὰ ἑλληνικὰ πολιτικά πράγματα, πρὸς τὸ τέλος ὅμως τῆς περιόδου παρουσιάζει νέα δραστηριότητα. Ὅπως δείχνει ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀρριανοῦ (Ἀνάβ. II, 1,4,2, 2) ἡ Περσία θεωροῦσε ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ 334 π.Χ. ὡς ἰσχύουσα τὴν «βασιλεία εἰρήνη», μολονότι αὐτὴ εἶχε οὐσιαστικὰ καταργηθῆ ἀπὸ τὸν Φίλιππο τὸ 338/7 π.Χ. (βλ. σ. 296).

¹ Γιὰ τὸν «Πανηγυρικό» τοῦ Ἴσοκράτη πρβλ. v. W i l l a m o w i t z, Aristoteles und Athen 11, 380 κ.έξ., P. W e n d l a n d, Beitrage zur athenischen Politik und Publizistik des 4. Jahrhunderts (Nachrichten der Gottingischen Gesellschaft der Wissenschaften, 1910), σ. 127 κ.έξ.

τῆς λεγόμενης «δεύτερης ἀθηναϊκῆς συμμαχίας». Εἶναι γνωστή κυρίως ἀπό ἓνα ψήφισμα τῶν Ἀθηναίων τοῦ ἴδιου ἔτους πού ἔχει διασωθῆ σέ ἐπιγραφή¹.

Ἡ νέα αὐτή συμμαχία πού ἰδρύθηκε γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν ἐπεμβάσεων τῆς Σπάρτης ἦταν ὡστόσο ἐντελῶς διαφορετική ἀπό τήν πρώτη: οἱ Ἀθηναῖοι προσέχοντας νά μή παραβοῦν τοὺς ὅρους τῆς βασιλείου εἰρήνης καί ἔχοντας κακές ἐμπειρίες ἀπό τό παρελθόν, ἀκόμη δέ σταθμίζοντας τήν πολιτική κατάσταση τῆς ἐποχῆς ἤθελαν βέβαια νά ἔχουν τήν πολιτική ἡγεσία καί τήν στρατιωτική διοίκηση τῆς συμμαχίας, ὄχι ὅμως τήν ἡγεμονία ὅπως τήν ἐννοοῦσαν στό παρελθόν. Σύμφωνα μέ τό καταστατικό τῆς συμμαχίας οἱ σύμμαχοι δεσμεύονταν ὄχι μόνο ἀπέναντι τῶν Ἀθηναίων ἀλλά καί μεταξύ τους, ἦταν δέ ὅλοι, χωρίς ἐξαίρεση, «ἐ λ ε ὑ θ ε ρ ο ι κ α ῖ α ὕ τ ὀ ν ο μ ο ῖ», χωρίς νά δέχονται φρουρές καί νά πληρώνουν φόρους. Τά συμφέροντά τους ἐκπροσωποῦσε ἓνα συμβούλιο (τό «συνέδριον») πού ἀποτελοῦσαν οἱ ἴδιοι· στό συνέδριον αὐτό, ὅπου δέν ἀντιπροσωπευόταν ἡ Ἀθήνα, κάθε πόλη - μέλος, μικρή ἢ μεγάλη, εἶχε μόνο μία ψήφο. Οἱ ἀποφάσεις αὐτοῦ τοῦ «συνεδρίου τῶν συμμάχων» πού συνεδρίαζε στήν Ἀθήνα ἔπρεπε νά ὑποβάλλονται στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων πού ἔπαιρνε καί τήν τελική ἀπόφαση· στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων οἱ σύμμαχοι εἶχαν μόνο τό δικαίωμα νά ἐκφράζουν τήν γνώμη τους. Οἱ Ἀθηναῖοι παραιτήθηκαν ἐξ ἄλλου ἀπό τήν ἀξίωση νά ἀποκτοῦν κτήματα σέ ἐδάφη τῶν συμμάχων. Οἱ εἰσφορές τῶν συμμάχων (πού ὀνομαζόνταν τώρα «σ υ ν τ ἄ ξ ε ι ς») καθορίζονταν ἀπό τό Συνέδριον. Συμμαχίες μέ παρόμοιους ὅρους εἶχαν συνάψει προηγουμένως μέ τήν Ἀθήνα ἡ Χίος καί ἄλλες πόλεις καί ὅπωςδήποτε τίς ἔλαβαν ὑπ' ὄψιν τους οἱ Ἀθηναῖοι στό ψήφισμα τοῦ 377 π.Χ. Κατά τό ἴδιο ἔτος (378/7) π.Χ., ὅταν ἦταν ἄρχων ὁ Νausίνικος, ἔγινε στήν Ἀθήνα γενική ἀπογραφή τῶν ἰδιωτικῶν περιουσιῶν μέ τόν σκοπό νά τεθῆ σέ στερεώτερες βάσεις ὁ ὑπολογισμός τῶν εἰσφορῶν (πού σέ ὀρισμένες ἔκτακτες περιστάσεις κατέβαλλαν ἀνάλογα μέ τήν περιουσία τους οἱ Ἀθηναῖοι πολῖτες)· ἐπίσης ἀναδιοργανώθηκε τό σύστημα εἰσπράξεως τῶν εἰσφορῶν μέ τήν κατάταξη τῶν πολιτῶν σέ νέα τμήματα, πού λέγονταν «Συμμορῖαι». Ἀνασυγκροτημένη ἔτσι καί οἰκονομικά ἡ Ἀθήνα πέτυχε νά ἐπεκτείνῃ κατά τά ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια, ὑπό τήν ἡγεσία ἱκανῶν στρατηγῶν, ὅπως ὁ Χ α β ρ ῖ α ς καί ὁ Τ ι μ ὀ θ ε ο ς, τήν ἐπιρροή της στό Αἰγαῖο ἀλλά καί στό Ἴόνιο πέλαγος.

Συγχρόνως ὅμως ἐνισχύθηκε, κατά τόν ἀγῶνα μέ τήν Σπάρτη, καί ἡ δύναμη τῶν Θηβαίων. Ὄταν δέ ἡ δημοκρατική παράταξη τῆς πόλεως εἶχε πλησιάσει πολύ στήν πραγματοποίηση τοῦ στόχου της, νά ἐνώσῃ δηλ. τήν Βοιωτία σέ ἓνα ἐνιαῖο κράτος (καί ὄχι σέ ὀμοσπονδία, ὅπως πρῖν) ὑπό τήν ἡγεμονία τῶν Θηβῶν καί οἱ Θηβαῖοι κατέστρεψαν (τό 373 π.Χ.) τίς Πλαταιές, τήν παλαιά σύμμαχο τῶν Ἀθηναίων, τότε οἱ Ἀθηναῖοι ἀκολουθώντας τήν συμβουλή τοῦ πολιτικοῦ τους Καλλιστράτου ἐκλιναν πρός τήν ἄλλη πλευρά (δηλ. ἐπεδίωξαν τήν

¹ D i t t e n b e r g e r, Syll3 147, καί T o d, Gr. Hist. Inscr. II, 123. Γιά τήν δεύτερη ἀθηναϊκή συμμαχία βλ. F. H a m p l, Die griech. Staatsvertrage des IV. Jhdts., σ. 117 κ.έξ., T r i e p e l, Hegemonie, σ. 387 ff. S. A c c a m e, La lega ateniese del secolo IV a.C., Ρώμη 1941.

συνεννόηση με την Σπάρτη). Αλλά οί Θηβαῖοι, βασιζόμενοι καί στίς φιλικές σχέσεις τους μέ τόν τύραννο τῶν Φερῶν Ἰάσωνα, ὁ ὁποῖος ὡς ταγός τῆς Θεσσαλίας ἀποτελοῦσε μιά σημαντική δύναμη, αἰσθάνονταν τότε ἀρκετά ἰσχυροί· ἔτσι ὁ βοιωτάρχης [Ἐπαμεινῶνδας](#) στό συνέδριο πού ἔγινε στήν Σπάρτη τό 371 π.Χ. γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς εἰρήνης ἀπέρριψε τίς ἀντιρροήσεις πού προβλήθηκαν (μέ βάση τόν ὄρο τῆς βασιλείου εἰρήνης περί αὐτονομίας) κατά τοῦ ἐνιαίου θηβαϊκοῦ κράτους. Ἀμέσως κατόπιν ὁ βασιλεύς τῆς Σπάρτης Κλεόμβροτος εἰσέβαλε ἀπό τήν Φωκίδα στήν Βοιωτία. Στήν μάχη πού ἔγινε στά [Λεῦκτρα \(τό 371 π.Χ.\)](#) ὑπέστη ἀπό τόν Ἐπαμεινῶνδα ὀλοκληρωτική ἥττα μέ ἀποτέλεσμα ἡ Σπάρτη νά χάσει γιά πάντα τήν στρατιωτική της ὑπεροχή καί ἡ Πελοποννησιακή συμμαχία νά ἀρχίσει νά διαλύεται. Αλλά καί ἀπό πολιτική ἄποψη ἡ Σπάρτη ἔπαυσε ἀπό τότε νά παίξει ἀποφασιστικό ρόλο στήν ἑλληνική ἱστορία.

Ἡ πτώση τῆς Σπάρτης ἀποτελεῖ σταθμό στήν πολιτική ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Αλλά καί στήν πολεμική ἱστορία ἡ μάχη τῶν Λεῦκτρων εἶναι σημαντικό ὁρόσημο: ὁ Ἐπαμεινῶνδας βασίσθηκε βέβαια σέ μιά γνωστή καί πρῖν ἰδιομορφία τῆς τακτικῆς τῶν Βοιωτῶν (παρουσιάζεται στήν μάχη πού ἔγινε τό 424 π.Χ. στό Δῆλιον¹), ὡστόσο ἦταν ὁ πρῶτος πού σκέφθηκε νά ἀντικαταστήσει τήν ἐνιαία κατά μέτωπον ἐπίθεση (ὅπως γινόταν πρῖν στήν μάχη ἐκ παρατάξεως) διαιρώντας τήν φάλαγγα σέ μιά ἐπιθετική καί μιά ἀμυντική πτέρυγα («μάχη τῶν πτερύγων»). Ἡ βασική ἰδέα τῆς νέας τακτικῆς («[λοξή φάλαγγ](#)»)² ἔγκειται στό ὅτι ἡ κύρια δύναμη τοῦ στρατοῦ συγκεντρώνεται στήν ἐπιθετική πτέρυγα σέ τόσο μεγάλο βάθος, ὥστε ἡ διάσπαση τῶν γραμμῶν τοῦ ἐχθροῦ νά ἐπιτύχη ὁ π ω σ δ ἡ π ο τ ε, ἐνῶ ἡ ἀσθενέστερη ἀμυντική πτέρυγα περιορίζει ὅσο εἶναι δυνατό τήν δράση της, ἕως ὅτου κριθῆ ἡ μάχη ἀπό τήν ἄλλη· ἡ πτέρυγα πού νίκησε στρέφεται κατόπιν πρός τό κέντρο, ἐνῶ ἡ ἀμυντική περῶ στήν ἐπίθεση καί ὁ ἐχθρός περισφίγγεται ἔτσι καί ἀπό τίς δύο πλευρές. Στά Λεῦκτρα ὁ Ἐπαμεινῶνδας ἐνήργησε τήν ἐπίθεση — ἀφοῦ οἱ Βοιωτοί ἵππεις εἶχαν ἀπωθήσει τό ἐχθρικό ἵππικό — μέ τήν ἀριστερή πτέρυγα τοῦ πεζικοῦ του πού εἶχε παραταχθῆ σέ ἐξαιρετικά μεγάλο βάθος (50 ἀνδρῶν) ἐναντίον τῆς δεξιᾶς πτέρυγος τοῦ ἐχθροῦ (μέ βάθος 12 ἀνδρῶν) πού διοικοῦσε ὁ Κλεόμβροτος, ἐνῶ ἄφησε τήν δεξιά πτέρυγα νά ἀποσυρθῆ λίγο πρός τά πίσω. Ἡ ἐφοδος ἔγινε μέ τόση ὁρμή, ὥστε ὁ ἐχθρός αἰφνιδιάσθηκε ἐντελῶς. Ἡ διάσπαση τῶν γραμμῶν τῶν Σπαρτιατῶν εἶχε καταστρεπτικά γι' αὐτούς ἀποτελέσματα — ὁ βασιλεύς καί 400 Σπαρτιαῖτες ἔπεσαν στό πεδίο τῆς μάχης! — ὥστε ὁ ἐλιγμός τῆς νικήτριας πτέρυγος (ὅπως ἔγινε κατά τήν μάχη στήν Μαντίνεια καί ἀργότερα στίς μάχες τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου) νά μὴν εἶναι ἀπαραίτητος. (Αὐτό τουλάχιστο προκύπτει ἀπό τίς ὀπωσδήποτε ἐλλιπεῖς περιγραφές τῆς μάχης). [Ἡ ἐπινόηση τῆς νέας αὐτῆς τακτικῆς ἀπό τόν Ἐπαμεινῶνδα — ἕνα ἀπό τούς μεγαλοφυέστερους στρατηγούς ὅλων τῶν ἐποχῶν — ἀποτελεῖ σταθμό στήν στρατιωτική τέχνη.](#) Ἡ

¹ Βλ. π.π., σ. 221 με σημ. 2.

² Γιά τήν στρατηγική καί τήν τακτική τοῦ Ἐπαμεινῶνδα βλ. J. K r o m a y e r, Antike Schlachtfelder in Griechenland I, Βερολίνο 1903.

«λοξή φάλαγξ» εξελίχθηκε αργότερα από τον Φίλιππο (βλ. σ. 281 κ.έξ.) και έπαιξε ακόμη κάποιο ρόλο και στην νεώτερη εποχή (όπως π.χ. στην μάχη του Λούτεν, όπου εφαρμόστηκε από τον Μ. Φρειδερίκο).

Μέ την πτώση της σπαρτιατικής ηγεμονίας ενισχύθηκε επίσης η ιδέα της δημοκρατίας απέναντι στις ολιγαρχίες που εννοούσε η Σπάρτη. Σέ πολλές πόλεις ή μεταβολή αυτή είχε ως επακόλουθο σφοδρούς αγώνες μεταξύ των δύο παρατάξεων (ολιγαρχικών και δημοκρατικών) και αίματηρές επαναστάσεις που είχαν καταστρεπτικά αποτελέσματα για την οικονομία, ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο.

Μιά άλλη συνέπεια της νίκης των Θηβαίων στά Λεῦκτρα ήταν ότι τά κράτη της κεντρικής Ελλάδος, εκτός από την Αθήνα, προσχώρησαν στην Θήβα που ίδρυσσε μέ αυτά μιά «Θηβαϊκή» συμμαχία¹. Τά κράτη - μέλη της συμμαχίας αυτής εκπροσωπούσε —κατά παρόμοιο τρόπο όπως στην αθηναϊκή ναυτική συμμαχία— ένα «Συνέδριον», μέ έδρα την Θήβα. Στην Πελοπόννησο οί Άρκάδες ήθελαν νά ιδρύσουν δικό τους όμοσπονδιακό κράτος, ζήτησαν την βοήθεια των Θηβαίων και τό 370 π.Χ. ό Έπαμεινώνδας εισέβαλε στην Πελοπόννησο και λεηλάτησε την ύπαιθρο της Λακωνίας. Τότε έξεγέρθηκαν κατά των Σπαρτιατών οί Εΐλωτες της Μεσσηνίας και υπό τίς οδηγίες του Έπαμεινώνδα ιδρύθηκε ένα ενιαίο μεσσηνιακό κράτος με πρωτεύουσα την Μεσσήνη (κοντά στην Ίθώμη), ή όποία κτίσθηκε εκ νέου. Μέ την απώλεια της Μεσσηνίας τό σπαρτιατικό κράτος κινδύνευε νά διαλυθῆ, εφ' όσον στά έσοδα από την εϋφορη αυτή περιοχή στηριζόταν τό ίδιο τό πολιτειακό καθεστώς του. Τό ίδιο έτος (369 π.Χ.) ιδρύθηκε, επίσης μέ την υποστήριξη του Έπαμεινώνδα, το αρκαδικό όμοσπονδιακό κράτος, κέντρο του όποίου έγινε ή Μεγαλόπολις, που ιδρύθηκε τότε μέ «συνοικισμό» πολλών μικρών χωριών. Καί αυτό αποτελούσε θανάσιμο πλήγμα κατά της Σπάρτης. Σέ νέα εισβολή του Έπαμεινώνδα στην Πελοπόννησο προσχώρησαν στην Θήβα και οί πόλεις της Αχαΐας. Αλλά και πρός Β. έπεξέτεινε την επιρροή της ή Θήβα έπεμβαίνοντας (μέ άφορμή τίς ταραχές που ακολούθησαν την δολοφονία του τυράννου των Φερών Ιάσονος, τό 370 π.Χ.) στην Θεσσαλία, όπως επίσης στην Μακεδονία (μέ άφορμή την πολιτική σύγκυση που υπήρχε εκεί και ή όποία είχε άμεση σχέση μέ τίς ταραχές στην Θεσσαλία). Τότε (δηλ. κατά την επέμβαση στην Θεσσαλία) βρήκε τον θάνατο ό Πελοπίδας (τό 364 π.Χ.).

Μέ την επεκτατική αυτή πολιτική φαινόταν πιά καθαρά ότι ό Έπαμεινώνδας έπεδίωκε την ήγεμονία σέ όλη την Ελλάδα. Για τον σκοπό αυτόν έπρεπε, εφ' όσον είχε ήδη καταβληθῆ ή Σπάρτη, νά υπερνικηθῆ και ένα άλλο εμπόδιο: ή ισχύς των αθηναίων στην θάλασσα που υπό την ήγεσία του Τιμοθέου αύξανόταν συνεχώς. Μέ τέτοιες βλέψεις, που για νά πραγματοποιηθούν έπρεπε νά μεταβληθῆ ή Βοιωτία από άγροτικό κράτος σέ θαλάσσια δύναμη, ό Έπαμεινώνδας προσέγγιζε τά ενδιαφέροντα του Μ. Βασιλέως, ό όποιος μέ μεγάλη

¹ Όπως δείχνει τό έδάφιο του Διοδώρου XV 57, 1 (πρβλ. και 1G IX 1² I, p. XII 29) μετά την μάχη στα Λεῦκτρα προσχώρησε στην Θήβα και ή Αιτωλία (ό Wilcken είχε αντίθετη γνώμη).

δυσαρέσκεια ἔβλεπε τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀθηναϊκῆς ναυτικῆς δυνάμεως. Στὴν κατάρρα πού ἐβάρυνε τοὺς Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του ὑπέκυψε ἔτσι καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας: ὅπως καὶ τὰ ἄλλα κράτη, ἔτσι καὶ αὐτός ἐπικαλούμενος τὴν «βασιλείο εἰρήνην» δέν δίστασε νὰ στείλῃ πρέσβεις στὰ Σοῦσα πού περιέμεναν στίς αἰθουσες τῶν περσικῶν ἀνακτόρων γιὰ νὰ ζητήσουν ἐπαιτώντας τὴν ὑποστήριξη τοῦ Μ. Βασιλέως. Ἡ ἀποψη ἐπομένως πού ὑποστηριζόταν πρὶν, ὅτι δηλ. ὁ Ἐπαμεινώνδας ἦταν ἐκπρόσωπος μιᾶς ἐθνικῆς πανελληνίας πολιτικῆς, εἶναι ἐσφαλμένη¹. Ὅσο καὶ ἂν ἡ στρατηγική του ἰδιοφυΐα καὶ ἡ εὐγένεια τῆς προσωπικότητάς του προξενοῦν τὸν θαυμασμό, οἱ πολιτικοὶ του στόχοι ἦταν ἀκριβῶς τόσο τοπικιστικοὶ ὅσο καὶ οἱ στόχοι τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν: ἐπεδίωκε τὴν «ἡγεμονία τῶν Θηβῶν» στὴν Ἑλλάδα ἀκόμη καὶ μέ περσικὴ βοήθεια, ἂν τὸ ἀπαιτοῦσε ἡ ἀνάγκη. Ἡ ἡγεμονία αὐτὴ ὅμως δέν σήμαινε ἐλεύθερη ἔνωση ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν φύλων ὑπὸ μία ἡγεσία πού θά ἀπέβλεπε στὸ γενικὸ συμφέρον ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ τὴν κυριαρχία ἑνὸς φύλου ἐπὶ τῶν ἄλλων· ὅσοι τὴν ἐπεδίωκαν νόμιζαν ὅτι θά τὴν ἐπιτύχουν καὶ θά τὴν διατηρήσουν μέ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἐξασθένηση ἢ ἀκόμη, ἂν τὸ ἀπαιτοῦσαν οἱ περιστάσεις, μέ τὴν ἐξολόθρευση τῶν κυριωτέρων ἀντιπάλων. Ὡστόσο τὰ μεγαλεπίβολα σχέδια τοῦ Ἐπαμεινώνδα δέν πραγματοποιήθηκαν. Κατὰ τὴν τελευταία εἰσβολή του στὴν Πελοπόννησο τὸ 362 π.Χ. σκοτώθηκε στὴν μάχη τῆς Μαντινείας (πού μέ στρατηγικὴ ἰδιοφυΐα εἶχε σχεδιάσει καὶ ὅπου νίκησε καὶ πάλι τὴν Σπάρτη καὶ τοὺς συμμάχους της). Μετὰ τὸν θάνατό του ἡ πολιτικὴ τῆς «μεγάλης δυνάμεως» πού εἶχε ὡς τότε ἀκολουθήσει ἡ Θήβα κατέρρευσε: φορεὺς τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἦταν βέβαια μία ἐξέχουσα προσωπικότης, οἱ πραγματικὲς ὅμως δυνάμεις τοῦ θηβαϊκοῦ κράτους ἦταν δυσανάλογα μικρές. Ἡ πολιτικὴ ἀνοδος τῶν Θηβῶν εἶχε καθαρὰ ἐπεισοδιακὸ χαρακτήρα καὶ δέν δημιούργησε καμμία θετικὴ ἀξία ἱστορικῆς σημασίας· ἀντίθετα, συνέβαλε μόνο στὴν ἐξασθένηση τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης καὶ μέ τὸν κατακερματισμὸ πού ἐπέφερε στὴν πολιτικὴ ἀποδυνάμωση τοῦ ἔθνους.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ ὑπεροχὴ στὴν θάλασσα δέν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολὺ. Τὸ 357 π.Χ. οἱ Χίοι, οἱ Ρόδιοι καὶ οἱ Κῶοι, ὀργισμένοι ἀπὸ τὴν προκλητικὴ συμπεριφορὰ τῶν Ἀθηναίων πού γινόταν διαρκῶς αὐταρχικώτερη παρασύρθηκαν ἀπὸ τίς ραδιουργίες τοῦ σατράπη τῆς Καρίας Μανσώλου καὶ ἀπεστάτησαν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Μάταια προσπάθησαν οἱ Ἀθηναῖοι, κατὰ τὸν λεγόμενον Σ υ μ μ α χ ι κ ὸ π ὅ λ ε μ ο, νὰ ἐπαναφέρουν στὴν συμμαχία τοὺς ἀποστάτες. Ὑποκύπτοντας στίς περσικὲς ἀπειλὲς ἀναγκάσθηκαν νὰ δεχθοῦν τὴν ἀποχώρηση τῶν τριῶν πόλεων ἀπὸ τὴν συμμαχία (355 π.Χ.), γεγονός πού σήμαινε ὅτι ἡ Ἀθήνα ἔπαυε πιά νὰ ἀποτελεῖ μεγάλη δύναμη, ἱκανὴ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν θέλησή της.

Τὴν γενικὴ ἀδυναμία καὶ τὴν ἐξάντληση τῶν ἑλληνικῶν κρατῶν ἐκφράζει ἡ προβολὴ εἰρηνιστικῶν ἀντιλήψεων πού δήλωναν τὴν παραίτηση ἀπὸ κάθε

¹ Τὴν μεταβολὴ στὴν ἱστορικὴ ἀξιολόγηση τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἐπαμεινώνδα ἔφερε ἡ μελέτη τοῦ Ernst von Stern, *Geschichte der spartanischen und thebanischen Hegemonie von Konigsfrieden bis zur Schlacht von Mantinea*, Dorpat 1884.

ήγεμονική αξίωση ἐφ' ὅσον ἱκανοποιούνταν μόνο οἱ ὑλικές ἀνάγκες τῶν πολιτῶν. Στόν σκοπό αὐτόν ἀπέβλεπαν τά οἰκονομικά μέτρα πού ἔλαβε ὁ Ἀθηναῖος πολιτικός *Εὐβουλος* (354 π.Χ.) μέ ἀρκετά θετικά ἀποτελέσματα· θεωρητικά ὑποστηρίχθηκαν οἱ εἰρηνιστικές ἀντιλήψεις στό ἔργο τοῦ Ξενοφῶντος «Πόροι» (περί τῶν ἐσόδων τῶν Ἀθηνῶν). Στήν ἴδια κατεύθυνση ὠθοῦσε τώρα τήν πολιτική τῶν Ἀθηνῶν καί ἡ ριζοσπαστική δημοκρατία πού προέβαλλε τίς πιό ἀκραῖες θέσεις. Κυρίως ἤθελε νά ἐξασφαλίση στά κατώτερα κοινωνικά στρώματα μιᾶ ἀνετη ζωή, ὅσο τό δυνατόν πολυτελέστερες ἐορταστικές ἐκδηλώσεις, τά «θεωρικά» κ.ἄ. Χαρακτηριστικό δεῖγμα τῆς νωθρότητος καί τῆς ἠθικῆς παρακμῆς τῶν πόλεων - κρατῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ πίστη στήν ἰδέα τοῦ κράτους εἶχε ἐξασθενήσει σημαντικά στούς πολῖτες τῶν ἑλληνικῶν πόλεων· τήν ἐξασθένιση αὐτή δείχνει τό φαινόμενο πού ἀναφέραμε πάρα πάνω, ὅτι δηλ. ἡ ἰδέα τῆς γενικῆς στρατιωτικῆς θητείας χάνει ἔδαφος, ἐνῶ παράλληλα χρησιμοποιοῦνται μισθοφόροι, πού μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ἀποκτοῦν συνεχῶς καί μεγαλύτερη δύναμη. Ἡ μεγάλη σημασία πού ἀποδιδόταν στήν ἱκανοποίηση τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν καί ὁ καταστρεπτικός γιά τό κράτος ἀτομικισμός τῆς ἐποχῆς κλόνισαν τήν παλαιά ἀντίληψη τῆς αὐστηρῆς ὑποταγῆς τοῦ ἀτόμου στούς νόμους τῆς πολιτείας.

Ὡστόσο ὑπῆρχαν στόν Ἑλληνικό λαό καί κύκλοι διανοουμένων μέ *πανελληνίες ἀντιλήψεις*, πού αἰσθάνονταν ντροπή γιά τόν ἡγεμονικό ρόλο τῆς Περσίας καί ὄνειρευόνταν μιᾶ ἐνωμένη Ἑλλάδα πού σέ κοινή ἐκστρατεία θά ἀνελάμβανε τόν ἀπελευθερωτικό ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Περσῶν. Τήν ἰδέα αὐτή εἶχε ἐκφράσει ἤδη ὁ *Γοργίας* σέ λόγο του πού εἶχε ἐκφωνήσει στήν Ὀλυμπία τό <408 π.Χ.>. Κύριος ἐκπρόσωπος τῶν κύκλων αὐτῶν ἔγινε ὁ [Ἀθηναῖος Ἰσοκράτης](#) (ἡ σημασία τοῦ ὁποίου ὡς πολιτικοῦ δοκιμιογράφου τονίσθηκε γιά πρώτη φορά στήν νεώτερη ἔρευνα)¹. Ἦδη στό πρῶτο μεγάλο δοκίμιό του, τόν «Παναηγυρικό», πού ἔγραψε τό 380 π.Χ. — ἕξι χρόνια μετά τήν ἐπονείδιστη γιά τούς Ἕλληνες Ἀνταλκίδειο εἰρήνη— εἶχε ὑποστηρίξει τήν ἰδέα ἐνός πανελληνίου ἐθνικοῦ πολέμου, ἐλπίζοντας ἀκόμη τότε ὅτι ἡ Ἀθήνα μέ τήν ἀναβίωση τῆς ναυτικῆς συμμαχίας της θά ἀνελάμβανε τόν ἡγετικό ρόλο². Ἀργότερα ὁμως, ὅσο μεγάλωνε ἡ ἀπογοήτευσή του ἀπό τήν ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς καταστάσεως στήν Ἑλλάδα, μή ἔχοντας πιά καμμιά ἐμπιστοσύνη στίς ἑλληνικές πόλεις πού ἐξαντλοῦσαν σέ πολέμους ἢ μία τήν ἄλλη, σχημάτισε τήν πεποίθηση — ὅπως ἄλλωστε καί πολλοί ἀπό τους καλύτερους Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του— ὅτι μόνο τό στιβαρό χέρι ἐνός μονάρχου θά μπορούσε νά φέρη τήν σωτηρία ἀπό τήν καταθλιπτική κατάσταση τοῦ πολιτικοῦ κατακερματισμοῦ καί νά πραγματοποιήσει τό πανελλήνιο αὐτό πρόγραμμα. Τήν πραγματοποίηση τοῦ πανελληνίου

¹ Από τόν K. J. B e l o c h καί τόν Ed. M e y e r στά μεγάλα ἱστορικά τους ἔργα καί τόν P. W e n d l a u d στήν μελέτη του πού ἀναφέρθηκε πάρα πάνω (βλ.σ. 271, σημ. 1). Πρβλ. ἐπίσης τίς μελέτες πού ἀναφέρει ὁ H. B e n g t s o n, Griech. Gesch, σ. 292.

² Πρβλ. E. B u c h n e r, Der Panegyrikos des Isokrates. Eine historisch - philologische Untersuchung., Wiesbaden 1958 (Historia, inzenschriften, 2).

προγράμματος περίμενε ο Ίσοκράτης πρώτα από τον τύραννο των Φερών *Ίάσωνα*, για τον οποίο γινόταν λόγος ότι σχεδίαζε πόλεμο έναντίον των Περσών. Όταν κατόπιν δολοφονήθηκε ο Ίάσων (τό 370 π.Χ.) ο Ίσοκράτης απευθύνθηκε προς τον τύραννο των Συρακουσών *Διονύσιο Α'*, στην εποχή ακριβώς που αυτός είχε φιλικές σχέσεις με την Αθήνα. Αλλά λίγο αργότερα πέθανε και ο Διονύσιος (τό 367 π.Χ.). Όμως ο Ίσοκράτης ήξερε να περιμένει. Μολονότι στο δικίμιο του «περί ειρήνης» υπεστήριζε την απόλυτα φιλειρηνική πολιτική των Αθηνών, όπως την χαρακτηρίσαμε πάρα πάνω — επηρεασμένος από την δυσμενή για τους Αθηναίους έκβαση του Συμμαχικού πολέμου — ωστόσο έμενε πιστός στην μεγάλη πανελλήνια ιδέα· και έμελλε να ζήσει και να δει, σε πολύ βαθιά γηρατειά, ότι ένας μεγαλοφυής μονάρχης — στόν όποιο είχε επίσης εκφράσει τις έλπίδες του — ήταν έτοιμος να την πραγματοποιήσει. Ο μονάρχης αυτός ήταν ο Φίλιππος, βασιλεύς της Μακεδονίας.

Ο Φίλιππος¹

Οί θεσμοί του κράτους, ή θρησκεία και τά ήθη των Μακεδόνων δείχνουν καθαρώτερα από τά (πράγματι πολύ λίγα) γλωσσικά τους κατάλοιπα ότι δέν ήταν ιλλυρικής ή θρακικής ή άλλης καταγωγής «βάρβαροι», όπως από πολλές πλευρές έχει υποστηριχθή, αλλά ότι αποτελούσαν ένα *έλληνο φύλο*². Αποκομμένοι στις βόρειες περιοχές όπου ζούσαν από την μεγάλη ανάπτυξη των άλλων ελληνικών φύλων που κατοικούσαν νοτιώτερα είχαν την δική τους έντελως διαφορετική εξέλιξη: διετήρησαν επί αιώνες τους παλαιούς, αρχικά κοινωνούς σε όλους τους Έλληνες, θεσμούς αλλά παρέλαβαν βέβαια και μερικά στοιχεία από τους Ιλλυριούς και τους Θρακες γείτονές τους, στις περιοχές των οποίων σιγά-σιγά επεκτείνονταν έτσι όταν αργότερα, κατά τον 5ο αι. π.Χ., πήραν ενεργό μέρος στην ιστορία των άλλων Ελλήνων έδιναν σ' αυτούς την έντύπωση — όπως συνέβη άλλωστε και με τους Αιτωλούς — ότι ήταν «βάρβαροι». Στους Μακεδόνες π.χ. διατηρήθηκε ή παλαιά *πατριαρχική βασιλεία* της όμηρικης εποχής, ως τον Φίλιππο και τον Αλέξανδρο· έλειπε ή πόλη-κράτος που αποτελούσε στοιχείο πολιτικής διασπάσεως (βλ. σ. 126). Στον

¹Πρβλ. την πραγματεία του *W i l c k e n* «Philipp II. von Makedonien und die panhellenische Idee» (Sitzungsberichte d. Preuss. Akad. 1929, XVIII, σ. 291 κ.έξ.), όπως επίσης τό βιβλίο του «Alexander der Grosse» (στην σειρά «Das wissenschaftliche Weltbild», έκδ. από τον P. Hinneberg), Λειψία 1931, κεφ. II. Πρβλ. επίσης *Fritz R. W u s t*, Philipp II. von Makedonien und Griechenland in den Jahren von 346 bis 338 v. chr. (MunchenerHist. Abh., 1. Reihe. τ. 14) Μόναχο 1938.

² Για την παλαιότερη περίοδο της ιστορίας της Μακεδονίας βλ. *Fritz G e y e r*, Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II, Μόναχο/Βερολίνο 1930. Για την γλώσσα των Μακεδόνων πρβλ. *Otto H o f f m a n n*, Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum Gottingen 1906 (και τό άρθρο του ίδιου στην RE XIV, 681 κ.έξ. [1928])· επίσης *J.N. K a l l e r i s*, Les anciens Macedoniens. Etude linguistique et historique. Tome I, Αθήνα 1954. Ήδη ό *Otto Abel* (στό έργο του: Makedonien vor Konig Philipp, Λειψία 1847) είχε σωστά συμπεράνει από τους θεσμούς του κράτους, την θρησκεία και τά ήθη ότι οί Μακεδόνες ήταν ελληνικό φύλο. Στην προϋπόθεση αυτή βασιζόταν ή ιστορική θεώρηση του *M. Αλεξάνδρου* από τον *Droysen*.

Μακεδόνα μονάρχη πού άντλουσε τήν έξουσία από τόν λαό καί ήταν συγχρόνως άρχηγός του στρατου, δικαστής καί ιερεύς, ήταν υποχρεωμένοι νά προσφέρουν ως ίππεις τίς στρατιωτικές ύπηρεσίες τους οί μεγαλογαιοκτήμονες ευγενεις· αυτοί αποτελουσαν τήν ακολουθία του καί χαρακτηρίζονταν, ακόμη καί στην εποχή του Μ. Αλεξάνδρου, μέ τήν παλαιά όμηρική όνομασία «έ τ α ι ρ ο ι» —όπως οί Μυρμιδόνες του Αχιλλέως. Έξ άλλου ή σ υ ν έ λ ε υ σ η τ ο υ σ τ ρ α τ ο υ στην Μακεδονία είχε διατηρήσει από τήν παλαιά εποχή όρισμένα δικαιώματα, όπως π.χ. κατά τήν αναγόρευση του εκάστοτε νέου βασιλέως — μολοντί ο θρόνος ανήκε κληρονομικά στην δυναστεία των Αργεαδών πού ανήγαν τήν καταγωγή τους στον Ηρακλή: ή συνέλευση του στρατου επέκλυωνε διά βοής τήν άνοδο στον θρόνο του νέου βασιλέως ή καλουσε μέλος τής δυναστείας νά αναλάβη τήν βασιλική έξουσία, ενώ σε περιπτώσεις έσχάτης προδοσίας είχε τον ρόλο ανωτάτου δικαστηριου¹. Για τήν ιστορία των Μακεδόνων έχει όμως αποφασιστική σημασία τό γεγονός ότι στους άλλους Έλληνες φαίνονταν φυλετικά ξένοι.

Από τους προηγούμενους βασιλεις εκείνος πού έκανε περισσότερα για τήν ανάπτυξη τής Μακεδονίας (όχυρώνοντας επίκαιρες θέσεις, κατασκευάζοντας στρατιωτικές οδους καί φροντίζοντας για τον καλύτερο έξοπλισμό του στρατου) από όσα καί οί οκτώ προκάτοχοί του συνολικά ήταν, σύμφωνα μέ τήν κρίση του Θουκυδίδη (II, 100), ο Α ρ χ έ λ α ο ς (413 - 399 π.Χ.). Τήν ανάπτυξη τής Μακεδονίας στην εποχή του Αρχελάου διευκόλυνε ασφαλώς ή πτώση των Αθηνών έξ αιτίας τής καταστροφής στην Σικελία. Ο Αρχέλαος προσπάθησε επίσης νά εισαγάγη τον ελληνικό πολιτισμό στην χώρα του καλώντας στην αυλή του (στην νέα πρωτεύουσα του κράτους Πέλλα) τους κορυφαίους ποιητες καί καλλιτέχνες τής εποχής (όπως ο Ευριπίδης, ο Τιμόθεος, ο Ζευξίς κ.ά.) Στά επόμενα σαράντα χρόνια μετά τον θάνατο του Αρχελάου ή Μακεδονία πέρασε δύσκολες περιστάσεις: οί διαμάχες μεταξύ διαφόρων ανταπαιτητών του θρόνου εναλλάσσονταν μέ περιπλοκές στίς σχέσεις τής χώρας μέ ξένα φυλα. Όταν τό 359 π.Χ. ο Περδίκκας Γ' σκοτώθηκε σε μία άτυχη μάχη εναντίον των Ίλλυριών τό κράτος έδινε τήν εντύπωση ότι είχε σχεδόν διαλυθη: Ίλλυριοί καί Παίονες απειλουσαν τήν χώρα καί πολλοί ανταπαιτητες του θρόνου ξεεγέρθηκαν κατά του Φ ι λ ί π π ο υ, του γιου του Αμύντα, πού είχε καταλάβει τον θρόνο αρχικά ως επίτροπος του ανεψιου του Αμύντα, κατόπιν μέ τήν αναγόρευση του σε βασιλέα από τον στρατό. Μέ καταπληκτική δραστηριότητα καί έφνΐα ό νεαρός, μόλις 24ετής, ήγεμόνας επέτυχε σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα νά θέσει σε ασφάλεια τό κράτος καί τον θρόνο του. Τότε ή ίσως πριν (πρόκειται για άμφισβητούμενο θέμα) οί ήγεμόνες των φύλων τής Άνω Μακεδονίας (Λυγκηστών κ.ά.) έχασαν τήν ανεξαρτησία τους καί ανεγνώρισαν τήν κεντρική βασιλική έξουσία. Όπωςδήποτε υπήρχε τώρα ένα ενιαίο μακεδονικό κράτος.

¹ Για τήν συνέλευση του στρατου βλ. Friedr. G r a n i e r, Die makedonische Heeresversammlung. Em Beitrag zum antiken Staatsrecht. (Munchener Beitr. z. Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte. XIII), Μόναχο 1931.

Οί μεταγενέστεροι, ιδιαίτερα κατά την λεγόμενη κλασικιστική περίοδο, έκριναν τόν Φίλιππο από τήν σκοπιά τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς καί μάλιστα τοῦ ἀντιπάλου του Δημοσθένη, ὁ ὁποῖος τόν κατεπολέμησε μέ πάθος — πράγμα πού ὀπωσδήποτε ἔβλαψε τήν ἱστορική ἀξιολόγηση τῆς προσωπικότητος τοῦ βασιλέως. Ὁ Φίλιππος παριστανόταν ὡς «βάρβαρος», πού ὡς μόνο σκοπό του εἶχε τήν καταστροφή τῶν Ἀθηνῶν — ὅπως ἀκριβῶς ἔλεγε ὁ Δημοσθένης στούς Ἀθηναίους· ἦταν ἐκεῖνος πού κατέλυσε τήν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων¹. Ἀλλά σιγά-σιγά ἐπεκράτησαν δίκαια κριτήρια: ὁ Φίλιππος κρίθηκε δηλ. ἀπό μακροκλή σκοπιά ὡς βασιλεύς τῆς Μακεδονίας. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἡ εἰκόνα τῆς προσωπικότητάς του παρουσιάζεται ἐντελῶς διαφοροτική: ὁ Φίλιππος εἶναι ὁ μέγας ἡγεμόνας πού εἶχε τήν ἐπιδίωξη νά καταστήσῃ τό βασίλειο πού παρέλαβε μέγας βαλκανικό κράτος. Στό κράτος αὐτό σκόπευε νά προσαρτήσῃ κατόπιν κατά κάποιον τρόπο καί τήν <κυρίως> Ἑλλάδα, προσπαθώντας νά θίξῃ ὅσο τό δυνατόν λιγώτερο τήν Ἀθήνα· ὁ πολιτισμός της θά ἔπρεπε σύμφωνα μέ τά σχέδιά του νά γίνῃ τό πνευματικό ὑπόβαθρο τοῦ μεγάλου κράτους του· καί ὅλα αὐτά τά προβλήματα πού παρουσίαζαν ἄπειρες δυσκολίες τά ἔλυσε ὁ Φίλιππος κατά λαμπρό τρόπο.

Οἱ καταπληκτικές ἐπιτυχίες τοῦ Φιλίππου βασιζόνται κυρίως στήν στρατιωτική του ὑπεροχή. Το ὅτι ὁ μακεδονικός στρατός ἔγινε ὁ πρῶτος τοῦ κόσμου ἦταν προσωπικό του ἐπίτευγμα. Ἀπό τους ἐξαίρετους ἵππεις (εὐγενεῖς Μακεδόνες) πού ὑπῆρχαν πρῖν στόν μακεδονικό στρατό ὁ Φίλιππος δημιούργησε πραγματικό ἵππικό, ἀφοῦ τούς κατένειμε σέ «συντάγματα», τακτικά σώματα πού ὀνομάζονταν «ἵλαι». Σ' αὐτά περιλαμβάνονταν οἱ ἐπί μέρους μονάδες πού προέρχονταν ἀπό διάφορες περιοχές τῆς χώρας. Ἐπιθετικό τους ὄπλο ἦταν τό δόρυ. Κυρίως ὅμως σχημάτισε ἀπό τίς μονάδες πεζικοῦ, πού ὡς τότε πολύ λίγο εἶχαν ὀργανωθῆ, τήν μακεδονική φάλαγγα, τήν ὁποία ἐξόπλισε μέ μακρά ἰσχυρά δόρατα (πού ὀνομάζονταν «σάρισσαι») καί τήν μικρή στρογγυλή ἀσπίδα (τήν «πέλτη») πού φερόταν στόν ἀριστερό ὤμο. Ὁ ἐξοπλισμός αὐτός ἔγινε μέ βάση τούς νεωτερισμούς πού εἶχε εἰσαγάγει ὁ Ἴφικράτης, ὁ δημιουργός τῶν πελταστικῶν σωμάτων (βλ. π.π., σ. 268). Οἱ πεζοί αὐτοί «ἐταῖροι» τοῦ βασιλέως («πεζέταιροι») ἀπέκτησαν, ἀφοῦ μετεῖχαν στήν συνέλευση τοῦ στρατοῦ, καί ὅλα ἐκεῖνα τά προνόμια πού ἀσκοῦσαν πρῖν μόνο οἱ εὐγενεῖς ἐταῖροι — γεγονός πού εἶχε ἀπό πολιτική ἄποψη μεγάλη σημασία. Οἱ πεζέταιροι κατατάσσονταν ἐπίσης σέ «συντάγματα», στίς «τάξεις» ὅπως λέγονταν. Ἐκτός ἀπό τό βαρῦ πεζικό ὑπῆρχαν καί οἱ ἐλαφρότερα ὀπλισμένοι (καί γι' αὐτό περισσότερο εὐκίνητοι) «ὑπασπισταί», ὅπως ἐπίσης καί μισθοφορικά στρατεύματα. Ὁ ἐξοπλισμός καί ἡ ἐκπαίδευση ὅλων αὐτῶν τῶν στρατιωτικῶν μονάδων γινόταν

¹ Ἡ κλασικιστική ἀντίληψη γιά τόν Φίλιππο καί τόν Δημοσθένη, στήν ὁποία βασιζέται καί τό (κατά τά ἄλλα ἐξαίρετο) ἔργο τοῦ Arnold Schaefer, *Demosthenes und seine Zeit* (3 τόμοι, 2η ἔκδ., Λειψία 1885-1887) παραμερίσθηκε κυρίως ἀπό τούς K. J. Beloch, Ed. Meyer καί P. Wendland. Πρβλ. ἀντίθετα τήν προσπάθεια τοῦ W. Jaeger νά τήν διασώσῃ (στό ἔργο του «*Demosthenes, der Staatsmann und sein Werden*, Βερολίνο 1939)· γιά τόν Δημοσθένη βλ. τήν ἀντικειμενική ἀξιολόγηση ἀπό τόν H. Bengtson, *Griech. Gesch.*, σ. 292 κ.έξ.

ανάλογα με τον ρόλο τους στην τακτική της μάχης. Με τρόπο που δείχνει την στρατιωτική του ιδιοφυΐα ο Φίλιππος ἐφάρμοσε ἐξ ἄλλου τὴν «λοξὴ φάλαγγα» τοῦ Ἐπαμεινώνδα (βλ. σ. 273), πού εἶχε γνωρίσει κατὰ τὴν νεότητά του ὡς ὄμηρος στὴν Θήβα, στὸν ἐντελῶς διαφορετικὰ συγκροτημένο στρατό του: ἐνῶ δηλ. ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐκτελοῦσε τὴν ἐπιθετικὴ κίνηση μὲ τὸ πεζικὸ του ὁ Φίλιππος ἀνέθετε τὴν ἐπίθεση στό ἵππικὸ τῶν ἐταίρων, πού γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἦταν πολὺ καταλληλότερο, ἐνῶ οἱ φαλαγγῖτες μὲ τίς βαρεῖες μακρὲς σάρισσες μπορούσαν θαυμάσια νὰ τοποθετηθοῦν στὴν ἀμυντικὴ πτέρυγα. Ἀνάλογα μὲ τίς ἐκάστοτε συνθήκες (τὸ ἔδαφος τῆς περιοχῆς κ.ἄ.) ἡ ἐπίθεση τοῦ ἵππικοῦ γινόταν ἀπὸ τὴν δεξιὰ ἢ τὴν ἀριστερὴ πτέρυγα. Γιὰ νὰ ἐκτιμῆση κανεῖς καλύτερα τίς λαμπρὲς ἐπιτυχίες τοῦ μακεδονικοῦ ἵππικοῦ δὲν πρέπει νὰ λησμονῆ ὅτι τότε δὲν ἦταν ἀκόμη γνωστοὶ οἱ ἀναβολεῖς, γι' αὐτὸ καὶ οἱ Μακεδόνες ἵππεῖς δὲν μπορούσαν νὰ φέρουν τὸ δόρυ ὑπὸ μάλῃς, ὅπως οἱ ἵππεῖς τοῦ Μεσαίωνα, ἀλλὰ τὸ κρατοῦσαν στό χέρι, ὅπως π.χ. δείχνει πολὺ παραστατικὰ τὸ μωσαϊκὸ ὅπου ἀπεικονίζεται μιὰ μάχη τοῦ Ἀλεξάνδρου*. Ἐπίσης, μὲ τὴν τακτικὴ τοῦ συνδυασμοῦ στρατιωτικῶν μονάδων διαφόρων ὀπλῶν πού ἐμφανίζεται τότε γιὰ πρώτη φορά ὁ Φίλιππος δημιουργεῖ μιὰ νέα ἐποχὴ στὴν πολεμικὴ ἱστορία.

Οἱ ἐξαιρετικὰ ὑψηλὲς ἐπιδόσεις πού ἀπαιτοῦσε ὁ Φίλιππος ἀπὸ τὸν στρατό του ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπιτευχθοῦν μόνο μὲ ἐντατικὴ ἐκγύμναση, διαρκεῖς ἀσκήσεις, πορεῖες καὶ γυμνάσια. Χειμῶνας ἢ καλοκαίρι, μέρα ἢ νύχτα δὲν εἶχαν καμμία σημασία γιὰ τίς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ Φιλίππου — πράγμα πού ἄφηνε κατάπληκτο καὶ τὸν ἴδιο τὸν Δημοσθένη. Ὁ στρατὸς ἀκολουθοῦσε μὲ ἐνθουσιασμό τὸν βασιλέα του, πού μοιραζόταν μὲ τοὺς στρατιῶτες ὅλες τίς ταλαιπωρίες καὶ τοὺς κινδύνους· τὸ σῶμα του ἦταν γεμᾶτο ἀπὸ τίς οὐλές τῶν τραυμάτων. Ὡς βασιλεύς μπόρεσε ἔτσι ὁ Φίλιππος νὰ δημιουργήσῃ ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς καὶ τοὺς ἐλεύθερους χωρικοὺς ἓνα ἀσυναγώνιστο στρατό, μὲ βάση βέβαια τὴν γενικὴ στρατιωτικὴ θητεία. Ἐδῶ ἀκριβῶς φαίνεται ἡ ὑπεροχὴ τῆς μοναρχίας σὲ σύγκριση πρὸς τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα τῶν πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οἱ ὑπερήφανοι πολῖτες τῶν ὁποίων τότε πολὺ λίγη διάθεση εἶχαν γιὰ στρατιωτικὲς ἀσκήσεις καὶ προτιμοῦσαν νὰ προσλαμβάνουν μισθοφόρους. Γιὰ τοὺς Μακεδόνες ὁ βασιλεύς ἦταν κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ ὅ,τι γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς κυρίως Ἑλλάδος οἱ «κοντοτιέροι» τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὸ κῦρος τῶν ὁποίων ἐξαριτόταν ἀπὸ τὸ κατὰ πόσο οἱ ἑλληνικὲς πόλεις ἦταν σὲ θέση νὰ πληρώνουν.

Ὁρόσημο στὴν στρατιωτικὴ τέχνη ἀποτελεῖ ὅμως ὁ Φίλιππος ὄχι μόνο στὸν τομέα τῆς τακτικῆς, ἀλλὰ καὶ στὸν τομέα τῆς στρατηγικῆς. Εἶναι προφανῶς ὁ πρῶτος πού ἐφάρμοσε, ἔχοντας πλήρη ἐπίγνωση τῆς σημασίας της, τὴν στρατηγικὴ τῆς πλῆρους ἐξοντώσεως ἢ ὑποταγῆς τοῦ ἐχθροῦ (ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται τὴν σημασία τῆς στρατηγικῆς αὐτῆς νὰ τὴν εἶχε

* Σ.τ.Μ. Πρόκειται γιὰ τὸ λεγόμενον (ἀπὸ τὸν τόπο ὅπου βρέθηκε) «μωσαϊκὸ τῆς Πομπηΐας», ὅπου ἀπεικονίζεται ὁ Ἀλέξανδρος μὲ τοὺς «ἐταίρους» του στὴν μάχη τῆς Ἴσσου.

συλλάβει ήδη πριν ο Έπαμεινώνδας). Προς τόν σκοπό αυτό (δηλ. τήν πλήρη εξόντωση του εχθρού) ο Φίλιππος, αφού νικούσε, έτίθετο έπικεφαλής του ίππικού του και κατεδίωκε τόν έχθρό μέχρις ότου και ο τελευταίος όπλίτης και τό τελευταίο άλογο σκοτώνονταν. Στην ίδια αρχή πρέπει νά αποδοθῆ και ή κατάληψη τών πόλεων (μέ τήν χρησιμοποίηση συγχρόνων πολιορκητικῶν μηχανῶν) πού εφαρμόζε ο Φίλιππος αντί της μεθόδου πού εφαρμόζόταν πριν και απαιτούσε πολύ χρόνο, νά εξαντλούνται δηλ. οί πολιορκούμενες πόλεις από τήν πείνα. Οί πολιορκητικές αυτές μηχανές (τηλεβόλα διαφόρων ειδῶν, κινητοί πύργοι κ.ά.) είχαν έπινοηθῆ κατά έντολή του τυράννου τών Συρακουσῶν Διονυσίου Α' από Έλληνες και Καρχηδονίους μηχανικούς (βλ. σ. 263). Οί πολιορκίες τῆς Περίνθου και του Βυζαντίου από τόν Φίλιππο (τό 340 π.Χ.) σημείωσαν έποχή στην πολιορκητική τέχνη: τότε χρησιμοποιήθηκε από τόν Φίλιππο — σύμφωνα μέ ένα συγγραφέα πού έγινε γνωστός από ένα πάπυρο του Βερολίνου — μιá τεράστια μηχανή πού ονομαζόταν « έλεπολις». Συνέπεια τῆς χρήσεως τών τηλεβόλων από τόν Φίλιππο ήταν ότι τόσο στην Αθήνα όσο και στίς άλλες πόλεις τά παλαιά πλίνθινα τείχη άρχισαν νά αντικαθίστανται από άλλα, λίθινα. Μιά άλλη συνέπεια τών έφευρέσεων αυτών πού προέκυψε από τόν έξοπλισμό τών πολεμικῶν πλοίων μέ τά σύγχρονα τηλεβόλα τῆς έποχῆς ήταν ότι έπρεπε νά κατασκευάζονται μεγαλύτεροι τύποι πλοίων (τετρήρεις και πενήρεις)· ή αναγκαιότητα τῆς κατασκευῆς τους στά κράτη τῆς ανατολικῆς Μεσογείου έγινε βέβαια σιγά - σιγά αισθητή.

Τά οικονομικά μέσα για τήν εξαιρετική αυτή οργάνωση του στρατού, όπως επίσης τήν δημιουργία μακεδονικού στόλου, απέκτησε ο Φίλιππος μέ τήν κατάληψη τών χρυσορυχείων του όρους Παγγαίου, ανατολικά του Στρυμόνος. Ένα μεγάλο πολιτικό πρόγραμμα τέθηκε έτσι σέ στερεές βάσεις. Οί χρυσοί Φιλίππειοι στατήρες (άξιας είκοσι άττικῶν άργυρῶν δραχμῶν) απέκτησαν σύντομα σέ όλο τόν Έλληνικό κόσμο ανεγνωρισμένη άξία. Συχνά κατηγορήθηκε ο Φίλιππος ότι μερικές από τίς έπιτυχίες του τίς όφειλε σέ δωροδοκία· ωστόσο θά έπρεπε μάλλον νά επικρίνη κανείς εκείνους τούς Έλληνες πού δέχθηκαν τά χρήματα. Όπωςδήποτε όμως οί κύριες έπιτυχίες του όφείλονταν σέ έντιμο άγώνα, τίς κέρδισε μέ τό σπαθί του.

Αλλά ούτε ή στρατιωτική, ούτε ή οικονομική ύπεροχή του εξηγούν ικανοποιητικά τήν σταθερότητα τών έπιτυχιῶν του. Σ' αυτήν πρέπει νά προστεθῆ και τό ότι κατά τόν πόλεμο μέ τούς Έλληνες τῆς κυρίως Ελλάδος — πού ο Δημοσθένης θεωρούσε, σωστά βέβαια, ως άγώνα μεταξύ τῆς Μοναρχίας και τῆς Δημοκρατίας — έγινε φανερή ή ύπεροχή τῆς Μοναρχίας, έφ' όσον βρίσκονταν διαρκῶς στό ίδιο πρόσωπο ή στρατιωτική, αλλά και ή πολιτική ήγεσία, ενώ αντίθετα ή πολιτική τών έσωτερικά διεσπασμένων ελληνικῶν πολιτειῶν έξαρτιόταν από τίς μεταβαλλόμενες αποφάσεις τῆς πλειοψηφίας στίς συνελεύσεις του δήμου. Η ύπεροχή αυτή στην προκείμενη περίπτωση ήταν ακόμη μεγαλύτερη, επειδή ο Φίλιππος δέν ήταν μόνο ένας μεγαλοφυής στρατηγός, αλλά και μέγας

πολιτικός, ακόμη δέ ένας τετραπέρατος διπλωμάτης¹. Η ισχυρή εντύπωση πού έκανε στους ανθρώπους τής εποχής εκείνης ή επιβλητική προσωπικότης του αντικατοπτρίζεται στην φράση του ιστορικού Θεοπόμπου, ό οποίος στό μεγάλο έργο του για τον Φίλιππο (τά «Φιλιππικά») τον χαρακτηρίζει ως τον μεγαλύτερο άνδρα πού ανέδειξε ποτέ ή Εύρώπη.

Όταν ό Φίλιππος κατέλαβε τήν έξουσία ή Μακεδονία ήταν καθαρά ήπειρωτικό κράτος, έφ' όσον τήν απέκλειαν από τήν θάλασσα οί έλληνικές άποικίες. Για νά τήν καταστήση οικονομικά ανεξάρτητη έπρεπε νά βρη (μέ πόλεμο βέβαια) διέξοδο προς τήν θάλασσα. Έτσι όμως έρχόταν αναγκαστικά σέ σύγκρουση μέ τίς δυνάμεις πού είχαν συμφέροντα εκεί, ιδιαίτερα τήν Αθήνα. Η Αθήνα τηροῦσε από πριν έχθρική στάση προς τον Φίλιππο, ύποστηρίζοντας — χωρίς όμως έπιτυχία— ένα άνταπαιτητή του μακεδονικού θρόνου (τόν Αργαίο). Στόν συμβιβασμό πού έγινε λίγο αργότερα μέ τήν Αθήνα ύστερα από πρωτοβουλία του Φιλίππου ένας από τους όρους τής συμφωνίας (πού τηρήθηκε μυστικός) ήταν ότι ό Φίλιππος θά παραχωροῦσε στους Αθηναίους τήν Αμφίπολη, ενῶ οί Αθηναίοι δέχθηκαν νά του δώσουν τήν Πύδνα. Όταν όμως τό 357 π.Χ. ό Φίλιππος κατέλαβε τήν Αμφίπολη τήν κράτησε για τον έαυτό του· τότε οί Αθηναίοι του κήρυξαν τον πόλεμο, ήταν όμως κατά τά επόμενα χρόνια άπασχολημένοι μέ τον Συμμαχικό πόλεμο (βλ. σ. 276). Στό μεταξύ ό Φίλιππος κατέλαβε τήν Πύδνα καί κατέστρεψε τήν Ποτειδαία (τό 356 π.Χ.), τά εδάφη τής οποίας έδωσε στους Ολυνθίους. Ύστερα από έπιτυχείς πολέμους μέ τους Θρακες κατέλαβε τήν περιοχή του Παγγαίου καί ίδρυσε τους Φιλίππους, σύμφωνα μέ τό σχέδιό του νά ιδρύη άποικίες στα εδάφη πού κατακτοῦσε.

Ενῶ ό βασιλεύς συνέχιζε τίς έπιτυχίες του στην Θράκη έξερράγη στην Ελλάδα καί πάλι ένας από τους θλιβερούς εκείνους πολέμους, τους λεγόμενους «ιερούς». Όταν οί Αμφικτίονες ύστερα από πρωτοβουλία των Θηβαίων επέβαλαν (τό 356 π.Χ.) στους ήγέτες των Φωκέων βαρύ χρηματικό πρόστιμο οί Φωκείς, υπό τήν ήγεσία του Φιλομήλου, κατέλαβαν τους Δελφούς· άμέσως κατόπιν κηρύχθηκε εναντίον τους «ιερός πόλεμος»². Η Αθήνα καί ή Σπάρτη πήραν τό μέρος των Φωκέων, ή Θήβα, ή Θεσσαλία κ.ά. πολεμοῦσαν εναντίον τους. Όλη ή Ελλάδα είχε διασπασθῆ σέ δύο στρατόπεδα. Μέ τά οικονομικά μέσα πού εξασφάλισαν (πρωτα μέ δάνειο από τους Δελφούς, κατόπιν μέ λεηλασία των θησαυρων του μαντείου) οί Φωκείς προσέλαβαν χιλιάδες μισθοφόρους. Ήταν ένας φοβερός εμφύλιος πόλεμος, πού επί πολλά χρόνια δημιούργησε στην Ελλάδα άτμόσφαιρα τρόμου. Όταν έξαιτίας των γεγονότων αυτών αναζωπυρώθηκε ή παλαιά διαμάχη μεταξύ των τυράννων των Φερων καί των ολιγαρχικων πού κυβερνοῦσαν τήν Λάρισα κάλεσαν σέ βοήθεια οί πρωτοι τους Φωκείς, οί

¹ Υπόδειγμα εύφυδης διπλωματίας είναι ή έπιστολή του Φιλίππου προς τους Αθηναίους τό έτος 340 π.Χ. (Corpus Demosthenicum, 12), τήν γνησιότητα τής οποίας απέδειξε ό Max P o h l e n z (Hermes 64,1929, 41 κ.έξ.).

² Για τήν χρονολόγηση των γεγονότων του τρίτου αυτου ιερου πολέμου (ή οποία παρουσιάζει αρκετά προβλήματα) βλ. Th. L e n s c h a u, Bursian Jahresberichte 279, 189 κ.έξ.

τελευταῖοι (δηλ. οἱ Ἀλευάδαι) τόν Φίλιππο. Μέ τήν διχόνοια τῶν Ἑλλήνων τῆς κυρίως Ἑλλάδος δόθηκε ἔτσι στόν Φίλιππο ἡ εὐκαιρία νά ἀναμιχθῆ στά πολιτικά πράγματα τῆς Θεσσαλίας καί νά θέσῃ σέ ἐφαρμογή τό σχέδιο πού ἤδη πρῖν ἀπό αὐτόν εἶχε προσπαθήσει νά πραγματοποιήσῃ ὁ ἀδελφός του Ἀλέξανδρος, δηλ. τήν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας πού ἐπιβαλλόταν ἀπό τήν φυσική ἐξέλιξη τῆς Μακεδονίας. Ἀφοῦ κατέλαβε τήν Μεθώνη (τό 354 π.Χ.) ὁ Φίλιππος εἰσέβαλε στήν Θεσσαλία, νικήθηκε ὅμως ἀπό τόν μισθοφορικό στρατό τοῦ στρατηγοῦ τῶν Φωκέων Ὀνομάρχου σέ δύο μάχες καί ἀναγκάσθηκε νά ὑποχωρήσῃ· ἀλλά τό ἐπόμενο ἔτος (353 π.Χ.) ἐπέτυχε στο «Κρόκιον (ἢ Κροκωτόν) πεδῖον», στήν νότια Θεσσαλία, συντριπτική νίκη κατά τοῦ Ὀνομάρχου, πού εἶχε ὡς ἄμεση συνέπεια τήν ἀνευ ὄρων παράδοση τῶν Φερῶν καί τήν κατάλυση τῆς τυραννίδος. Ἔτσι ὁ Φίλιππος πού ἐξακολουθοῦσε νά ἔχη ὑπό τήν ἡγεσία του τόν στρατό τοῦ θεσσαλικοῦ Κοινοῦ ἔγινε κύριος τῆς Θεσσαλίας· στίς Παγασές καί σέ ὄχυρες θέσεις τῆς Μαγνησίας ἐγκαταστάθηκαν μακεδονικές φρουρές. Συνεχίζοντας τόν πόλεμο ἐναντίον τῶν Φωκέων, στρατηγός τῶν ὁποίων ἦταν τώρα ὁ Φάυλλος (ἀδελφός τοῦ Ὀνομάρχου), ὁ Φίλιππος προσπάθησε νά περάσῃ τίς Θερμοπύλες, ἀναγκάσθηκε ὅμως νά ματαιώσῃ τήν ἐπιχείρηση ἐπειδή τά στενά εἶχαν ἀποκλεισθῆ ἀπό μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων του, κυρίως τῶν Ἀθηναίων. Τό γεγονός ὡστόσο ὅτι εἶχε κερδίσει τήν Θεσσαλία ἀποτελοῦσε ἐπιτυχία βασικῆς σημασίας.

Ἐνῶ ὁ ἱερός πόλεμος συνεχιζόταν ἀπό τους Θηβαίους ὁ Φίλιππος ἐπανελάβε τόν πόλεμο ἐναντίον τῶν Θρακῶν καί νίκησε τόν βασιλέα τους Κερσοβλέπτη πού μάταια περίμενε βοήθεια ἀπό τους Ἀθηναίους· ἔτσι ἡ κυριαρχία του ἐκτεινόταν ἀπό τίς Θερμοπύλες ὡς τόν Βόσπορο. Ἀνήσυχτοι ἀπό τήν αὐξηση τῆς δυνάμεως τοῦ Φιλίππου οἱ Ἕλληνες τῆς Χαλκιδικῆς, παραβαίνοντας τήν συνθήκη πού εἶχαν συνάψει μέ τόν Φίλιππο, συνῆψαν μέ δική τους πρωτοβουλία σύμφωνο εἰρήνης καί φιλίας μέ τήν Ἀθήνα· ἐξ ἄλλου ἀρνήθηκαν νά παραδώσουν στόν Φίλιππο ἕνα ἀνταπαιτητή τοῦ μακεδονικοῦ θρόνου (τόν ἑτεροθαλή ἀδελφό τοῦ βασιλέως Ἀρριδαῖο) πού βρισκόταν ὑπό τήν προστασία τους. Τότε ὁ Φίλιππος εἰσέβαλε στήν Χαλκιδική (τό 349 π.Χ.) καί ἄρχισε τόν πόλεμο ἐναντίον τῆς Ὀλύνθου, πού ὑπεστήριζαν οἱ Ἀθηναῖοι μέ μισθοφορικό στρατό. Ὁ Φίλιππος βρῆκε τόν τρόπο νά ματαιώσῃ ἄλλες ἐνέργειες τῶν Ἀθηναίων στήν Χαλκιδική, ὑποστηρίζοντας τήν ἀποστασία τῆς Εὐβοίας. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Φωκίω-νος δέν μπόρεσε νά ἀποτρέψῃ τήν ἀπόσπαση τῆς νήσου ἀπό τήν σφαῖρα ἐπι-ροῆς τῶν Ἀθηναίων. Στήν Ἀθήνα ἀναφαίνεται τήν ἐποχή ἐκείνη ὁ [Δημοσθένης](#): ἀπό ρήτορας εἶχε ἐξελιχθῆ σέ πολιτικό καί μάλιστα σέ ἡγέτη τῆς ἀντιπολιτεύσεως, πού στρεφόταν κατά τῆς βασικῆς φιλειρηνικῆς πολιτικῆς τοῦ Εὐβούλου (βλ. σ. 276). Ἦδη στόν πρῶτο Φιλίππικό λόγο του εἶχε προσπαθήσει νά διεγείρῃ τόν ἀθηναϊκό λαό ἐναντίον τοῦ Φιλίππου. Τώρα στούς Ὀλυνθιακοῦς λόγους του ζητοῦσε τήν ἔγκαιρη καί ἐνεργό ὑποστήριξη τῆς Ὀλύνθου καί μάλιστα μέ Ἀθηναῖοις ὀπλίτες. Ὅταν ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ὀπλίτες ἔφθασαν κοντά στην Ὀλυνθο ἡ πόλη εἶχε ἤδη καταληφθῆ ἀπό τόν Φίλιππο (348 π.Χ.),

καταστράφηκε δέ έντελῶς. Οί άλλες πόλεις του Κοινοῦ τῶν Χαλκιδέων ένσωματώθηκαν στό μακεδονικό κράτος. Ἡ παραλιακή περιοχή τῆς Χαλκιδικῆς μέ τόν πλούσιο διαμελισμό ἔγινε ἔτσι μακεδονική, πρᾶγμα πού εἶχε μεγάλη σημασία γιά τήν ανάπτυξη τῆς νέας μακεδονικῆς ναυτικῆς δυνάμεως.

Μετά τίς μεγάλες αὐτές ἐπιτυχίες καί μερικές άλλες πού εἶχε στήν Θράκη ὁ Φίλιππος εἶχε κάθε συμφέρον, γιά νά ἐπιτύχη τήν ἀναγνώριση τῶν κατακτήσεών του, νά συνάψη εἰρήνη μέ τούς Ἀθηναίους καί εἰ δυνατόν σύμφωνο συμμαχίας. (Ἡ Ἀθήνα κυριαρχοῦσε ἀκόμη στήν θάλασσα καί μέ τίς 350 τριήρεις της ὑπερετεροῦσε κατά πολύ). Ἄλλωστε ὅλη ἡ πολιτική τοῦ Φιλίππου ἀπέβλεπε σε συνεννόηση μέ τήν Ἀθήνα, ὄχι στήν καταστροφή της, ὅπως πίστευε ὁ Δημοσθένης. Ἐπειδή καί ἡ ἀθηναϊκή φιλοπόλεμη παράταξη ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Δημοσθένη χρειαζόταν, καί μόνο γιά τήν ἐξυγίανση τῶν οἰκονομικῶν τῆς πόλεως, κάποια ἀνάπαυλα, οἱ Ἀθηναῖοι δέχθηκαν τήν πρωτοβουλία τοῦ Φιλίππου καί τό 346 π.Χ. ἔγινε ἡ λεγόμενη «Φιλοκράτειος» εἰρήνη < ὀνομάσθηκε ἔτσι ἀπό τόν Ἀθηναῖο πολιτικό, πού ἦταν καί μέλος τῆς ἀθηναϊκῆς πρεσβείας, Φιλοκράτη >. Ἡ ἀρκετά περίπλοκη ἱστορία τῆς εἰρήνης μᾶς εἶναι γνωστή ἀπό τόν λόγο τοῦ Δημοσθένη «περί παραπρεσβείας», ὅπως ἐπίσης τόν ἀντίλογο τοῦ Αἰσχίνη (II). Στούς λόγους αὐτούς φαίνεται καθαρά ἡ διπλωματική ὑπεροχή του Φιλίππου σέ σύγκριση μέ τούς Ἀθηναίους ἀπεσταλμένους, ὅπως ἐπίσης ἡ βαθεῖα ἐντύπωση πού προξένησε καί στόν ἴδιο τόν Δημοσθένη ἡ προσωπικότης τοῦ Φιλίππου. Ἡ εἰρήνη ἔγινε μέ βάση τό status quo, πρᾶγμα πού σήμαινε τήν τελειωτική παραίτηση τῶν Ἀθηναίων ἀπό τίς ἀξιώσεις τους στήν Ἀμφίπολη. Συγχρόνως συνήφθη καί ἀμυντική συμμαχία πού ἐγγυόταν τά ἐδάφη καί τῶν δύο μερῶν· κατόπιν ἐπεκτάθηκε ἡ ἰσχὺς της καί στούς ἀπογόνους του Φιλίππου.

Παρά τό ἀρχικό σχέδιο τῆς συνθήκης οἱ Φωκεῖς δέν ἀποκλείσθηκαν ρητά ἀπό τήν εἰρήνη, πρᾶγμα πού εὐκόλα δέχθηκε ὁ Φίλιππος ἐφ' ὅσον οἱ Φωκεῖς δέν ἀνῆκαν στούς συμμαχοῦς τῆς ἀθηναϊκῆς συμμαχίας, ἐν ὀνόματι τῶν ὁποίων ἡ Ἀθήνα συνῆψε τήν συνθήκη. Ὅταν ὁ Φίλιππος εἰσέβαλε στήν χώρα τους ἡ δύναμη τῶν Φωκέων, πού εἶχαν ἐντελῶς ἀπομονωθῆ, κατέρρευσε ἀμέσως: ὁ ἀρχηγός τους Φάλαικος ὑποχρεώθηκε σέ συνθηκολόγηση ἄνευ ὄρων, παρέδωσε δέ στόν Φίλιππο καί τίς ὀχυρές θέσεις τῆς Φωκίδος. Ἐπειδή οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ ἔχοντας τώρα ἐμπιστοσύνη στόν Φίλιππο, ἀποσύρθηκαν ἀνέλαβε αὐτός μέ τήν ὑποστήριξη τῶν Θηβαίων, εὐθύς μετά τό τέλος τοῦ δεκαετοῦς ἐμφυλίου πολέμου, τήν ρύθμιση τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος στό πλαίσιο τῆς Ἀμφικτιονίας. Χάρη στήν ἐπιείκεια τοῦ Φιλίππου οἱ Φωκεῖς ἀπέφυγαν τήν ὑπερβολικά σκληρή τιμωρία (πού ἠθελαν νά ἐπιβάλουν οἱ Ἀμφικτίονες), καταδικάσθηκαν ὅμως νά καταβάλουν (σέ δόσεις) τό ἀντίστοιχο ποσό γιά τούς θησαυροῦς τοῦ μαντείου πού εἶχαν ἀρπάξει καί ἀποκλείσθηκαν ἀπό τό συνέδριο τῶν Ἀμφικτιόνων. Ὁ Φίλιππος ἔγινε δεκτός ὡς μέλος τῆς Ἀμφικτιονίας μέ τίς δύο ψήφους πού εἶχαν πρῖν οἱ Φωκεῖς (346 π.Χ.). Οἱ Ἀθηναῖοι δέν θέλησαν νά ἀναγνωρίσουν τό γεγονός, ἀλλά ἡ στάση τους αὐτή εἶχε ὡς συνέπεια νέα ταπείνωσή τους.

Ἡ ἐπιτυχία τοῦ Φιλίππου ἦταν τεράστια: ὅλες οἱ κατακτήσεις του εἶχαν ἀναγνωρισθῆ, οἱ Θερμοπύλες βρισκόνταν ὑπὸ τὴν κατοχὴ του, ἡ ἑλληνικὴ Ἀμφικτιονία οὐσιαστικὰ ὑπὸ τὴν ἡγεσία του. Σταθερὰ ὑπὸ τὴν κυριαρχία του εἶχε ἐπίσης τὴν Θεσσαλία, ὅπου μετὰ τὸν τερματισμὸ τοῦ πολέμου κατὰ τῶν Φωκέων ἐξελέγη ἡγεμῶν («ἄρχων») τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν. Πόσο μεγάλη ἐντύπωση προξένησαν στὴν Ἑλλάδα οἱ ἐπιτυχίες του δείχνει καθαρῶτερα ἴσως ἀπὸ ὅ,τιδῆποτε ἄλλο τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ὑποστηρικτὲς τῆς πανελληνίας ιδέας πού ὀνειρεύονταν ἓνα ἐθνικὸ πόλεμο ἐναντίον τῆς Περσίας ἔστρεψαν τώρα σ' αὐτόν τὴν προσοχὴ τους καὶ τὸν ἔβλεπαν ὡς σωτῆρα. Ἐξ ὀνόματος ὄλων αὐτῶν παρουσιάσθηκε τὸ 346 π.Χ. ὁ Ἰσοκράτης (βλ. σ. 277) μὲ τὸ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον δοκίμιό του «Φίλιππος», ὅπου παρακινοῦσε τὸν βασιλέα νὰ συμφιλιώσῃ τοὺς Ἕλληνες καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσία τῆς ἐνωμένης Ἑλλάδος σὲ ἐθνικὸ πόλεμο ἐναντίον τῆς Περσίας. Συνιστοῦσε ἐπίσης στὸν Φίλιππο νὰ καταλύσῃ, εἰ δυνατόν, τὴν Περσικὴ Αὐτοκρατορία ἢ τουλάχιστο νὰ καταλάβῃ τὴν Μ. Ἀσία ὡς τὴν Κιλικία καὶ τὴν Σινώπη, νὰ ἰδρῦσῃ ἐκεῖ πόλεις καὶ νὰ ἐγκαταστήσῃ σ' αὐτὲς τὸ πολυάριθμο προλεταριάτο πού σὲ μεγάλῃ ἔνδεια περιπλανιόταν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ καὶ ἔθετε σὲ κίνδυνο τὴν τάξιν τὴν Ἑλλάδα. Ὅπωςδῆποτε ὅμως θὰ ἔπρεπε τουλάχιστο νὰ ἀπελευθέρωσῃ τίς ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας ἀπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχία. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι ὁ Ἰσοκράτης ὑπεστήριξε τὸ πρόγραμμά του ὄχι μόνον μὲ ἐθνικοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ οἰκονομικοῦ χαρακτῆρος ἀπόψεις.

Ἡ ἐκκλήση ἀπὸ τὸν περίφημο καθηγητὴ τῆς ρητορικῆς, τὰ δοκίμια τοῦ ὁποίου διαβάζονταν σὲ ὅλο τὸν ἑλληνικὸ κόσμον, ἀποτελοῦσε μεγάλῃ ἠθικὴ ἐπιτυχία γιὰ τὸν Φίλιππο καὶ εἶχε ἀσφαλῶς μεγάλῃ σημασία γι' αὐτόν. Πράγματι μετὰ τὴν μάχην τὴν Χαιρώνεια ἐνδιαφέρθηκε πολὺ γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ πανελληνίου προγράμματος μὲ ἄλλη βέβαια μορφή καὶ μὲ ἄλλους σκοποὺς ἀπὸ ἐκείνους πού προέβλεπε ὁ Ἰσοκράτης. Γιατί ὅπως εἶναι αὐτονόητο μὲ τὸ πρόγραμμα αὐτὸ ὁ Φίλιππος ἔκανε ὄχι πανελληνία, ἀλλὰ μόνον μακεδονικὴν πολιτικὴν, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ του θὰ τὸν ἔφερνε τελικὰ ὅπωςδῆποτε σὲ σύγκρουσιν μὲ τοὺς γείτονες Πέρσες. Τὰ «πανελληνία» καὶ τὰ μακεδονικὰ συμφέροντα ἦταν ἔτσι ἀλληλένδετα καὶ ὁ Φίλιππος μποροῦσε νὰ προετοιμάζεται γιὰ τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Περσίας, ὑποστηρίζοντας ἐπίσημα τὸ πανελλήνιον ἐκεῖνο πρόγραμμα πού κατὰ τὴν ἀντίληψίν του ἔπρεπε νὰ ἐξυπηρετῆ μόνον τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονικὴν πολιτικὴν του.

Ὡστόσο πρὶν φθάσῃ ὡς ἐκεῖ τὰ πράγματα χρειάσθηκε νὰ χυθῆ ἀκόμη πολὺ ἑλληνικὸ αἷμα. Ἐκεῖ ὀδήγησε ἡ πολιτικὴ τοῦ Δημοσθένους, ὁ ὁποῖος παραγνωρίζοντας ἐντελῶς τοὺς πραγματικοὺς σκοποὺς τοῦ Φιλίππου τὸν θεωροῦσε θανάσιμον ἐχθρὸν τῶν Ἀθηναίων, πού ἀπέβλεπε μόνον στὴν καταστροφὴ τῆς πόλεως. Σὲ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἰσοκράτη, ὁ Δημοσθένης ἔβλεπε τὴν πολιτικὴν κατάστασιν καὶ δροῦσε ὄχι ἀπὸ πανελληνία, ἀλλὰ καθαρὰ ἀθηναϊκὴν σκοπία, ἐλπίζοντας ἀκόμη σὲ ἀποκατάστασιν τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας. Σ' αὐτόν καὶ μόνον τὸν τοπικισμὸν πρέπει νὰ ἀποδοθῆ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Δημοσθένης κατὰ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια δὲν δίστασε νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν συνεργασία ἀκόμη καὶ μὲ τοὺς

Πέρσες, ἐνῶ ὁ Φίλιππος καλοῦσε τοὺς Ἕλληνες σέ ἐθνικό πόλεμο ἐναντίον τους. Παρ' ὅλα αὐτά οἱ λόγοι τοῦ Δημοσθένη πού διαπνέονται ἀπό φλογερό μῖσος κατά τοῦ Φιλίππου συναρπάζουν καί τώρα ἀκόμη· ἀπό τήν δυνατή τους ἔκφραση προβάλλει ἕνας φλογερός πατριωτισμός καί ἡ θέληση τῆς αὐτοθυσίας γιά τήν πατρίδα — ὑποδειγματική γιά ὅλες τίς ἐποχές. Γι' αὐτό καί ἐκεῖνος ἀκόμη πού θεωρεῖ τίς προϋποθέσεις τῆς πολιτικῆς τοῦ Δημοσθένη ἐσφαλμένες παρακολουθεῖ μέ συγκίνηση τήν τελευταία προσπάθεια πού κάνει ἡ Ἀθήνα γιά νά ἀντισταθῇ μέ ὅλες τίς δυνάμεις της· κατανοώντας ἀκόμη ὅτι ἕνα κράτος μέ τόσο ἔνδοξο παρελθόν, ὅπως ἡ Ἀθήνα, δέν θά μπορούσε νά ὑποκύψῃ στόν ἰσχυρότερο ἀντίπαλο χωρίς ἀγῶνα, ὅπως δὲν θά θελήσῃ νά ἀμφισβήτησῃ τό ἔνδοξο τέλος πού εἶχε ἡ ἱστορία τῶν Ἀθηναίων ὡς ἐλεύθερου κράτους στό πεδίο τῆς μάχης, στήν Χαιρώνεια. Μέ συγκίνηση διαβάζουμε καί σήμερα ἀκόμη τοὺς ὠραίους στίχους πού εἶναι γραμμένοι σέ ἕνα μνημεῖο ἀγωνιστῶν τῆς μάχης στόν Κεραμεικό:

ὦ Χρόνε, παντοίων θνητοῖς πανεπίσκοπε δαῖμον
ἄγγελος ἡμέτερων πᾶσι γενοῦ παθέων·
ὡς ἱεράν σωζεῖν πειρώμενοι Ἑλλάδα χώραν
Βοιωτῶν κλεινοῖς θνήσκομεν ἐν δαπέδοις¹.

Ἐνῶ ὁ Φίλιππος ἐπιθυμοῦσε, σύμφωνα μέ τοὺς πολιτικούς σκοπούς του, νά ἔχῃ φιλικές σχέσεις μέ τοὺς Ἀθηναίους, ὁ Δημοσθένης κατέβαλε στά ἐπόμενα χρόνια κάθε προσπάθεια γιά νά παρεμποδίσῃ τήν φιλική συνεννόηση. Ἐκεῖνοι πού εἶχαν προσχωρήσει στόν Φίλιππο, ἐπηρεασμένοι ἀπό τήν ἐπιβλητική προσωπικότητά του, στιγματιζόνταν ἀπό τόν Δημοσθένη ὡς προδότες καί δωροδοκημένοι. Ὁ Φιλοκράτης καταδικάσθηκε ἐρήμην σέ θάνατο· ὁ Αἰσχίνης, πού ὑπερασπίσθηκε τόν ἑαυτό του σέ λόγο του πού σώζεται ὡς σήμερα (II), ἀθώωθηκε βέβαια, ἀλλά μέ πολύ μικρή πλειοψηφία. Στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου κυριαρχοῦσε πάντοτε ὁ Δημοσθένης.

Στό μεταξύ ὁ Φίλιππος προχωροῦσε. Προετοίμαζε μυστικά τόν πόλεμο κατά τῆς Περσίας, συνῆψε δέ συμφωνία μέ τόν ἡγεμόνα τοῦ Ἀταρνέως Ἐρμίαια, τόν φίλο του Ἀριστοτέλη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ Ἐρμίαιας θά δημιουργοῦσε τό ἄλλο ἄκρο τῆς «γέφυρας» γιά τήν εἰσβολή τοῦ Φιλίππου στήν Ἀσία. Λίγο ἀργότερα πέτυχε νά ἐδραιώσῃ τήν ἐπιρροή του στήν Ἡπειρο, τοποθετώντας ἐκεῖ ὡς βασιλέα τόν γαμπρό του Ἀλέξανδρο, τόν ἀδελφό τῆς Ὀλυμπιάδος. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, μετά τήν ἐκθρόνιση τοῦ Κερσοβλέπτη, ἐνσωματώθηκε στήν Μακεδονία τό βασίλειο τῆς Θράκης (τό 341 π.Χ.) καί ἄρχισε μάλιστα ὁ ἀποικισμός στά νέα ἐδάφη, μέ τήν ἴδρυση τῆς Φιλιππουπόλεως. Ἔτσι ὁ Φίλιππος γειτνίαζε ἄμεσα μέ τήν ἀθηναϊκή κυριαρχία στήν θρακική χερσόνησο, κυριαρχία πού γιά τήν Ἀθήνα εἶχε ζωτική σημασία, ἐφ' ὅσον ἐξασφάλιζε τήν εἰσαγωγή σιτηρῶν ἀπό

¹ Βλ. Παλ. Ἀνθολ. VII, 245 καί IG II/III2 5226. Πρβλ. W. P e e k, Gricch. Versinschriften I, Βερολίνο 1955, ἀρ. 27, καί Griech. Grabgedichte, Βερολίνο 1960, ἀρ. 15.

τόν Εϋξεινο Πόντο. Γι' αυτό και ὁ Δημοσθένης ὠθοῦσε τοὺς Ἀθηναίους σέ πόλεμο, θέλοντας νά προλάβῃ πιά ἐπικίνδυνη ἐπέκταση τῆς δυνάμεώς του. Στόν συγκλονιστικό τρίτο «Φιλιππικό» λόγο του ὑπεστήριξε καθαρά τήν κήρυξη τοῦ πολέμου· ἀκόμη προσπάθησε — καί πέτυχε — τήν σύναψη συμμαχίας ἐναντίον τοῦ Φιλίππου μέ οὐδέτερους, δηλ. τό Βυζάντιο καί τήν Ἄβυδο. Ἀλλά ὑπέκυψε καί αὐτός στήν κατάρα τῆς ἐποχῆς του, ζήτησε δηλ. τήν ὑποστήριξη τοῦ Πέρση μονάρχη, ὁ ὁποῖος στό μεταξύ εἶχε ἀνακαταλάβει τήν Αἴγυπτο (τόν χειμῶνα τοῦ 343/2 π.Χ.) καί εἶχε σταθεροποιήσει τό κράτος του. Ἐπίσημα τό αἶτημα τῶν Ἀθηναίων ἀπορρίφθηκε στά Σοῦσα κατηγορηματικά, ἐπειδή λίγο πρῖν (τό 344/3 π.Χ.) ὁ ἀθηναϊκός λαός εἶχε ἀποκρούσει τήν προσπάθεια προσεγγίσεως πού εἶχαν κάνει οἱ Πέρσες. Διαδόθηκε ὁμως ὅτι ἔρρευσε μυστικά περσικό χρῆμα πρός τοὺς Ἀθηναίους πολιτικούς, ἀκόμη καί τόν Δημοσθένη, γιά τήν ὑποστήριξη τοῦ πολέμου ἐναντίον του Φιλίππου. Ὁ Δημοσθένης πέτυχε νά συστήσῃ «ἐλληνική» ἀμυντική συμμαχία μέ τήν Εὐβοία, τά Μέγαρα, τήν Κόρινθο καί ἄλλες πόλεις ἐναντίον τοῦ Φιλίππου, ἐνῶ αὐτός ἄρχιζε (τό 340 π.Χ.) τόν πόλεμο κατά τοῦ Βυζαντίου καί τῆς Περίνθου (πού εἶχε συμμαχήσει μέ τό Βυζάντιο). Ἀναγκάστηκε ὁμως νά λύσῃ τήν πολιορκία τῆς Περίνθου, ὅταν ὁ Πέρσης σατραπῆς τῆς Μικρῆς Φρυγίας ὑπεστήριξε τήν πόλη μέ στρατό, καί στράφηκε κατόπιν πρός τό Βυζάντιο. Τότε διεκήρυξαν οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι ὁ Φίλιππος παρέβαινε τήν συνθήκη εἰρήνης¹ καί μέ τά πλοῖα πού ἔστειλαν ἀπώθησαν τόν στόλο του στόν Εϋξεινο Πόντο καί τόν ἀνάγκασαν νά λύσῃ τήν πολιορκία τοῦ Βυζαντίου.

Καί τότε ἀκόμη ὁ Φίλιππος δέν θέλησε νά ἐπιτεθῇ κατά τῶν Ἀθηναίων προασπίζοντας τά συμφέροντα τοῦ κράτους του πολεμοῦσε μέ ἐπιτυχία κατά τῶν Σκυθῶν καί τῶν Τριβαλλῶν (339 π.Χ.). Στήν κυρίως Ἑλλάδα ὁμως ἔγινε, ὕστερα ἀπό πολλές μηχανορραφίες, νέος «ιερός πόλεμος», αὐτή τήν φορᾶ ἐναντίον τῶν Λοκρῶν τῆς Ἀμφισσας. Μέ ἀπόφασή τους οἱ Ἀμφικτιόνες ἀνέθεσαν τήν διεξαγωγή τοῦ πολέμου στόν Φίλιππο, ἐφ' ὅσον αὐτός ἦταν «ἡγεμῶν τῶν Ἀμφικτιόνων». Μή ἔχοντας ἀκόμη ἀναρρώσει ἀπό βαρῦ τραῦμα προχώρησε ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του πρός Ν. καί ὕστερα ἀπό ἐντατική πορεία βρέθηκε ξαφνικά, ἀφήνοντας κατάπληκτους τοὺς Ἑλληνες, νοτίως τῶν Θερμοπυλῶν, στήν Ἐλάτεια τῆς Φωκίδος (Νοέμβριος τοῦ 339 π.Χ.). Σέ ἓνα περίφημο ἐδάφιο τοῦ λόγου του «περί τοῦ στεφάνου» (§ 169 κ.έξ.) ὁ Δημοσθένης περιγράφει πολύ παραστατικά πόσο συγκλονιστική ἦταν ἡ ἐντύπωση πού προκάλεσε ἡ εἶδηση στήν Ἀθήνα. Τώρα τό πᾶν ἐξαρτιόταν ἀπό τό ἄν ἡ Θήβα θά πηγαινε μέ τό μέρος τοῦ Φιλίππου ἢ τῶν Ἀθηναίων. Ἦταν θρίαμβος γιά τόν Δημοσθένη ὅτι πέτυχε νά φέρῃ τοὺς Θηβαίους μέ τό μέρος του.

Τήν ἀνοιξη τοῦ 338 π.Χ. — ἐπειτα ἀπό ἀσήμαντες σχετικά ἐπιτυχίες τῶν συμμάχων — ὁ Φίλιππος κατέλαβε τήν Ἀμφισσα καί τήν τιμώρησε σύμφωνα μέ τήν ἐντολή τῶν Ἀμφικτιόνων. Ὑστερα ἀπό διάφορες κινήσεις τῶν ἀντιπάλων στρατευμάτων πού διήρκεσαν ἀρκετό διάστημα ἔγινε στά μέσα τοῦ θέρους τοῦ

¹ Ἡ χρονολόγηση τῶν γεγονότων πρῖν ἀπό τήν κήρυξη τοῦ πολέμου ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων (τό 340 π.Χ.) εἶναι προβληματική. Πρβλ. Max P o h l e n z, Hermes 64,1929, 41 κ.έξ.

338 π.Χ. ή αποφασιστική μάχη στην πεδιάδα του Κηφισού, κοντά στην Χαίρωνεια¹. Καί ἐδῶ ὁ Φίλιππος ἐφάρμοσε τήν τακτική τῆς «λοξῆς φάλαγγος». Τήν ἡγεσία τῆς ἀριστερῆς ἐπιθετικῆς πτέρυγος ἀνέθεσε αὐτήν τήν φορά στόν 18ετῆ γιό του Ἀλέξανδρο, ἐνῶ ὁ ἴδιος διηύθυνε τήν δεξιά πτέρυγα. Ἔτσι τήν ἀποφασιστικῆς σημασίας ἐπίθεση τοῦ ἱππικοῦ κατά τοῦ Ἱεροῦ λόχου τῶν Θηβαίων ἐνήργησε ὁ Ἀλέξανδρος, ἐνῶ ὁ Φίλιππος ἀφοῦ ἔκανε εἰκονική ὑποχώρηση νίκησε τοὺς Ἀθηναίους. Οἱ σύμμαχοι προέβαλαν γενναϊότατη ἀντίσταση, τελικά ὅμως νικήθηκαν ὀλοσχερῶς.

Παρά τήν συνήθη τακτική του ὁ Φίλιππος δέν προέβη τότε σέ καταδίωξη τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλά περιορίσθηκε μόνο στό νά ἀνεγείρη τρόπαιο. Πρὶν ἀπό τήν μάχη εἶχε ἀποφασίσει σέ περίπτωση πού θά νικοῦσε νά συμφιλιωθῆ μέ τόν ἡττημένο ἀντίπαλο: γιά τόν Φίλιππο— καί ἰδιαίτερα μάλιστα γι' αὐτόν — ὁ πόλεμος ἦταν μόνο «συνέχιση τῆς πολιτικῆς μέ ἄλλα μέσα» (κατά τήν φράση τοῦ στρατηγοῦ von Clausewitz). Ἡ Θήβα ὅμως ἔπρεπε νά τιμωρηθῆ γιά τήν ἀποστασία της: ἀναγκάσθηκε νά δεχθῆ μακεδονική φρουρά στήν Καδμεία καί νά συμφωνήσῃ στήν ἀνοικοδόμηση τῶν Πλαταιῶν καί τοῦ Ὀρχομενοῦ. Γιά τήν Ἀθήνα ἀντίθετα, ὅπου δεσπόζοντα ρόλο ἔπαιζε τώρα ὁ Φωκίων, οἱ ὄροι τῆς εἰρήνης ἦταν πέρα ἀπό κάθε προσδοκία ἐπιεικεῖς: ἔλαβε τήν ἐγγύηση ὅτι θά διατηρηθῆ ἡ ἐλευθερία καί ἡ αὐτονομία της, ὅπως ἐπίσης ὅτι θά ἀποδοθοῦν οἱ αἰχμάλωτοι τῆς μάχης χωρίς λύτρα. Ἀναγκάσθηκε βέβαια νά διαλύσῃ τήν ναυτική συμμαχία της, σέ ὅση ἔκταση ἐξακολουθοῦσε νά ὑφίσταται, καί νά παραχωρήσῃ τήν Χερσόνησο· ἀντ' αὐτῆς ἀνέκτησε ὅμως τόν Ὠρωπό. Ἡ ἐκπληξη τῶν Ἀθηναίων ἀπό τήν ἡπιότητα αὐτή — ἡ ὁποία δέν συμβιβαζόταν καθόλου μέ τήν εἰκόνα τοῦ Φιλίππου πού παρουσίαζε στοὺς λόγους του ὁ Δημοσθένης — ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε ἀνήγειραν στήν ἀγορά ἀνδριάντα τοῦ Φιλίππου καί τόσο σ' αὐτόν ὅσο καί στόν γιό τοῦ Ἀλέξανδρο, πού ἔφερε στήν Ἀθήνα τά λείψανα τῶν πεσόντων στήν Χαίρωνεια Ἀθηναίων, ἀπένειμαν μάλιστα τόν τίτλο τοῦ Ἀθηναίου πολίτη!

Στήν χωριστή αὐτή συνθήκη εἰρήνης μέ τοὺς Ἀθηναίους ὁ Φίλιππος ἔδειχνε ἐν μέρει τίς ἀπώτερες προθέσεις του, ἐφ' ὅσον καλοῦσε τοὺς Ἀθηναίους μέ τοὺς ὁποίους συνῆψε «φιλίαν καί συμμαχίαν» νά προσχωρήσουν στήν «κοινή» (γιά ὅλους τοὺς Ἕλληνες) εἰρήνη καί στό «Συνέδριον» πού σκόπευε νά ιδρύσῃ. Στήν Πελοπόννησο ἔγινε μέ χαρά δεκτός ἀπό τίς περισσότερες πόλεις· μόνο ἡ Σπάρτη ἔδειξε τήν σταθερή θέληση νά μὴν ὑποκύψῃ. Ὁ Φίλιππος δέν ἔλαβε κανένα ἄλλο μέτρο ἐναντίον τῶν Σπαρτιατῶν, ἐκτός ἀπό τό ὅτι τοὺς ἀνάγκασε νά περιορισθοῦν στήν Λακωνική, πού προηγουμένως εἶχε λεηλατήσῃ. Οἱ ἄλλες κτήσεις τῶν Σπαρτιατῶν διαμοιράσθηκαν στοὺς ἐχθρικούς τοὺς γείτονες.

Τώρα ὁ Φίλιππος μποροῦσε νά προχωρήσῃ στό εἰρηνικό του ἔργο, πού ἔμελλε νά ἀποτελέσῃ τό ἐπιστέγασμα τῆς πολιτικῆς του. Συνεκάλεσε ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν ἀνεξάρτητων ἑλληνικῶν κρατῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος

¹ Γιά τήν μάχη στήν Χαίρωνεια πρβλ. K r o m a y e r, Antike Schlachtfelder I, 127 κ.έξ., N. G. L. H a m m o n d, Klio 31, 1938, 186 κ.έξ., καί W. K. P r i t c h e t t, Amer. Journal of Arch. 62, 1958, 307 κ.έξ.

(από τὰ νότια μακεδονικά σύνορα καί πέρα), ὅπως ἐπίσης τῶν νησιῶν στήν Κόρινθο, γιά νά ἐγκαθιδρύση ἀπό κοινοῦ μέ αὐτούς μιὰ νέα πολιτική τάξη στήν Ἑλλάδα. Αὐτή ἡ ἱστορική σημασία συντακτική συνέλευση, το « σ υ ν ἔ δ ρ ι ο ν τ ῆ ς Κ ο ρ ῖ ν θ ο υ » ὅπως λέγεται, συνεδρίαζε ἐντατικά ὡς τήν ἀνοιξη τοῦ 337 π.Χ. Μέ πρόταση τοῦ Φιλίππου ἀποφασίσθηκε νά ἐνωθοῦν στό πλαίσιο μιᾶς κοινῆς γιά ὅλους τούς Ἑλληνες εἰρήνης («κ ο ι ν ῆ ε ἰ ρ ῆ ν η τ ο ῖ ς Ἑ λ λ η σ ι ν ») ὅλα τὰ ἑλληνικά κράτη πού ἀντιπροσωπεύονταν (ἔλειπε μόνο ἡ Σπάρτη) σέ μιὰ ἑ λ λ η ν ι κ ῆ ὁ μ ο σ π ο ν δ ῖ α με τό ὄνομα Ἑ λ λ η ν ε ς. (Ἡ «κοινή εἰρήνη» ἀποτελοῦσε τύπο συνθήκης πού εἶχαν χρησιμοποιήσει συχνά οἱ Ἑλληνες μεταξύ τους ἤδη ἀπό τήν δεκαετία τοῦ '70 τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.)¹.

Ὡστόσο ἡ πολιτική αὐτή ἔνωση τῶν Ἑλλήνων ἦταν γιά τόν Φίλιππο μόνο ἡ ἀναγκαία προϋπόθεση γιά τήν πραγματοποίηση τῶν ἡγεμονικῶν του ἐπιδιώξεων πού εἶχε ἀπό πολύ πρῖν: συνάπτοντας συμμαχία μέ τά ἐνωμένα κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἑλληνικά κράτη ἤθελε νά γίνῃ «ἡγεμών τῶν Ἑλλήνων» καί μέ τήν ιδιότητα αὐτή νά μπορῇ νά χρησιμοποιῆ τίς στρατιωτικές δυνάμεις τους γιά τήν μακεδονική πολιτική του. Ἔτσι μέ τήν πρώτη συνθήκη <πού ἀφοροῦσε τήν «κοινή εἰρήνη»> συνδέθηκε ἄμεσα καί μιὰ ἄλλη, πού συνῆψε ὁ Φίλιππος ὡς βασιλεύς τῆς Μακεδονίας μέ καθένα χωριστά ἀπό τά μέλη τοῦ «Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων»: ἦταν μιὰ αἰώνια ἀ μ υ ν τ ι κ ῆ κ α ι ἐ π ι θ ε τ ι κ ῆ σ υ μ μ α χ ῖ α, βάσει δέ αὐτῆς ὁ Φίλιππος ἀνελάμβανε τήν ἐγγύηση γιά τήν τήρηση τῆς κοινῆς εἰρήνης, ὅπως ἐπίσης, ὡς ἰσόβιος ἡγεμών, τήν ἡγεσία τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἐπειδή καί τά δύο σύμφωνα εἶχαν στενή ἐσωτερική σχέση τό σύμφωνο τῆς συμμαχίας («συνθῆκαι») ἀνέφερε, ἐκτός ἀπό τίς ἀμοιβαῖες ὑποχρέωσεις τῶν συμμάχων (ὅπως π.χ. ἡ ἐκ μέρους τῶν ἑλληνικῶν πόλεων στρατιωτική ὑποστήριξη τοῦ Φιλίππου σέ περίπτωση ἐπιθέσεως ἐναντίον

¹ Ὅσα ἀναφέρει ἐδῶ ὁ W i l c k e n σχετικά μέ τήν «Κορινθιακή ὁμοσπονδία» διαφέρουν ἀπό προηγούμενες μελέτες του μεταξύ ἄλλων καί ὡς πρὸς τό ὅτι ἐδῶ θέτει τήν «Κοινή εἰρήνη» χρονικά πρῖν ἀπό τήν ἴδρυση τῆς συμμαχίας. Τήν ἀποψη αὐτή εἶχαν ὑποστηρίξει ἤδη ὁ Fritz T a e g e r, Der Friede von 362 -1, Στουτγάρδη 1930, σ. 61, καί ὁ Fr. S c h e h l (Oster. Jahreshefte, 27, 1932, σ. 115 κ.έξ.). Κατόπιν ὁμως ἀμφισβητήθηκε καί ἡ ἴδρυση αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς συμμαχίας (Fr. H a m q 1, Die griech. Staatsvertrage des IV. Jhdts., A. H e u s s, Hermes 73, 1938, 171 κ.έξ. Μέ αὐτούς συμφωνεῖ ὁ Fr. W u s t, Gnomon 14, 1938, 371). Ἡ τελευταία ἀποψη εἶναι βέβαια ἐσφαλμένη, ὅπως (μεταξύ ἄλλων) δείχνει ἡ φράση τοῦ ὄρκου τῶν Ἑλλήνων (βλ. Tod, Gr. Hist. Inscr. II, 177) ὅτε τ[οῦς ὄρκους τούς περὶ τ]ῆς εἰρήνης ὤμνουν (= Ψευδο-Δημοσθ. 17, 10) πού σημαίνει ὅτι οἱ Ἑλληνες πρῖν ἀπό τόν ὄρκο αὐτό εἶχαν ὀρκισθῆ γιά τήν «εἰρήνη»: ἐπομένως ὁ ὄρκος πού ἔχει διασωθῆ μόνο στήν συμμαχία μπορεῖ νά ἀναφέρεται, γιά τήν ὁποία ὑπάρχει ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀρριανοῦ (Αναβ, III, 24, 5). Στό συμπέρασμα αὐτό εἶχαν καταλήξει ἤδη οἱ S c h e h l (ὁ.π.π.) καί L e n s c h a u (Bursian Jahreshb. 261,253). Μερικές ἀπό τίς διατάξεις τοῦ συμφώνου τοῦ Κοινοῦ, πού θά ἦταν ἀκατανόητες σέ κοινή εἰρήνη μόνο μεταξύ ἑλληνικῶν πόλεων, δείχνουν ἐπίσης σαφῶς ὅτι εἶχε συναφθῆ σύμφωνο καί μέ τόν Φίλιππο. Τήν ἀποψη ὅτι δέν εἶχε συναφθῆ συμμαχία κατεπολέμησε ἐπίσης μέ πολύ σημαντικές ἀντιρρήσεις ὁ Vincenzo A r a n g i o - R u i z στό ἔργο του «Epigraphia giuridica greca e romana» (Studia et documenta historiae et juris, V 1939, fasc. 2, σ. 561/2). Τήν ὑπαρξη τῆς συμμαχίας δέχονται ἀκόμη οἱ V. E h r e n b e r g, Alexander and the Greeks (Οξφόρδη 1938), σ. 12, F. G e y e r, RE XIX (1938), στ. 2299 κ.έξ. (σέ ἀντίθεση πρὸς τόν H a m q 1), καί H. B e n g t s o n, Griech. Gesch.2, σ. 317 μέ σημ. 1. Πρβλ. ἐπίσης K. D i e n e l t, Der Korinthische Bund (Oster. Jahreshefte 43, 1956, Beiblatt, σ. 247 κ.έξ.), καί V. Ehrenberg, Der Staat der Griechen 1, 1957, 112. Γιά τό Κοινόν τῆς Κορίνθου πρβλ. ἐπίσης τίς λεπτομερεῖς καί πολύ χρήσιμες πολιτειολογικές παρατηρήσεις τοῦ Heinrich T r i e r e l στό ἔργο του «Hegemonie» (βλ. π.π., σ. 143, σημ. 1), σελ. 394 κ.έξ.

του καί ἡ ὑπόσχεση ὅτι δέν θά καταλύσουν τήν βασιλεία τοῦ Φιλίππου καί τῶν ἀπογόνων του!), ἀκόμη καί τά κύρια σημεῖα τῆς «κοινῆς εἰρήνης»· ἡ κοινή εἰρήνη ἦταν ἄλλωστε προϋπόθεση τῆς συμμαχίας καί ὁ βασιλεύς ὡς ἐγγυητής τῆς ὄφειλε νά φροντίζει γιά τήν τήρηση τῶν ὄρων τῆς.

Στήν *συνθήκη εἰρήνης τῶν Ἑλλήνων*, ὅπως καί στίς προηγούμενες αὐτοῦ τοῦ εἶδους, διακηρυσσόταν ἰδιαίτερος ἡ ἐλευθερία καί ἡ αὐτονομία ὅλων τῶν μελῶν τοῦ «Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων». Καθοριζόταν ἐπίσης ὅτι στό μέλλον ἀπαγορεύονταν ἐχθροπραξίες μεταξύ τῶν μελῶν. Ἐξ ἄλλου δίνονταν ἀμοιβαῖες ἐγγυήσεις γιά τήν διατήρηση καί τήν προστασία ὅλων τῶν ὑφισταμένων τότε πολιτευμάτων ἀπό κάθε εἶδους μεταβολή, ὅπως ἐπίσης γιά τήν ἀσφάλεια τῆς περιουσίας. Ἡ ἀπαγόρευση τῆς πειρατείας ἐγγυόταν στους συμάχους τήν ἐλευθερία τῶν θαλασσῶν. Γιά τήν περίπτωση παραβάσεως τῶν διατάξεων αὐτῶν εἶχαν καθορισθῆ αὐστηρές κυρώσεις. Γιά τήν ρύθμιση δέ τῶν ὑποθέσεων πού ἀφοροῦσαν τήν ὁμοσπονδία σχηματίσθηκε ἕνα κοινό ὁμοσπονδιακό συμβούλιο («*τὸ κοινὸν συνέδριον τῶν Ἑλλήνων*») ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῶν συμάχων: κάθε κράτος - μέλος τῆς ὁμοσπονδίας ἔπρεπε δηλ. νά στέλνῃ στίς συνεδρίες τοῦ συμβουλίου ἕνα ὀρισμένο ἀριθμὸ ἀντιπροσώπων — ἀνάλογο μὲ τήν στρατιωτικὴ σημασία πού εἶχε. Τὸ Συνέδριον αὐτὸ ἀποτελοῦσε ἐπίσης καί τὸ δικαστήριον τῆς ὁμοσπονδίας. Στὴν δικαιοδοσία του ἀνήκε ἀκόμη ἡ κήρυξη πολέμου καί ἡ σύναψη εἰρήνης. Μολονότι ἡ προσωπικὴ ἐπιρροή τοῦ Φιλίππου ἦταν στὴν πραγματικότητα πολὺ μεγάλη, ὡστόσο ἀπὸ τυπικὴ ἄποψη τὸ Συνέδριον ἦταν ἐντελῶς ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸν «Ἡγεμόνα», ὁ ὁποῖος δέν ἀποτελοῦσε μέλος τοῦ Συνεδρίου καί ἔτσι δέν συμμετεῖχε στὴν λήψη τῶν ἀποφάσεων. Τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία εἶχε ὅμως — σύμφωνα μὲ τὸ καταστατικὸ τῆς συμμαχίας — ὁ Φίλιππος: αὐτὸς καθόριζε, ὡς ἀρχιστράτηγος τῆς συμμαχίας, τὰ στρατιωτικὰ τμήματα πού ὄφειλαν σὲ περίπτωση κοινοῦ πολέμου νά διαθέτουν οἱ σύμμαχοι καί αὐτὸς εἶχε τὴν ἡγεσία. Ὁ ἴδιος διηύθυνε οὐσιαστικά καί τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, πράγμα πού προέκυπτε ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πολιτικὴ κατάσταση τῆς ἐποχῆς.

Ἡ συμβουλή τοῦ Ἰσοκράτη γιά τὴν πραγματοποίηση τῆς ὁμόνοιας μεταξύ τῶν Ἑλλήνων δέν ἀποκλείεται νά ἐπέδρασε στὴν ἰδέα τοῦ Φιλίππου νά δημιουργήσῃ τὴν κοινὴ γιά ὅλους τοὺς Ἕλληνες εἰρήνη· ὡστόσο ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἰδέας αὐτῆς στὴν πράξη ἦταν κάτι τὸ ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ ὅ,τι εἶχε σκεφθῆ ὁ Ἰσοκράτης. Ὁ Ἰσοκράτης ἔλπιζε μόνο στὴν συμφιλίωση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν Φίλιππο· δέν εἶχε σκεφθῆ τὴν *πολιτικὴ ἔνωση* τοῦ ἔθνους (τὴν ἰδέα αὐτὴ ἀπέδωσαν μερικοὶ στὸν Ἰσοκράτη, πρόκειται ὅμως γιά ἐσφαλμένη ἄποψη). Ἐτσι ἡ ἴδρυση τῆς «*ὁμοσπονδίας τῆς Κορίνθου*», ὅπως ὀνομάζεται συνήθως σήμερα τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, δέν πρέπει νά νομίζεται ὅτι προῆλθε ἀπὸ τὴν πανελλήνια ἰδέα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἡγεμονικὴ πολιτικὴ τοῦ Φιλίππου.

Ἀφοῦ ἐγίναν δεκτές καί οἱ δύο συνθήκες ἀπὸ ὅλα τὰ ἑλληνικὰ κράτη πού ἀντιπροσωπεύονταν στὴν Κόρινθο καί ἐπικυρώθηκαν στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου

καθενός από αυτά με όρκο (ό Φίλιππος όρκίσθηκε φυσικά μόνο για τό σύμφωνο τής συμμαχίας) κλήθηκαν στην Κόρινθο οί συνέδροι πού είχαν έκλεγῆ από τά έλληνικά κράτη σέ πρώτη συνέλευση (φθινόπωρο του 337 π.Χ.). Τότε ό Φίλιππος θέλησε νά έκπληρώση τόν κύριο σκοπό του προγράμματος του Ισοκράτη, προτείνοντας τήν πανελλήνια έκστρατεία εναντίον τής Περσίας, καί μάλιστα για νά έκδικηθοῦν οί Έλληνες τούς Πέρσες έξ αίτίας τών ανοσιουργημάτων πού είχε διαπράξει ό Ξερξης στους ναούς. Η ιδέα αυτή, νά χαρακτηρισθῆ δηλ. ό πόλεμος κατά τών Περσών ως κάτι σάν «ιερή σταυροφορία», δέν προέρχεται από τόν Ισοκράτη (όπως παραδέχονταν πολλοί ως τώρα) άλλα από τόν Φίλιππο: έτσι ό Φίλιππος συνέδεε ιδεολογικά τήν έκστρατεία του μέ τήν μεγάλη εποχή τών περσικών πολέμων καί μέ αυτό τό σεβαστό από όλους πανελλήνιο έμβλημα έκάλυπτε τήν μακεδονική κατακτητική πολιτική του. Ως πρώτος στόχος καθορίσθηκε, κατά τό πρόγραμμα του Ισοκράτη (βλ. σ. 287), ή απελευθέρωση τών Έλλήνων τής Μ. Ασίας από τόν περσικό ζυγό. Μέ τήν αποδοχή τών πανελληνίων αυτών ιδεών ό Φίλιππος έπεδίωξε νά αποκτήσῃ τήν συμπάθεια τών Έλλήνων καί έδινε στην ήγεμονία του επί τών ελληνικών κρατών κάποια ήθική βάση. Τό συνέδριον δέχθηκε τήν πρότασή του μέ ένθουσιασμό καί του ανέθεσε ειδικά γί αυτήν τήν έκδικητική έκστρατεία έκτακτες έξουσίες δίνοντας του τόν τίτλο του «στρατηγοῦ αυτοκράτορος».

Μετά τίς λαμπρές αυτές επιτυχίες ό Φίλιππος επέστρεψε στην Μακεδονία για νά προετοιμάσῃ τήν έκστρατεία κατά τών Περσών. Τήν άνοιξη του έπομένου έτους (336 π.Χ.) έστειλε μιά προφυλακή από 10.000 άνδρες υπό τόν Παρμενίωνα καί τόν Άτταλο στην Μ. Ασία· θά ακολουθοῦσε αργότερα ό ίδιος μέ τόν κύριο όγκο του στρατού του. Δέν πρόλαβε όμως: τόν Αὔγουστο του 336 π.Χ., κατά τήν γιορτή πού γινόταν για τόν γάμο τής κόρης του στίς Αιγές, δολοφονήθηκε. Ήταν τότε μόνο 47 ετών.

Όσο σαφές σέ γενικές γραμμές παρουσιάζεται τό επιβλητικό έργο του Φιλίππου τόσο δύσκολο είναι, έξ αίτίας του αιφνίδιου καί πρόωρου θανάτου του, νά κρίνη κανείς ποιές συνέπειες θά είχε ή νέα πολιτική τάξη πού εγκαθίδρυσε στην Ελλάδα, αν ζούσε περισσότερο — έφ' όσον μάλιστα ό γιός του Αλέξανδρος, μολονότι στην αρχή συνέχιζε τήν πολιτική του πατέρα του, λίγο αργότερα ακολουθήσε έντελώς διαφορετικό δρόμο. Για πρώτη φορά στην ιστορία τής Ελλάδος είχε βέβαια επιτευχθῆ ή πολιτική ένωση τών Έλλήνων, όμως όχι μέ τήν θέλησή τους (άλλωστε τό ιδανικό ένός ένιαίου κράτους ήταν, καί σ' αυτούς ακόμη τούς κύκλους πού υπεστήριζαν τήν πανελλήνια ιδέα, πάντοτε ξένο) — άλλα υπό τήν πίεση τών μακεδονικών όπλων. Αν καί είχαν δοθῆ έγγυήσεις για τήν έλευθερία καί τήν αυτονομία τών Έλλήνων, ώστόσο ή πολιτική όπως καί ή στρατιωτική ήγεσία είχε περιέλθει στον βασιλέα τής Μακεδονίας· καί αν έμεις σήμερα έχουμε τό δικαίωμα νά θεωρούμε τούς Μακεδόνες ως ελληνικό φύλο (βλ. σ. 278 κ.έξ.), οί Έλληνες τής εποχής εκείνης έβλεπαν τούς Μακεδόνες ως ξένους, πράγμα πού είχε αποφασιστική σημασία: έτσι έξηγεῖται ή ψυχρότης μέ τήν όποία έγινε δεκτό από τούς Έλληνες τό έργο του Φιλίππου. Παρ' όλα αυτά ή

συνθήκη ειρήνης μεταξύ τῶν Ἑλλήνων μέ τόν σκοπό πού εἶχε, νά κατασιγάσῃ δηλαδή τίς τοπικιστικές διαμάχες πού γίνονταν ἀπό αἰῶνες καί νά δημιουργήσῃ διαρκῆ ειρήνη, θά μπορούσε ὅπωςδήποτε νά ἀποδώσῃ πλούσιους καρπούς τοῦλάχιστο γιά τήν οἰκονομία, ἂν ἐφαρμοζόταν ἐπί μακρό διάστημα ἔτσι ὅπως θά ἤθελε ὁ Φίλιππος. Πάντως γιά τούς ὑποστηρικτές τῆς πανελληνίας ιδέας ἀποτελοῦσε μεγάλη ἐπιτυχία τό γεγονός ὅτι ὁ κυριαρχικός ρόλος πού ἐπί πολλές δεκαετίες ἔπαιζε στήν Ἑλλάδα, πότε περισσότερο καί πότε λιγώτερο, ὁ Μέγας Βασιλεύς καί κατά τρόπο προσβλητικό γιά τούς Ἕλληνες εἶχε ἐπί τέλους παύσει. Τήν κατάλυση τῆς περσικῆς ἡγεμονίας μέ τά ὄπλα δέν ἔμελλε ὁ Φίλιππος νά ἐπιτύχῃ· εἶχε ὅμως ἤδη οὐσιαστικά «ξεσχίσει» τήν «βασιλείο ειρήνη», ἐφ' ὅσον ἀνέλαβε αὐτός, ἀντί του Μ. Βασιλέως, τήν ἐγγύηση γιά τήν ἐλευθερία καί τήν αὐτονομία τῶν Ἑλλήνων, τούς ὁποίους ἔθετε ἔτσι ὑπό μακεδονική προστασία.

Ὁ πολιτισμός τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ὡς τόν Ἀλέξανδρο

Κατά τόν 4ο αἰ. ὁ ἑλληνικός πολιτισμός κέρδισε ἀκόμη περισσότερο ἔδαφος. Πρῶτα - πρῶτα ἐπειδή μέ τήν σοφιστική κίνηση ὁ κύκλος τῶν προσώπων πού ζητοῦσαν ἀνώτερη μόρφωση γινόταν καί στόν ἴδιο τόν ἑλληνικό λαό συνεχῶς εὐρύτερος· ἔπειτα ἀρχίζει τώρα νά γίνεται αἰσθητή ἡ τάση διαδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καί πιό πέρα ἀπό τά ἕως τότε σύνορά του — ἤδη πρῖν ἀπό τόν Ἀλέξανδρο, ὁ ὁποῖος ἔμελλε κατόπιν νά ἀνοίξῃ, σέ ἀπρόβλεπτη ἔκταση, τόν δρόμο γιά τήν εὐρύτατη διάδοσή του. Ἡ διάδοση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ παρατηρεῖται τόσο στήν Δύση (στήν Ἰταλία καί τήν Καρχηδόνα) ὅσο καί στήν Ἀνατολή, δηλ. στίς αὐλές μερικῶν σατραπῶν καί ἡγεμόνων, ὅπως ὁ σατράπης τῆς Καρίας **Μ α ὕ σ ω λ ο ς** καί ὁ **Ε ὕ α γ ὀ ρ α ς** ἀπό τήν Κύπρο, πού καλοῦσαν Ἕλληνες καλλιτέχνες καί φιλοσόφους καί χαρακτηρίσθηκαν γι' αὐτό δίκαια ὡς πρόδρομοι τῶν ἑλληνιστικῶν ἡγεμόνων¹. Ἀκόμη καί στόν βόρειο, περιφερειακό χῶρο τοῦ ἑλληνισμοῦ, στη Μακεδονία, ὁ **Φ ί λ ι π π ο ς** συνέχισε τήν προσπάθεια γιά τήν εἰσαγωγή τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως εἶχε κάνει πρῖν ὁ **Ἀ ρ χ ῆ λ α ο ς**. Τό γεγονός ὅτι κάλεσε γιά τήν ἀνατροφή τοῦ γιοῦ του Ἀλεξάνδρου τόν Ἀριστοτέλη ἀποτελεῖ πολύ εὐγλωττη ἀπόδειξη — ὅσο καί ἂν στήν ἀπόφαση του ἔπαιξε κάποιο ρόλο καί πολιτική σκοπιμότης, τό ὅτι δηλ. ὁ Φίλιππος ὑπελόγιζε στίς σχέσεις τοῦ Ἀριστοτέλη μέ τόν Ἑρμία, τό ἡγεμόνα τοῦ Ἀταρνέως (βλ. π.π., σ. 289).

Ἡ διάδοση τοῦ ἑλληνικοῦ τρόπου ζωῆς εἶχε ὡς συνέπεια τόν ἐξελληνισμό μερικῶν «βαρβάρων» καί ἔτσι ἡ παλαιά ἀντίθεση μεταξύ Ἑλλήνων καί βαρβάρων διαφοροποιήθηκε κάπως· διατηρήθηκε ὅμως ζωντανή στό πανελλήνιο κίνημα. Ὁ Ἰσοκράτης ἀναφέρει βέβαια στόν «Παναηγυρικό» του (380 π.Χ.) ὅτι ἡ

¹ Γιά τούς πρόδρομους τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἔκανε λόγο πρῶτος ὁ W. J u d e i c h στήν μελέτη του «Kleinasiatische Studien» (1892).

Ἀθήνα ὑπερέχει τόσο πολύ στήν σκέψη καί τόν λόγο ὥστε «οἱ ταύτης μαθηταί τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγονάσι, καί τό τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους ἀλλά τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καί μάλλον Ἑλληνας καλεῖσθαι τούς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμέτερας ἢ τούς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας» (§ 50). Ὡστόσο μέ τήν φράση αὐτή ὁ Ἰσοκράτης δέν θέλει νά συμπεριλάβῃ (ὅπως ὑποστηρίχθηκε συχνά) στούς Ἑλληνες καί τούς ἐξελληνισμένους αὐτούς βαρβάρους· γιατί γι' αὐτόν οἱ βάρβαροι, ιδιαίτερα οἱ Πέρσες, ἐξακολουθοῦσαν νά εἶναι οἱ «φυσικοί» ἐχθροί τῶν Ἑλλήνων (Πανηγ. § 158, πρβλ. Παναθ. § 163). Τό νόημα τῆς φράσεως εἶναι μάλλον ὅτι ὁ Ἰσοκράτης θεωρεῖ ὡς πραγματικούς Ἑλληνες μόνο τούς Ἑλληνες ἐκείνους πού ἔχουν λάβει ἀ τ τ ι κ ῆ μόρφωση¹. Ὅσον ἀφορᾷ τούς βαρβάρους, ὁ Ἰσοκράτης βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τόν σοφιστή Ἀ ν τ ι φ ῶ ν τ α, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα με ἀπόσπασμα ἔργου του πού σώθηκε σέ πάπυρο², εἶχε διακηρύξει ἀπό τήν ἀποψη τοῦ φυσικοῦ δικαίου τήν φυσική ὁμοιότητα Ἑλλήνων καί βαρβάρων. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὅσα γράφει ὁ Ἰσοκράτης γιά τήν πολιτιστική ὑπεροχή τῆς πατρίδας του δέν εἶναι ὑπερβολή: ἡ Ἀθήνα ἦταν πραγματικά ἀκόμη, παρὰ τήν πολιτική παρακμή της, τό πνευματικό κέντρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ιδιαίτερα γιά τήν Φιλοσοφία καί τήν Ρητορική, ὅπως ἴσως ὅμως καί γιά ἄλλους τομεῖς.

Στόν ἐπιστημονικό τομέα ὑπάρχουν κατά τόν 4ο αἰ. πολλά ρεύματα τό ἓνα παρὰ τό ἄλλο, ἐφάπτονται ὅμως καί ἐπιδροῦν τό ἓνα στό ἄλλο σέ ἀρκετά σημεία. Πρῶτα - πρῶτα συνεχίζεται ἡ [Σοφιστική](#), μερικοί ἀπό τούς κύριους ἐκπροσώπους τῆς ὁποίας ἔζησαν καί ἔδρασαν καί στόν 4ο αἰ., ὅπως ὁ Γ ο ρ γ ί α ς καί ὁ Θ ρ α σ ύ μ α χ ο ς. Συνεχιστές τῆς κινήσεως ἦταν οἱ μαθητές τους. Πόσο ἰσχυρή θά ἔπρεπε νά ἦταν καί τότε ἀκόμη ἡ σοφιστική κίνηση δείχνει σαφέστερα ἀπό ὅ,τιδήποτε ἄλλο ἡ πολεμική πού ἔκανε μέ τόσο πάθος ἐναντίον της ὁ Πλάτων. Διαρκέστερη ἦταν ἡ ἐπιρροή τῆς Σοφιστικῆς στήν [Ρητορική](#), τῆς ὁποίας γνωστότερος ἐκπρόσωπος ἔγινε ὁ Ἰ σ ο κ ρ ᾶ τ η ς, μαθητής τοῦ Γοργία. Ὅπως ὁ Ἰσοκράτης ἔτσι καί οἱ σημαντικώτεροι ἐκπρόσωποι τῆς πρακτικῆς Ρητορικῆς, πού ἔγραφαν ἢ ἐκφωνοῦσαν λόγους στό δικαστήριο καί στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου, ὅπως ὁ Λ υ σ ί α ς, ὁ Δ η μ ο σ θ ἔ ν η ς, ὁ Α ἰ σ χ ί ν η ς, ὁ Ὑ π ε ρ ε ἰ δ η ς, ὁ Δ η μ ᾶ δ η ς κ.ἄ., ἔδρασαν στήν Ἀθήνα. Τά ὀνόματα αὐτά δείχνουν ὅτι ἡ Ρητορική στόν 4ο αἰ. ἔφθασε στήν μεγαλύτερή της ἀκμή.

Στόν 4ο αἰ. ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχη ἡ ἐπιβλητική μορφή τοῦ [Δημοκρίτου](#), τοῦ μεγάλου σοφοῦ μέ τό καθολικό πνεῦμα, πού δέν περιέλαβε μόνο τήν φυσική ἐπιστήμη (βλ. σ. 245), ἀλλά παρακινούμενος ἀπό τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς του πραγματεύθηκε καί ἠθικά προβλήματα. Οἱ θ ε τ ι κ ῆ ς ἐπιστῆμες καλλιιεργήθηκαν, ἐκτός ἀπό τήν μητροπολιτική Ἑλλάδα, καί στήν Κάτω Ἰταλία ἀπό τήν [Σχολή τῶν Πυθαγορείων](#), πού ὑπό τήν διεύθυνση τοῦ Ταραντίνου Ἀ ρ χ ῦ τ

¹ Τήν ὀρθή ἐρμηνεία τῆς φράσεως δίνει ὁ J. J u t h n e r στό ἔργο του «Hellenen und Barbaren», σ. 34 κ.έξ. Τήν ἴδια ἀποψη εἶχε ἐκφράσει καί ὁ W i l c k e n στήν δευτέρη ἐκδοση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, χωρίς νά γνωρίζη τήν μελέτη τοῦ J u t h n e r.

² Pap. Oxyrhynch. XI, 1364. Πρβλ. H. D i e l s, Sitzungsberichte d. Preuss Akad. d. Wiss. 1916, 931 κ.έξ.

α γνώρισε νέα άκμή. Ιδιαίτερα καλλιεργήθηκαν έδω τά Μαθηματικά και ή Αστρονομία. Ο Αρχύτας βρήκε (μεταξύ άλλων) τήν λύση του προβλήματος του διπλασιασμού του κύβου και ίδρυσε τήν έπιστημονική Μηχανική. Η παλαιά θεωρία των Πυθαγορείων περί του σφαιρικού σχήματος τής γής έγινε δεκτή και στην μητροπολιτική Ελλάδα και συνέβαλε στην πρόοδο τής έπιστημονικής Γεωγραφίας. Έτσι άρχισαν τώρα οί πρώτες προσπάθειες για τον ύπολογισμό τής περιφέρειας τής γής. Αντίθετα, ή νέα θεωρία των Πυθαγορείων περί τής περιστροφής τής γής γύρω από τον άξονά της, κατά τήν όποία (θεωρία) ή γή εξακολουθούσε βέβαια νά θεωρηται ως τό κέντρο του κόσμου, βρήκε μερική μόνο άποδοχή, όπως π.χ. από τον Πλάτωνα (Τίμαιος 40b)· ό μαθητής του Πλάτωνος Ηρακλείδης ό Ποντικός προχώρησε κατόπιν και σέ άλλα συμπεράσματα. Αντίθετα, ό Έυδοξος ό Κνίδιος, ένας από τους σημαντικότερους μαθηματικούς και άστρονόμους τής έποχής, ό θεμελιωτής τής αναλυτικής μεθόδου, πού ίδρυσε στην Κύζικο μιά αρκετά παραγωγική σχολή, απέρριψε τήν θεωρία.

Προόδους σημείωσε επίσης και ή Ιατρική. Παράλληλα μέ τήν Ιπποκρατική σχολή τής Κω, πού βρισκόταν υπό τήν επίδραση του αναμφισβήτητου κύρους του ίδρυτή της, εξακολουθούσε νά λειτουργή και ή σχολή τής Κνίδου.

Στην Ιστοριογραφία τό μεγάλο πρότυπο του Θουκυδίδη δέν τό έφθασε κανείς. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τίς ιστορίες πού έγραψαν ό Ξενοφών, ό Κράτιππος και ό Θεόπομπος, θέλοντας νά συνεχίσουν τό μή ολοκληρωμένο έργο του Θουκυδίδη. Από τά έργα αυτά έχουν διασωθῆ μόνο τά «Έλληνικά» του Ξενοφώντος, πού τελειώνουν μέ τήν μάχη τής Μαντινείας· όπωσδήποτε τά Έλληνικά ύστεροῦν σέ σχέση προς τό (μέ εξαιρετική παραστατικότητα γραμμένο) έργο του ίδιου συγγραφέως «Ανάβασις». Όσον άφορά τά «Έλληνικά τής Όξυρρύχου», από τά όποία έχουν διασωθῆ αξιόλογα άποσπάσματα σέ πάπυρο, άμφισβητείται άκόμη άν ανήκουν στον Ξενοφώντα, στον Κράτιππο ή σέ άλλον ιστορικό¹. Εκτός από λίγα άποσπάσματα έχει επίσης δυστυχώς χαθῆ και τό μεγάλο έργο σύγχρονης ιστορίας μέ τον τίτλο «Φιλιππικά» πού έγραψε ό Θεόπομπος· τό ίδιο ισχύει και για τήν μεγάλη ιστορία τής Σικελίας πού έγραψε, υπό τήν επίδραση του Θουκυδίδη, ό Σικελιώτης πολιτικός και φίλος του Διονυσίου του πρεσβυτέρου, ό Φίλιππος. Αντίθετα, ό Έφορος άπό τήν Κύμη, πού έγραψε γενική έλληνική ιστορία (άρχιζε μέ τήν κάθοδο των Ηρακλειδών, ακολουθούσε δέ πιστά τίς βασικές πηγές πού χρησιμοποιούσε έκάστοτε) ήταν ένας ρήτορας μέ πολύ περιορισμένη ικανότητα κατανόησης των πολιτικών και των στρατιωτικών πραγμάτων. Έξ άλλου άνθούσε τότε και ή τοπική ιστορία, όπως στην Αθήνα, όπου οί Αττιδογράφοι, ακολουθώντας

¹ Για τά «Έλληνικά τής Όξυρρύχου» βλ. ιδιαίτερα Η. Bloch, Athenian Studies presented to W.S. Ferguson (Cambridge Mass., 1940), σ.303 κ.έξ. Όλη ή σχετική βιβλιογραφία όπως επίσης τά νέα άποσπάσματα αναφέρονται στην έκδοση του V. Bartoletti (βλ. π.π., σ. 238, σημ. 1).

τόν Έλληνα, έγραψαν αξιόλογα έργα¹.

Έκπρόσωπος τής ιωνικής μυθιστορηματικής ιστοριογραφίας ήταν ο Κτησίπας από τήν Κνίδο, πού έζησε αρκετά χρόνια στην περσική αυλή ως προσωπικός γιατρός του Άρταξέρξη Β'. Λίγο αργότερα (γύρω στο 390 π.Χ.) έγραψε μιά άσσυριακή - περσική ιστορία πού παρουσιάζει βέβαια ώραίο τοπικό ανατολικό χρώμα, αλλά στο μεγαλύτερο μέρος της ήταν συμπίλημα ιωνικών μύθων και έπινοημάτων του ίδιου συγγραφέως. Τήν Ανατολή όπως ήταν πραγματικά τήν γνώρισαν οι Έλληνες πρώτα μετά τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου.

Έκτός από τήν Σοφιστική και τις ειδικές έπιστημες υπήρχαν τέλος και οι φιλοσοφικές σχολές πού προήλθαν από τήν [σωκρατική διδασκαλία](#). Ο μαρτυρικός θάνατος του Σωκράτη (399 π.Χ.), μέ τον οποίο αρχίζει ο νέος αιώνας, είχε ως συνέπεια να γραφούν πολλά έργα γι' αυτόν και τήν διδασκαλία του, ενώ ο ίδιος δέν άφησε ούτε μία γραπτή λέξη. Από τις σχολές πού ιδρύθηκαν από μαθητές του απέκτησαν ιδιαίτερη σημασία ή σχολή του Αντισθένη, πού εκήρυσσε τήν αυτάρκεια του σοφού. Έδρα της ήταν τό Γυμνάσιον του Κυνοσάρχου στην Άθήνα, γι' αυτό ονομάσθηκε [Κυνική](#), από αυτήν δέ προήλθε αργότερα ο Διογένης. Επίσης, ή Κυρηναϊκή Σχολή του Άριστίππου, πού εκήρυσσε τόν ήδονισμό. Από όλους όμως αυτούς υπερέχει ή ιδιαίτιστα προσωπικότητας του Πλάτωνος και ή «Άκαδημία» του, πού ίδρυσε μετά τήν έπιστροφή από τό πρώτο ταξίδι του στην Σικελία τό 387 π.Χ., κοντά στο Γυμνάσιον πού βρισκόταν στην θέση Άκαδήμεια².

Η σχολή του Πλάτωνος, στην ίδρυση και τήν οργάνωση τής οποίας είχε ως πρότυπό της σημαντική επίδραση ή σχολή των Πυθαγορείων στην Κάτω Ίταλία, ήταν ένας σύλλογος όπου λατρεύονταν οι Μούσες. Ο [Πλάτων](#) (427 - 347 π.Χ.) ξεκίνησε από τήν διδασκαλία του Σωκράτη, πού άπαθανάτισε ιδιαίτερα στον «Φαίδωνα» και στο «Συμπόσιον» — επιβλητικά μνημεία μέ αιώνια ομορφιά γιά τόν δάσκαλό του. Κατόπιν όμως προχώρησε πολύ πιο πέρα. Τό ιδιαίτερο χαρακτηριστικό πού αποτελεί και τό αποκορύφωμα τής φιλοσοφίας του είναι ή θεωρία των ιδεών, των πρωταρχικών μορφών των πραγμάτων: άληθινή ύπαρξη είχαν γιά τήν Πλάτωνα μόνο οι ιδέες. Επίδραση — πού γινόταν μεγαλύτερη όσο περνούσε ή ηλικία του — άσκούσε επίσης στον Πλάτωνα ή [Έλεατική θεωρία](#) και εκτός από αυτήν ή Όρφική-Πυθαγόρεια διδασκαλία (μέ τήν θεωρία περί τής άθανασίας τής ψυχής, τής μετεμψυχώσεως και τόν μυστικισμό της) πού γνώρισε στην Ίταλία. Επίσης συνεδύασε τήν θεωρία του περί ιδεών μέ τήν μυστικιστική διδασκαλία περί αριθμών των Πυθαγορείων. Άλλά από τους Πυθαγορείους και ιδιαίτερα τόν φίλο του Άρχύτα γνώρισε επίσης τήν θεμελιώδη

¹ Για τους Άθτιδογράφους βλ. τό έργο του F. J a c o b y, Atthis. The local chronicles of ancient Athens, Όξφόρδη 1949.

² Για τόν Πλάτωνα πρβλ. τό μεγάλο έργο του v. W i l a m o w i t z, Platon (2 τόμοι, 2η έκδ. Βερολίνο 1920). Ο δεύτερος τόμος του («Leben und Werke», 4η έκδ. επιμελημένη από τόν Bruno Snell, Βερολίνο 1948) άπενθύνεται σε ευρύτερο κοινό.

σημασία τῶν Μαθηματικῶν· γι' αὐτό ἡ καλλιέργεια τῶν Μαθηματικῶν ἔπαιζε πολύ σπουδαῖο ρόλο στήν Ἀκαδημία, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων εἶχε στενές φιλικές σχέσεις μέ τόν μαθηματικό **Εὐδοξο** ἀπό τήν Κνίδα. Ἐνα ἀπό τά βασικά προβλήματα πού ἀπασχολοῦσαν τόν Πλάτωνα ἦταν ἐξ ἄλλου ἡ ὀργάνωση τῆς πολιτείας. Ἀριστοκράτης τόσο ὡς πρός τήν καταγωγή ὅσο καί τίς πεποιθήσεις του ὁ Πλάτων ἀπεχθάνοταν τήν πρακτική τῆς ριζοσπαστικῆς δημοκρατίας τῆς ἐποχῆς του ἀλλά καί τό καθεστῶς τρομοκρατίας τῶν Τριάκοντα (βλ. VII ἐπιστολή). Ἐπειδή στήν πολιτική ζωή τῆς πατρίδας του δέν ὑπῆρχε θέση γι' αὐτόν προσπάθησε, μαζί μέ τόν **Δίωνα** (βλ. σ. 263) νά ἐπηρεάσει τήν ἐξέλιξη τῆς μοναρχίας στίς Συρακοῦσες, ὅπου ἔκανε τρία ταξίδια (πρός τόν Διονύσιο Α' καί Β'), δοκίμασε ὁμως πικρή ἀπογοήτευση. Στήν ἀκμή τῆς ζωῆς του ἔγραψε τό μεγαλύτερό του ἔργο, τήν «Πολιτεία» (καί αὐτό σέ μορφή διαλόγου), ὅπου ἀδιαφορώντας γιά τήν πραγματικότητα αὐτοῦ τοῦ κόσμου συνέθεσε τό ἰδανικό κράτος, τό κράτος τῆς δικαιοσύνης, ὅπου θά ἔπρεπε νά κυβερνοῦν οἱ φιλόσοφοι. Ὅταν ὁμως πείσθηκε ἀργότερα ὅτι τό κράτος αὐτό ἦταν μόνο γιά «θεούς ἢ παιδιά θεῶν» συνέθεσε σέ πολύ προχωρημένη ἡλικία, ἔχοντας χάσει πιά κάθε ἐλπίδα γιά ἀλλαγή, τήν εἰκόνα μιᾶς νέας ἰδανικῆς πολιτείας, ὅπου ἔκανε ἀρκετές παραχωρήσεις στήν πραγματικότητα. Πρόκειται γιά τό ἔργο του «Νόμοι» πού ἐκδόθηκε μετά τόν θάνατό του. Ὁ Πλάτων εἶχε βαθειά φιλοσοφική σκέψη, ἀλλά συγχρόνως ἦταν ποιητική καί καλλιτεχνική φύση· ὁ συνδυασμός αὐτός ἀποτελεῖ καί τό ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τῆς προσωπικότητάς του. Δέν ἦταν δογματικός, ἀλλά ἐξελισσόταν συνεχῶς καί σ' ὅλη του τήν ζωή ζητοῦσε τήν ἀλήθεια, καί τό ἀγαθό.

Ὁ πῖο μέγας μαθητής τοῦ Πλάτωνος ἦταν ὁ **Ἀριστοτέλης** ἀπό τά Στάγिरα (384 - 322 π.Χ.). Σέ ἡλικία 17 ἐτῶν ἔγινε δεκτός στήν Ἀκαδημία καί ὡς τόν θάνατο τοῦ Πλάτωνος (τό 347 π.Χ.), δηλ. ἐπί 20 ὀλόκληρα χρόνια (ἕως ὅτου ἔγινε 37 ἐτῶν), ὑπῆρξε ἐνθουσιώδης μαθητής τοῦ Πλάτωνος. Ἦδη τότε εἶχε διακριθῆ μέ τούς διαλόγους πού εἶχε γράψει, ὅπως τόν «Προτρεπτικό». Βέβαια δέν μπορούσε νά ἀκολουθήσει παντοῦ τόν δάσκαλό του· π.χ. τοῦ ἦταν ἀδύνατο νά δεχθῆ τήν τελευταία μυστικιστική τάση τοῦ Πλάτωνος. Ὅσο ὅσο σέ ὅλη του τήν ζωή ἔτρεφε πρός τόν Πλάτωνα ἀγάπη καί σεβασμό καί ἡ «Πλατωνική περίοδος» εἶχε γιά τόν Ἀριστοτέλη βασική σημασία, ὅσο καί ἂν ἀργότερα μπόρεσε νά τήν ὑπερβῆ.

Μετά τήν μαθητεία του στήν Ἀκαδημία, πού τελειώνει μέ τόν θάνατο τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἀριστοτέλης ἔφυγε ἀπό τήν Ἀθήνα. Πρῶτα ἦλθε στήν Ἀσσο τῆς Τρωάδος. Τήν πόλη εἶχε δώσει ὁ ἡγεμόνας τοῦ Ἀταρνέως **Ἐρμία**ς σέ δύο Πλατωνικούς φιλοσόφους ὡς δῶρο γιά τίς συμβουλές τους σέ φιλοσοφικά καί πολιτικά ζητήματα. Στήν σχολή τῆς Ἀσσου, ὀργανωμένη κατά τό πρότυπο τῆς Ἀκαδημίας, ὁ Ἀριστοτέλης συγκέντρωσε γύρω του σπουδαίους μαθητές (ὅπως ὁ Καλλισθένης καί ὁ Θεόφραστος) καί ἀνέπτυξε δημιουργική διδακτική δραστηριότητα, ὅπως ἀργότερα στήν Μυτιλήνη, ὅπου ἦλθε μετά τρία χρόνια. Ἡ πνευματική ἀνεξαρτησία του ἀπέναντι στόν Πλάτωνα πού μεγάλωνε συνεχῶς παρουσιάζεται ἤδη στόν διάλογο «περί φιλοσοφίας» πού ἔγραψε στήν Ἀσσο· στό

ἔργο του αὐτό ὁ Ἀριστοτέλης ἀσκοῦσε κριτική στήν θεωρία τῶν ἰδεῶν, ἰδιαίτερα δέ στήν θεωρία τῶν ἰδεῶν - ἀριθμῶν. Ἡ φιλία του μέ τόν Ἑρμία, ὁ ὁποῖος ἔπαιζε κάποιο ρόλο στήν πολιτική τῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς ἐποχῆς, φαίνεται ὅτι προκάλεσε τό ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τήν «Realpolitik», ἀλλά καί συνέβαλε στήν ἐκ μέρους του καλύτερη κατανόησή της· αὐτό φαίνεται ἀπό τά παλαιότερα μέρη (πού ἔγραψε στήν Ἄσσο) τοῦ ἔργου του «Πολιτικά». Ἐτσι ἡ μεταβατική αὐτή ἐποχή εἶχε γιά τήν πνευματική ἐξέλιξη τοῦ Ἀριστοτέλη μεγάλη σημασία.

Οἱ πολιτικές σχέσεις τοῦ Ἑρμία μέ τόν βασιλέα τῆς Μακεδονίας Φίλιππο (βλ. σ. 289) ἔπαιξαν ἴσως κάποιο ρόλο στήν ἀπόφαση τοῦ τελευταίου νά καλέσῃ τόν Ἀριστοτέλη ὡς παιδαγωγό τοῦ γιοῦ του Ἀλεξάνδρου. Ἐτσι τό 343/2 π.Χ. ὁ φιλόσοφος ἦλθε στήν Πέλλα, ὅπου δίδαξε τόν Ἀλέξανδρο σχεδόν τρία χρόνια· τοῦ ἐνέπνευσε τήν ἀγάπη γιά τόν ἑλληνικό πολιτισμό καί τόν προετοίμασε γιά τό ἔργο του ὡς βασιλέως. Ὅταν κατόπιν ὁ Ἀλέξανδρος ἔγινε βασιλεύς ὁ Ἀριστοτέλης ἦλθε στήν Ἀθήνα (τό 335/4 π.Χ.). Ἐκεῖ ἴδρυσσε κατά τό πρότυπό τῆς ἀκαδημίας δική του σχολή, στήν στεγασμένη περιφερειακή στοά τοῦ Λυκείου Γυμνασίου, ὅπου οἱ μαθητές συζητοῦσαν περπατώντας (γι' αὐτό ἡ σχολή ὀνομάσθηκε «Περίπατος»), κοντά στόν Λυκαβηττό. Ἐδίδαξε 13 χρόνια, ἕως ὅτου ἐκδιώχθηκε μετά τόν θάνατο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀπό τήν Ἀθήνα καί ἦλθε στήν Χαλκίδα, ὅπου λίγο ἀργότερα πέθανε (322 π.Χ.).

Στά χρόνια πού ἔζησε στήν Ἀθήνα ὡς διευθυντής τῆς σχολῆς ὁ Ἀριστοτέλης ἀφιερώθηκε κυρίως στό διδακτικό του ἔργο, γι' αὐτό καί ἡ συγγραφική του δραστηριότης ἦταν περιορισμένη· τά μεγάλα συστηματικά ἔργα του μέ θέματα τόσο ἀπό τίς φυσικές ὅσο καί τίς πνευματικές ἐπιστήμες, πού περατώθηκαν στήν ἐποχή ἐκείνη, οὐσιαστικά δέν μποροῦν νά συμπεριληφθοῦν στήν ἱστορία τῆς <ἑλληνικῆς> γραμματείας, ἐπειδή ἦταν μόνο σημειώσεις γιά τίς παραδόσεις του, πρᾶγμα πού δικαιολογεῖ τό ἰδιόρρυθμο ὕφος τους. Ἐκεῖνο πού διακρίνει ἰδιαίτερα τό ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπό τήν πλατωνική φιλοσοφία εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης προχώρησε τότε στήν εἰδικὴ ἐμπειρικὴ ἔρευνα γιά νά στηρίξῃ τίς γενικές φιλοσοφικές σκέψεις του — πού εἶχε διαμορφώσει ἤδη κατά τήν μέση περίοδο τῆς πνευματικῆς ἐξελίξεώς του — ἐπαγωγικά, μέ ὅσο τό δυνατόν περισσότερο ὑλικό, ἢ ἀκόμη, μέ βάση τό ὑλικό αὐτό, νά προχωρήσῃ περισσότερο στήν ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν σκέψεων. Γιά τόν σκοπό αὐτό οἱ μαθητές του συγκέντρωσαν, σύμφωνα μέ ἐντολή του, ἕνα τεράστιο ὑλικό γιά τίς φυσικές καί πνευματικές ἐπιστήμες. Ἐξ ἄλλου πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης φρόντισε νά ὑπάρχουν στήν σχολή του διδακτικά μέσα, βιβλιοθήκη, ἐποπτικό ὑλικό κλπ. καί ἔγινε ἔτσι ὁ πρῶτος μέγας ὀργανωτής τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας.

Οἱ ἐμπειρικές αὐτές ἔρευνες ἐπέφεραν σημαντικές μεταβολές στήν θεωρία: ἀρκεῖ νά ἀναφερθῇ μέ πολλή συντομία ἕνα παράδειγμα, τά «Πολιτικά», πού

ένδιαφέρουν μάλιστα περισσότερο τόν ιστορικό. Κατά τόν *Werner Jaeger*¹, στά όκτώ βιβλία τοῦ ἔργου πού ἔχουμε ὑπάρχει ἕνα παλαιότερο στρώμα, ἕνα τμήμα δηλ. τοῦ ἔργου πού ἔγραψε ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτα, στά χρόνια ἀμέσως μετά τήν ἔκδοση τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος, ὅπου συνθέτει τήν ἰδανική πολιτεία, ἔχοντας ἀκόμη ὡς πρότυπο τόν Πλάτωνα. Εἶναι τά βιβλία II, III, VII, VIII, πού ἀσχολοῦνται μέ αὐτό τό θέμα (δηλ. τήν ἰδανική πολιτεία) καί ἀρχικά συνδέονται μεταξύ τους. Ὅταν ὅμως ἀργότερα, στήν Ἀθήνα, οἱ μαθητές του εἶχαν σύμφωνα μέ ὁδηγίες του συλλέξει ἕνα τεράστιο ὑλικό, πολιτεύματα 158 πόλεων («Πολιτεῖαι» — ὁ ἴδιος μάλιστα εἶχε γράψει γιά εὐρύτερο κύκλο ἀναγνωστῶν τήν «Ἀθηναίων Πολιτεία», πού βρέθηκε σέ ἕνα πάπυρο τοῦ Λονδίνου — ἔγραψε χρησιμοποιώντας τό ὑλικό αὐτό τά βιβλία IV, V καί VI, ὅπου ἀσχολεῖται ὄχι μέ τήν ἰδανική πολιτεία, ἀλλά μέ τό κράτος ὅπως παρουσιάζεται στήν ἱστορική πραγματικότητα, ἐκθέτει δέ τίς ἀσθενεῖες του καί τίς μεθόδους θεραπείας των. Ἐπειδή ὅμως τό ἔργο ἀπό σχεδίασμα τῆς ἰδανικῆς πολιτείας πού ἦταν στήν ἀρχή εἶχε γίνει ἔτσι γενική περί κράτους θεωρία καί τό βιβλίο II μέ τήν ἱστορία τῶν οὐτοπιῶν πού περιεῖχε δέν ταίριαζε πλέον ὡς εἰσαγωγή, ὁ Ἀριστοτέλης ἔγραψε τό βιβλίο I ὡς εἰσαγωγή στό νέο μεγάλο θέμα. Κατά παρόμοιο τρόπο μποροῦν νά διαχωρισθοῦν παλαιότερα καί νεώτερα στρώματα καί σέ ἄλλα θεωρητικά ἔργα του.

Ἔτσι βλέπουμε τόν Ἀριστοτέλη, ὅπως καί τόν Πλάτωνα, ὡς ἕνα διαρκῶς ἐξελισσόμενο πνεῦμα, ὄχι ὡς τήν τελειωμένη ἀνεξέλικτη αὐθεντία, ὅπως ἦταν γιά τοὺς Σχολαστικούς τοῦ Μεσαίωνα καί θεωροῦνταν ὡς τήν νεώτερη ἐποχή. Ὁ σοφός αὐτός μέ τό καθολικό πνεῦμα ἀποτελεῖ μοναδική περίπτωση — ὡς τόν *Leibniz* δέν ὑπάρχει κανείς πού θά μπορούσε νά συγκριθῆ μαζί του. Τό πῶς κατεῖχε ὅλες τίς πνευματικές καί φυσικές ἐπιστήμες καί πῶς τίς ὀργάνωσε κατά ἐνιαῖο τρόπο εἶναι δύσκολο νά καταλάβῃ κανείς, ὅμως χωρίς ἀμφιβολία ἀποτελεῖ θαυμάσιο ἐπίτευγμα. Ἀλλά ἀκριβῶς ἡ ἐμβάθυνση πού ἔδωσε στους ἐπί μέρους κλάδους τῆς ἐπιστήμης ὀδήγησε μετά τόν θάνατό του, ὅταν δέν ὑπῆρχε κανείς πού θά μπορούσε νά τόν ἀντικαταστήσῃ, ἀναγκαστικά στήν ἀνάπτυξη μόνο τῶν ἐιδικῶν ἐπιστημῶν πού χαρακτηρίζει τήν ἑλληνιστική ἐποχή — κατά παρόμοιο τρόπο ὅπως ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἦταν ἀδύνατο νά μή διασπασθῆ μετά τόν θάνατό του.

Τό γενικό ἐνδιαφέρον γιά τήν Φιλοσοφία καί τήν Ρητορική ἦταν στόν 4ο αἰ. π.Χ. τόσο ἰσχυρό, ὥστε ἡ Π ο ί η σ ἡ ἀντίθετα νά χάσῃ τήν σημασία πού εἶχε πρίν. Καί τότε ἔγιναν βέβαια πολλά ἔργα, ἀλλ' ἂν κρίνουμε ἀπό τά λίγα πού μᾶς εἶναι γνωστά ἡ ποιητική παραγωγή τοῦ 4ου αἰ. δέν ἀντέχει στήν σύγκριση μέ τίς δημιουργίες τοῦ 5ου αἰ. Ὡστόσο ἡ ποιητική εὐαισθησία ἐξακολουθοῦσε νά ὑπάρχει στόν ἴδιο βαθμό, ὅπως δείχνουν μερικοί διάλογοι τοῦ Πλάτωνος. Ἐνῶ

¹ Βλ. τό ἔργο του: *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung* (2η ἔκδ. Βερολῖνο 1955), πού σημείωσε ἐποχή. Σ' αὐτό βασίζονται ὅσα ἀναφέρονται ἐδῶ σχετικά μέ τόν Ἀριστοτέλη. Ἐνα ἄλλο σχετικό ἔργο τοῦ *W. Jaeger* εἶναι: «*Diokles von Karystos. Die griechische Medizin und die Schule des Aristoteles*», Βερολῖνο 1938.

στό τέλος του 5ου αι. ο Χοιρίλος ο Σάμιος εξιδανικεύοντας την Αθήνα περιέγραψε σέ ένα έπος του τούς περσικούς πολέμους, στόν 4ο αι. ο (έπίσης) έπικός ποιητής Αντίμαχος έπιστρέφει μέ τό έργο του «Θηβαΐς» στόν μύθο. Τό ενδιαφέρον τών ποιητῶν συγκέντρωνε όμως ή τραγωδία. Δέν περιοριζόταν πλέον μόνο στήν Αθήνα, όπως πριν, αφού και άλλες πόλεις άρχισαν νά κοσμοῦνται μέ θέατρα. Αν και έγινε συνήθεια νά παίζεται στίς γιορτές πρώτα ένα δράμα του 5ου αι., κυρίως του Εϋριπίδη (ο Εϋριπίδης εξέφραζε τήν σύγχρονη τότε κοσμοθεωρία γί αυτό και κυριαρχούσε στό θέατρο τής έποχής), ώστόσο άργότερα θεσπίσθηκε νά γίνεται διαγωνισμός μέ τρεις τριλογίες, όπως πριν. Έτσι τά έργα πού δημιουργήθηκαν τότε θά ήταν όπωσδήποτε πάρα πολλά — μολονότι στό μέγιστο ποσοστό τους έχουν χαθή και οι γνώσεις πού έχουμε γί αυτά είναι ελάχιστες. Η πολιτική παρακμή τών Αθηνῶν είχε ως συνέπεια νά χάση ή κωμωδία τόν πολιτικό χαρακτήρα της, πράγμα πού δείχνουν ήδη τά τελευταία έργα του Αριστοφάνη (βλ. σ. 252). Η κωμωδία στρεφόταν διαρκώς περισσότερο σέ θέματα τής καθημερινής ζωής· όσον άφορά τά άλλα διακωμωδοῦσε τό πολύ - πολύ φιλοσοφικές θεωρίες ή φαινόμενα στόν χώρο τής λογοτεχνίας ή άκόμη γελοιοποιούσε μύθους πού αναφέρονταν στους θεούς. Έτσι προέκυψε ή λεγόμενη «Μέση Κωμωδία». Κωμωδίες αυτού του είδους γράφονταν και παίζονταν και σέ άλλες πόλεις εκτός από τήν Αθήνα.

Ενώ ή ποίηση παρουσιάζει κάποια πτώση, ή μουσική αντίθετα γνώρισε τότε μεγάλη άκμή και εϋρισκε διαρκώς μεγαλύτερη απήχηση στο κοινό. Δυστυχώς γνωρίζουμε άποσπάσματα από κείμενα μόνο («λιμπρέττα») — όπως π.χ. οι «Πέρσαι» πού έγραψε ο Τιμόθεος στίς αρχές του 4ου αι. (τό κείμενο αυτό σώζεται στόν παλαιότερο ως τώρα έλληνικό πάπυρο). Έπειδή όμως δέν γνωρίζουμε τίς νότες ή νέα αυτή μουσική παραμένει έντελώς άγνωστη.

Η άτυχής γιά τήν Αθήνα έκβαση του Πελοποννησιακού πολέμου είχε ως συνέπεια νά σταματήσει γιά αρκετό διάστημα ή άνέγερση κτηρίων μέ δημόσιες δαπάνες γιά τήν διακόσμηση τής πόλεως. Η άνοικοδόμηση τών «Μακρῶν τειχῶν» και τών τειχῶν του Πειραιῶς από τόν Κόνωνα (βλ. σ. 267) — πού κτίσθηκαν, όπως και πριν, μέ λίθους (στήν βάση) και πλίνθους — δείχνει τήν σοβαρότητα τής καταστάσεως πού αντιμετώπιζε τότε ή πόλη. Έργα καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος άρχισαν νά κτίζονται και πάλι στήν έποχή του Εϋβούλου (βλ. σ. 276), άποπερατώθηκαν όμως όταν τήν διαχείριση τών οικονομικῶν τής πόλεως είχε αναλάβει ο Λυκούργος, στήν έποχή του Μ. Αλεξάνδρου· ένα από αυτά ήταν τό (λίθινο) θέατρο του Διονύσου.

Όσοτό και στόν 4ο αι. π.Χ. ή Αθήνα εξακολουθούσε νά αποτελεί τό κέντρο τής καλλιτεχνικής ζωής, μέ τήν διαφορά ότι οι τεχνίτες της έπαιρναν τώρα παραγγελίες ως επί τό πλείστον από άλλοῦ. Από τούς ναούς πού κτίσθηκαν στόν 4ο αι. αξίζει νά αναφερθούν ο ναός τής Αθηνᾶς στήν Τεγέα (έργο του Σκόπα), πού ίσχυε ως ο μεγαλύτερος και ώραιότερος στήν Πελοπόννησο μετά τόν ναό του Διός στήν Όλυμπία· επίσης ο ναός τής Αθηνᾶς στήν Πριήνη (έργο του Πυθεοῦ) και ο έπιβλητικός ναός τής Αρτέμιδος στήν Έφεσο πού κτίσθηκε

στήν θέση του παλαιού ό όποιος είχε πυρποληθή από τον Ήρόστρατο τό 356 π.Χ. Καί στόν 4ο αϊ. κυριαρχούσαν ό δωρικός καί ό ιωνικός ρυθμός, ένω οί κορινθιακοί κίονες χρησιμοποιούνταν άρχικά μόνο στό έσωτερικό, όπως π.χ. στήν «Θόλο» τής Έπιδάουρου, ή διακόσμηση τής όποιας παρουσιάζει άνυπέρβλητη λεπτότητα. (Τό έργο έγινε από τον Πολύκλειτο τον νεώτερο). Καθαρά κορινθιακή τεχνοτροπία δείχνει πρώτα τό κομψό ιδιωτικό μνημείο του Λυσικράτους στήν Αθήνα (335/4 π.Χ.). Τό περιφημότερο κτίσμα τής έποχής είναι όμως τό επιβλητικό ταφικό μνημείο του Μ α υ σ ώ λ ο υ από την Καρία (+ 353 π.Χ.), πού άποτελούσε ένα από τά έπτά θαύματα του κόσμου. Πρόκειται για κτίσμα ιωνικού ρυθμού (έργο των αρχιτεκτόνων Πυθεού καί Σατύρου), πού έφερε στήν όροφή του τέθριππο άρμα· για την διακόσμησή του είχαν εργασθή οί καλύτεροι τεχνίτες τής έποχής (όπως ό Σ κ ό π α ς καί ό Β ρ ύ α ξ ι ς).

Υπό την επίδραση τής Ζωγραφικής, ή όποία στό τέλος του 5^{ου} αϊ. ένδιαφερόταν κυρίως για την έκφραση τής ψυχικής ζωής (βλ. σ.260), άκολουθήσε στόν 4ο αϊ. καί ή Π λ α σ τ ι κ ή την ίδια τάση. (Η τάση αυτή όδήγησε σιγά - σιγά σέ παραστάσεις χαρακτήρων, άργότερα δέ στό πορτραίτο). Εύκαιρίες για την πλαστική προσφέρονταν πάρα πολλές έξ αίτίας τής συνήθειας πού έμφανίζεται στόν 4ο αϊ. νά άνεγείρονται άνδριάντες σέ δημόσιους χώρους για όσους είχαν προσφέρει ύπηρεσίες στις πόλεις καί όταν άκόμη ζούσαν (βλ. σ. 267). Έξαιρετικά ώραίες δημιουργίες παρουσιάζουν τά άττικά επιτύμβια άνάγλυφα. Τεχνίτες από την Αττική εργάσθηκαν επίσης για την άξιοθαύμαστη διακόσμηση των σαρκοφάγων πού βρέθηκαν στήν Σιδώνα τής Φοινίκης. Η άποσύνθεση τής θρησκείας πού έγινε από την κοσμοθεωρία τής έποχής επηρέασε καί την άπεικόνιση των θεών στήν τέχνη¹. Οί θεοί θεωρούνταν τώρα άκόμη πιό άνθρώπινι καί άπεικονίζονταν σέ μιά όρισμένη πράξη τους, γι' αυτό καί τά άγάλματά τους έμφανίζουν τώρα κάποια πεζότητα: π.χ. ό Απόλλων Σαυροκτόνος (του Π ρ α ξ ι τ έ λ η), πού καιροφυλακτεί για νά σκοτώσει μιά σαύρα, ή ό Έρμης του ίδιου καλλιτέχνη πού χαριεντίζεται μέ τον μικρό Διόνυσο (τό έργο βρέθηκε κατά τίς γερμανικές άνασκαφές στήν Όλυμπία)· ή ένα άλλο έργο του, ή Αφροδίτη τής Κνίδου, πού παριστάνεται έτοιμη για λουτρό (έτσι δικαιολογείται ή γυμνότης της πού ήταν κάτι νέο). Μέ τό θρησκευτικό αίσθημα τά έργα τέχνης δέν έχουν πια καμμία σχέση. Έκτός από τον Αθηναίο Πραξιτέλη, μέ τον όποιο ή άττική τέχνη βρήκε την τελευταία, πιό λεπτή της έκφραση, ένας άλλος μέγάλος καλλιτέχνης ήταν ό Σ κ ό π α ς από την Πάρο, πού έδινε στις μορφές ισχυρότερη έκφραση πάθους. Καί οί δύο προτιμούσαν τό μάρμαρο από τον χαλκό. Τον χαλκό αντίθετα χρησιμοποιούσε ό Λ ύ σ ι π ο ς, ό μεγαλύτερος καλλιτέχνης τής σχολής τής Σικυώνος πού άκμάζει άκόμη καί στήν έποχή του Μ. Αλεξάνδρου.

Τέλος ή Ζωγραφική άκολουθοϋσε τον δρόμο πού άνοιξε στό τέλος του 5ου

¹ Για τίς παραστάσεις των θεών κατά τον 4ο αϊ. π.Χ. πρβλ. την λεπτή άξιολόγηση πού κάνει ό G. Rodenwaldt στήν μελέτη του «θεοί ρεία ζώντες» (Abh. d. Preuss. Akad. d. Wiss. 1943 [1944], άρ. 13). Ότι ό Έρμης τής Όλυμπίας άνήκει στόν 4ο αϊ. καί έπομένως είναι έργο του Πραξιτέλη άμφισβητεί ό Carl Blum e l (Der Hermes eines Praxiteles, Baden - Baden 1948).

αι. κυρίως ο Π α ρ ρ ά σ ι ο ς. Ἐκτός ἀπό τήν ἰωνική - ἀττική σχολή ὑπῆρχε τώρα καί ἡ σχολή τῆς Σικυῶνος (Π ά μ φ ι λ ο ς κ.ἄ.). Τότε τελειοποιήθηκε ἀπό τεχνική ἄποψη ἡ ἐγκαυστική ζωγραφική (μέ μαλακά κηροχρώματα σέ μάρμαρο ἢ ξύλινους πίνακες). Ὁ ἐπιφανέστερος ζωγράφος τοῦ 4ου αι. ἦταν ὁ Ἀ π ε λ λ ῆ ς ἀπό τήν Ἰωνία, πού σπούδασε ἐπίσης στήν Σικυῶνα, κοντά στόν Πάμφιλο. Ἀπό τά ἔργα του ἐπαινέθηκε ἰδιαίτερα ἡ «Ἀναδυομένη Ἀφροδίτη», πού βρισκόταν στόν ναό τοῦ Ἀσκληπιοῦ, στήν Κῶ. Τόν Ἀπελλῆ, ὅπως καί τόν Λύσιππο, ἐκτιμοῦσε ἰδιαίτερα ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, γι' αὐτό καί τήν ἀπεικόνισή του ἀνέθετε μέ ἰδιαίτερη προτίμηση σ' αὐτούς.

Γενικά ἡ τέχνη τοῦ 4ου αι. χαρακτηρίσθηκε ὡς ἡ «δεύτερη κλασσική»: ἔδωσε στήν λατρεία τοῦ Ὁραίου τήν τέλεια ἔκφρασή της.

Ο ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Οἱ προετοιμασίες γιά τήν ἐκστρατεία στήν Περσία

«Τό ὄνομα Ἀλέξανδρος χαρακτηρίζει τό τέλος μιᾶς ἐποχῆς τῆς παγκόσμιας ἱστορίας καί τήν ἀρχή μιᾶς νέας». Μέ τήν εὐστοχη αὐτή φράση ἀρχίζει κάποτε τό ἔργο του γιά τόν Μ. Ἀλέξανδρο ὁ J o h a n n G u s t a v D r o y s e n, ὁ πρῶτος πού διέκρινε τήν σημασία τοῦ Ἀλεξάνδρου στήν παγκόσμια ἱστορία¹. Πραγματικά: στά δεκατρία χρόνια τῆς βασιλείας του (καί αὐτά ὄχι ἀκριβῶς συμπληρωμένα) ὁ νεαρός βασιλεύς χάρη στό γεγονός ὅτι κατέστησε τήν Ἀνατολή προσιτή στόν ἑλληνικό πολιτισμό καί στό ἑλληνικό ἐμπόριο (ὡς τήν Ἰνδία) δημιουργήσε ἐντελῶς νέες βάσεις γιά ὀλόκληρη τήν ἐπόμενη ἐξέλιξη τοῦ ἀνατολικοῦ καί τοῦ δυτικοῦ κόσμου, πού εἶχαν ἄμεσες συνέπειες ἐπί χίλια χρόνια, ἔμμεσες δέ ὡς καί σήμερα ἀκόμη. Ἐνῶ οἱ Κλασικιστές (ἀκόμη καί ὁ Ernst Curtius) θεωροῦσαν ὡς

¹ Γιά τόν Μ. Ἀλέξανδρο εἶναι βασικό τό ἔργο τοῦ Johan Gustav Droysen, *Geschichte Alexanders des Grossen*, 2η ἔκδ. Gotha 1877 (= *Geschichte des Hellenismus*, 1). Ἀνατύπωση τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ 1833 μέ πολύ καλή εἰσαγωγή τοῦ H. B e r v e γιά τόν Droysen καί τό ἔργο του ἔχει γίνει στήν σειρά «Kroners Taschenausgabe» (τόμ. 87, Λειψία 1931, 3η ἔκδ. 1942). Γιά τήν καλύτερη κατανόηση τοῦ Droysen συνιστοῦμε τό βιβλίο του (πού τυπώθηκε πολλά χρόνια μετά τόν θάνατό του) «*Historik. Vorlesungen über Enzyklopadie und Methodologie der Geschichte*», ἔκδ. ἀπό τόν Rud. H u b n e r (Μόναχο 1937, 2η ἔκδ. 1943). Ἀπό τούς νεώτερους ἐρευνητές ἀναφέρουμε ἐδῶ τούς ἑξῆς: Julius K a e r s t, *Geschichte des Hellenismus* D Λειψία/Βερολῖνο 1927· B. N i e s e, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea I*, Gotta 1893· Ed. M e y e r, *Kleine Schriften I2* (Χάλλη 1924), 265 κ.ἑξ. Ὁ B e l o c h, πεπεισμένος κολλεκτιβιστής, δέν κάνει σωστή ἀξιολόγηση τοῦ Ἀλεξάνδρου. Βλ. ἐπίσης H. B e r v e, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, 2 τόμοι, Μόναχο 1926, καί τό βιβλίο τοῦ W i l c k e n, «Alexander der Grosse» (βλ. π.π., σ. 278, σημ. 1) W.W. T a r n, *Camb. Anc. Hist. VI* 1927, 352 κ.ἑξ. Gustave G l o t z – Pierre R o u s s e l – Robert Cohen: *Histoire Ancienne II. Histoire Grecque IV, Alexandre et le Hellenisation du monde antique*, I partie: Alexandre et le demembrement de son empire, Παρίσι 1938 (2η ἔκδ. 1945). W.W. T a r n, *Alexander the Great, I: The narrative, II: sources and studies*, Cambridge 1948. F. S c h a c h e r m e y e r, *Alexander der Grosse. Ingenium und Macht. Graz/Salzburg/Wien* 1949, Ἄλλες μελέτες βλ. στόν H. B e n g t s o n, *Griech. Gesch2* σ. 323.

τό τέλος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας τὴν μάχη τῆς Χαιρώνειας, ὁ Droysen ἔδειξε ὅτι ἡ «Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ», πού ἐγκαινιάσθηκε ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο, ὡς περίοδος κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἔγινε παγκόσμιος, ἔχει ἐξαιρετικὰ μεγάλη σημασία καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Στὴν ἱστορία τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. πού ἐκθέσαμε ἀναφέραμε μερικὰ πολιτικά, πολιτιστικά καὶ οἰκονομικά φαινόμενα πού καθιστοῦσαν ἐπιτακτικὴ κάποια λύση τοῦ προβλήματος τῶν σχέσεων Ἑλλάδος καὶ Ἀνατολῆς· ὡστόσο ἡ λύση πού ἔδωσε τελικὰ ὁ Ἀλέξανδρος πρέπει νὰ ἀποδοθῆ ἀποκλειστικά καὶ μόνο στὴν προσωπικὴ του θέληση καὶ στίς προσωπικὲς του δυνατότητες: καθαρῶτερα ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη σχετικὴ περίπτωση φαίνεται ἰδιαίτερα στὸν Ἀλέξανδρο ἡ τεράστια σημασία τῆς προσωπικότητος στὴν ἱστορία, παρ' ὅλες τίς προσπάθειες ἀμφισβητήσεώς της πού γίνονται στὴν ἐποχὴ μας.

Ἐνῶ ἡ ἀναγνώριση τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶναι γενικὴ, οἱ κρίσεις γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο του διαφέρουν ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν τὸν θεωρῆ κανεὶς Ἑλληνα, ὅπως ἐμεῖς (βλ. π.π., σ. 278) ἢ, ἀντίθετα, «ἐξελληνισμένο βάρβαρο»¹. ἂν τὸν κρίνῃ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς κοσμοϊστορικῆς σημασίας πού εἶχε ἡ δράση του ἢ ἀπὸ τὸν στενὸ ὀρίζοντα τῶν μικρῶν ἑλληνικῶν κρατῶν πού ξεπέρασε· ἂν ἀναγνωρίζῃ κανεὶς τὴν ἐμπαθῆ ἰδιοσυγκρασία του, πού κληρονόμησε κυρίως ἀπὸ τὴν μητέρα του, ὡς ἀναγκαῖο συστατικὸ στοιχεῖο τῆς μεγαλοφυοῦς προσωπικότητός του, χωρὶς τὴν ὁποία <ἰδιοσυγκρασία του> οἱ σχεδόν ὑπεράνθρωπες πράξεις του δὲν γίνονται κατανοητές· ἢ (ἀντίθετα) ἂν ἀποδίδοντας σέ ὀρισμένες ἀσυγκράτητες ἐκδήλωσεις αὐτῆς τῆς ἰδιοσυγκρασίας του (πού παρουσιάζονται στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του) βασικὴ σημασία κρίνῃ ὅλη τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου μὲ ἀποκλειστικά ἠθικοῦ χαρακτήρος κριτήρια. Γί' αὐτούς τούς λόγους ἡ εἰκόνα τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου παρουσιάζεται διαφορετικὴ, τόσο στὴν σημερινὴ ἐποχὴ ὅσο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Τὸν γιό του Ἀλέξανδρο πού γεννήθηκε ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα τὸ 356 π.Χ. ἀνέθρεψε ὁ βασιλεὺς Φίλιππος μὲ πολὺ μεγάλη φροντίδα καὶ ἀγάπη. Ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν 13 ἐτῶν— ἓνα ἀτίθασο ἀγόρι— ὁ Φίλιππος προσέλαβε ὡς δασκαλό του τὸν ἴδιο τὸν Ἀριστοτέλη (βλ. π.π., σ. 302), πού ἔδωσε στὸν μαθητὴ του ἑλληνικὴ μόρφωση καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἐνέπνευσε τὴν ἀγάπη γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ποίηση, πρὸ παντός τὸν Ὅμηρο, τὸν ποιητὴ πού ἐξύμνησε τὸν πρόγονό του Ἀχιλλέα. Κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ἐκστρατείας του ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου ὁ Φίλιππος ἐμπιστεύθηκε στὸν 16χρονο γιό του τὴν ἀντιβασιλεία, πρᾶγμα πού ἔδωσε στὸν νεαρὸ πρίγκιπα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τοῦ θρακικοῦ φύλου τῶν Μαίδων καὶ νὰ ἰδρῦσῃ τὴν πρώτη πόλη πού ἔφερε τὸ ὄνομά του («Ἀλεξάνδρου πόλις»). Κατὰ τὴν μάχη στὴν Χαιρώνεια ὁ Φίλιππος ἔδωσε στὸν 18χρονο Ἀλέξανδρο τὴν εὐκαιρία νὰ διευθύνῃ τὴν ἀποφασιστικῆς σημασίας ἐπίθεση τοῦ ἵππικοῦ καὶ νὰ κερδίσῃ ἔτσι τίς καρδιές τῶν στρατιωτῶν του. Ὅταν οἱ γονεῖς του ἦλθαν σέ ρήξη ὁ Ἀλέξανδρος ἀκολούθησε τὴν Ὀλυμπιάδα καὶ πῆγε μάλιστα

¹ Γιὰ τίς διάφορες κρίσεις γύρω ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο πρβλ. Werner H o f f m a n n, Das literarische Porträt Alexanders des Grossen (Leipziger Historische Abhandlungen, VIII), Λειψία 1907.

στούς Ιλλυριούς, όμως λίγο αργότερα επέστρεψε στον πατέρα του. Μετά την δολοφονία του Φιλίππου το 336 π.Χ. ο Αλέξανδρος — πού ήταν τότε 20 ετών — αναγνωρίστηκε από την συνέλευση του στρατού ως διάδοχος του θρόνου και επομένως ως νόμιμος βασιλεύς. Οί ανταπαιτητές του θρόνου πού θά μπορούσαν νά γίνουν επικίνδυνοι για τον Αλέξανδρο κατά την διεξαγωγή του πολέμου έναντίον των Περσών (πού είχε αρχίσει ήδη ο πατέρας του) παραμερίστηκαν· εκδικήθηκε δέ την δολοφονία του πατέρα του μέ την θανατική εκτέλεση των ενόχων.

Μόλις ή είδηση τής δολοφονίας του Φιλίππου έφθασε στην Ελλάδα άρχισαν νά δημιουργούνται σέ αρκετές πόλεις στην κεντρική και την νότια Ελλάδα άπελευθερωτικές κινήσεις μέ σκοπό την άπαλλαγή από την μακεδονική ήγεμονία, κυρίως στην Αθήνα, όπου ο Δημοσθένης ύποτιμώντας τον νεαρό βασιλέα αναζωπύρωνε τίς ελπίδες για την ίδρυση άθηναϊκής ήγεμονίας — παρά τό ότι οί Έλληνες ήταν δεσμευμένοι άπέναντι του Αλεξάνδρου και όφειλαν νά τον αναγνωρίσουν ως ήγεμόνα τους, έφ' όσον είχαν συνάψει μέ τον Φίλιππο «αίώνια» συνθήκη (βλ. π.π., σ. 293). Όταν πληροφορήθηκε τίς κινήσεις αυτές ο Αλέξανδρος, θέλοντας νά προασπίση και μέ πόλεμο, αν τό επέβαλλε ή ανάγκη, τά δικαιώματά του, εισέβαλε μέ την χαρακτηριστική άποφασιστικότητα του και μέ ταχύτητα δράσεως επικεφαλής του στρατού του στην νότια Ελλάδα· ανακηρύχθηκε από τους Θεσσαλούς «άρχων» του Κοινοῦ τους και μέ τίς ψήφους τους, όπως επίσης τίς ψήφους των νοτίων γειτόνων τους, αναγνωρίστηκε «ήγεμών» τής Έλληνικῆς συμμαχίας, έφθασε δέ τόσο ξαφνικά στην Βοιωτία, ώστε κάθε σκέψη για άποστασία παραμερίστηκε και οί Αθηναῖοι τον παρεκάλεσαν νά τους συγχωρήση. Άμέσως κατόπιν ο Αλέξανδρος συνεκάλεσε τους συνέδρους τής συμμαχίας σέ σύνοδο στην Κόρινθο· εκεί έγινε — μέ μερικές τυπικῶν χαρακτηριστικῶν μεταβολές — μεταγραφή τής συνθήκης συμμαχίας (πού είχαν συνάψει μέ τον Φίλιππο και είχαν επικυρώσει μέ όρκο οί Έλληνες τής κυρίως Ελλάδος) στό όνομα του Αλεξάνδρου ως ήγεμόνος τής συμμαχίας· επίσης ο Αλέξανδρος ανακηρύχθηκε, όπως ένα χρόνο πριν ο πατέρας του, «στρατηγός αυτοκράτωρ» τής πανελληνίου εκδικητικῆς εκστρατείας κατά των Περσών (336 π.Χ.). Μόνο οί Σπαρτιᾶτες θέλησαν και τότε νά μείνουν άμέτοχοι¹.

Την ήγεσία τής εκστρατείας δέχθηκε ο Αλέξανδρος όπωςσδήποτε μέ ένθουσιασμό· ωστόσο παρά την επιθυμία του νά εισβάλη άμέσως στην Ασία έκανε (την άνοιξη του 335 π.Χ.) μιά εκστρατεία — μέ την χαρακτηριστική, παρά την νεανική ηλικία του, σύνεση και ψύχραιμη εκτίμηση τής καταστάσεως — κατά των βορείων θρακικῶν φύλων πού δέν είχαν ακόμη ύποταχθῆ, θέλοντας νά έξασφαλίση τά νῶτα του για νά μπορη κατόπιν νά έπιτεθῆ στην Ασία. Αυτή ή βαλκανική εκστρατεία δείχνει μέ την έπιμελή προετοιμασία της, την προσεκτική αναγνώριση, τους έξυπνους έλιγμούς τακτικῆς, τον ύποδειγματικό τρόπο μέ τον

¹ Όσα αναφέρονται έδῶ σχετικά μέ τον Αλέξανδρο και την Κορινθιακή συμμαχία βασίζονται στην πραγματεία του W i l k e n «Alexander der Grosse und der Korinthische Bund» (Sitzungsberichte der Preuss. Akad. d. Wiss., 1922, XVI). Πρβλ. επίσης τό έργο του «Alexander der Grosse», σ. 56 κ.έξ.

όποιο ο νεαρός βασιλεύς εκμεταλλεύθηκε τις εδαφικές συνθήκες και την αποφασιστική επίθεση κατά του έχθρου στην κατάλληλη στιγμή όλα τα πλεονεκτήματα της πολεμικής τέχνης του Αλεξάνδρου. Σε αντίθεση προς τις έντελως αστήρικτες προσπάθειες συγχρόνων ιστορικών να αποδίδονται όλες οι επιτυχίες του Αλεξάνδρου στον Παρμενίωνα πρέπει να τονισθῆ ότι ο τελευταῖος δὲν ἔλαβε καν μέρος στην βαλκανική εκστρατεία ἐπειδή εἶχε σταλῆ ἀπό τόν Φίλιππο στην Μ. Ἀσία. Ἀφοῦ πέρασε τήν διάβαση Σίπκα ο Αλέξανδρος διέσχισε, νικώντας, τήν χώρα τῶν Τριβαλλῶν καί ἔφθασε ὡς τόν Δούναβι, ὅπου βρῆκε τά πολεμικά πλοῖα πού εἶχαν φθάσει κατά διαταγή του ἀπό τόν Εὐξείνιο Πόντο· μέ τόν φόβο πού προκάλεσε ἡ αἰφνιδιαστική ἐπίδειξη δυνάμεως κατά τῶν Γετῶν στην ἄλλη ὄχθη τοῦ Δουναβέως — ἡ διάβαση τοῦ ποταμοῦ ἀπό τόν Αλέξανδρο ἔγινε τήν νύχτα κατά ὑποδειγματικό τρόπο — ο Αλέξανδρος πέτυχε τόν πολιτικό σκοπό αὐτῆς τῆς εκστρατείας, τήν ὑποταγή τῶν Τριβαλλῶν. Ὅταν ὅμως ἔμαθε ὅτι οἱ Ἰλλυριοί εἶχαν ἐπιχειρήσει ἐπικίνδυνη ἐξέγερση ἤλθε, ὕστερα ἀπό ἐντατική πορεία, στην διάβαση τοῦ Πελλίου, πού συνδέει τήν Μακεδονία μέ τήν Ἰλλυρία, ὅπου ἀναγκάστηκε νά διεξαγάγῃ σκληρές μάχες.

Ἀλλά μόλις εἶχε ἐπί τέλους ἐξασφαλίσει τήν νίκη πληροφορήθηκε ὅτι εἶχε ἐκραγῆ ἐπικίνδυνη ἐξέγερση στην Ἑλλάδα. Ὁ Μ. Βασιλεύς εἶχε προσπαθήσει νά καθηλώσῃ στην Ἑλλάδα τόν ἀπειλητικό ἀντίπαλό του χρησιμοποιώντας τό περσικό χρυσάφι. Ἦταν ὁ Δαρειός Γ', πού εἶχε λίγο πρὶν (τό 336 π.Χ.) καταλάβει τόν θρόνο. Ὁ Δημοσθένης εἶχε λάβει τά χρήματα καί εἶχε ὑποστηρίξει μέ χρήματα καί ὅπλα τήν Θήβα, μέ τήν εἶδηση δέ (πού δὲν ἦταν ἀληθινή) ὅτι εἶχε πεθάνει ὁ Αλέξανδρος ἐξήγειρε τούς Θηβαίους κατά τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς στην Καδμεία. Ὁ Αλέξανδρος δὲν δίστασε οὔτε στιγμή νά ἐφαρμόσῃ τά μέτρα πού προβλέπονταν στην συνθήκη τῆς Κορίνθου ἐναντίον τῶν συμμάχων πού παρέβαιναν τούς ὅρους τῆς συμμαχίας. Μετά αξιοθαύμαστες ἐντατικές πορεῖες (κατά μέσο ὄρο 30 χιλιόμετρα ἡμερησίως) ὁ Αλέξανδρος πού θεωροῦνταν νεκρός βρισκόταν μπροστά στά τείχη τῶν Θηβῶν, 14 μέρες μετά τήν ἀναχώρησή του ἀπό τό Πέλλιον. Ἀφοῦ οἱ Θηβαῖοι ἀπέκρουσαν χλευαστικά τήν ἐπεικῆ πρότασή του ὅτι θά γίνονταν καί πάλι δεκτοί στην συμμαχία ἂν παρέδιδαν τούς ὑποκινητές τῆς ἐξεγέρσεως, καταλήφθηκε ἡ πόλη μέ ἔφοδο ὕστερα ἀπό μάχη πού ἔγινε μπροστά στην νότια «πύλη τῆς Ἥλεκτρας». Ὡς ἡγεμῶν τῆς συμμαχίας ὁ Αλέξανδρος ἀνέθεσε σύμφωνα μέ τήν συνθήκη τῆς συμμαχίας — ὅπως συνέβη καί ἀργότερα σέ παρόμοιες περιπτώσεις — τόν καθορισμό τῆς ποινῆς στούς παρόντες συνέδρους, Βοιωτούς καί Φωκεῖς. Ὅταν δέ αὐτοί ἀναφέροντας τίς σχέσεις πού εἶχε τότε καί πρὶν ἡ Θήβα μέ τούς Πέρσες ζήτησαν, γιά νά ἰκανοποιήσουν τό παλαιό μῖσος τους, τήν καταστροφή τῆς πόλεως, ἡ παλαιά ἱερή πόλη καταστράφηκε ἐντελῶς καί οἱ κάτοικοι πωλήθηκαν ὡς δούλοι· μόνο τό σπίτι τοῦ Πινδάρου σώθηκε, κατά διαταγή τοῦ Αλεξάνδρου¹.

Ἡ καταστροφή τῶν Θηβῶν πού ἔγινε, ὕστερα ἀπό ἀπόφαση τῶν

¹ Βλ. Σχετικά Η. U. Instinsky, Historia 10, 1961, 248 κ.έξ.

συμμάχων, για παραδειγματισμό, συγκλόνισε δέ όλο τόν έλληνικό κόσμο, άρκοῦσε για νά έξασφαλισθῆ ἡ ἡσυχία στά μετόπισθεν όταν ό Αλέξανδρος θά βρισκόταν στήν Ασία· ἔτσι μποροῦσε νά μή θίξῃ καθόλου τούς ἄλλους ἀποστάτες. Ἰδιαίτερα πρὸς τόν ἠθικό αὐτουργό τῆς έξεγέρσεως τὴν Αθήνα, ό Αλέξανδρος φέρθηκε μέ ἐπιείκεια, εἴτε ἀπό ἰδιαίτερη ἐκτίμηση πρὸς τὴν πόλη (πού ἐκδηλώθηκε καί ἀργότερα), εἴτε για πολιτικούς λόγους, για νά μήν ἀναγκάσῃ δηλ. τὴν ἰσχυρή ἀκόμη στήν θάλασσα Αθήνα νά προσχωρήσῃ στοὺς Πέρσες· ἐξ ἄλλου βιαζόταν νά ἔχῃ ἐπὶ τέλος ἐλεύθερο τόν δρόμο για τὴν ἐκστρατεία στήν Ασία. Ἔτσι παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν ἀξίωσή του νά παραδοθοῦν οἱ ἀντιμακεδονίζοντες ρήτορες καί στρατηγοί καί ἐπέστρεψε στήν Μακεδονία για νά προετοιμασθῆ κατά τὴν διάρκεια τοῦ χειμῶνα για τόν πόλεμο ἐνάντιον τῶν Περσῶν.

Ὁ πανελλήνιος ἐκδικητικός πόλεμος

Ἡ Περσικὴ Αὐτοκρατορία, ἐναντίον τῆς ὁποίας ἀρχίζε τόν πόλεμο ό Αλέξανδρος, εἶχε ἀποφύγει τὴν διάλυση καί για μιὰ ἀκόμη φορὰ εἶχε ἀποκατασταθῆ στήν παλαιὰ της ἔκταση χάρη στήν χαλύβδινη ἐνεργητικότητα τοῦ Ἀρταξερξῆ Γ' Ὀχου (βλ. π.π., σ. 262 κ.ἐξ.), μέ τὴν βοήθεια βέβαια Ἑλλήνων μισθοφόρων καί ἀξιωματικῶν ἀπὸ τοὺς ὁποίους διακρίνονταν οἱ δύο Ρόδιοι ἀδελφοί Μέντωρ καί Μέμνων. Στούς μισθοφόρους αὐτοὺς, ὅπως ἐπίσης στίς στρατιωτικὲς δυνάμεις τῶν κυριάρχων Περσῶν βασιζόταν ἡ κύρια δύναμη τοῦ ἀσιατικοῦ στρατοῦ. Ὡστόσο ἐκτός ἀπὸ τίς δυνάμεις αὐτές ό Μέγας Βασιλεὺς διέθετε καί στίς ἄλλες ἐθνότητες τῆς αὐτοκρατορίας, κυρίως στοὺς πολεμικούς Ἰρανίους, ἓνα ἀνεξάντλητο στρατιωτικὸ δυναμικό· τό πρόβλημα ἦταν ἂν καί κατά πόσο θά μποροῦσαν νά συγκεντρωθοῦν οἱ δυνάμεις αὐτές στὸν κατάλληλο χρόνο καί στὸν κατάλληλο τόπο, ἂν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τίς τεράστιες ἀπόστασεις καί τό πολὺ λίγο ἀνεπτυγμένο σύστημα στρατολογίας. Τό γεγονός ὅτι τὰ τεράστια ἔσοδα τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ αἰῶνες συσσωρεύονταν (στά θησαυροφυλάκια τῶν πόλεων ὅπου διέμενε ό βασιλεὺς) σέ νεκρὸ κεφάλαιο (δηλ. σέ βῶλους χρυσοῦ, ἀπὸ τοὺς ὁποίους διετίθετο μόνο ἡ ἀναγκαία ποσότης για τὴν κοπή νομισμάτων), ἀντὶ νά χρησιμοποιηθοῦν για τὴν ἄμυνα καί τὴν ὀργάνωση τῆς αὐτοκρατορίας, πλήρωσαν οἱ Πέρσες πολὺ ἀκριβὰ. Οἱ τεράστιοι ἀριθμοὶ τῶν περσικῶν στρατευμάτων στίς μάχες κατά τοῦ Αλέξανδρου πού ἀναφέρονται στήν παράδοση (ὡς ἓνα ἑκατομμύριο στήν μάχη τῶν Γαυγαμήλων) εἶναι βέβαια ἐντελῶς ἀπίθανες ὑπερβολές· ἀναμφισβήτητο εἶναι ὡστόσο ὅτι ό Αλέξανδρος στήν Ἰσό καί στά Γαυγάμηλα ἀντιμετώπισε σημαντικὰ ἀνώτερες σέ ἀριθμὸ ἐχθρικές δυνάμεις, σέ μικρότερη δέ κλίμακα καί στὸν Γρανικό. Πολὺ πιὸ ἐπικίνδυνη ἴσως ἦταν ὅμως για τόν Αλέξανδρο ἡ ἀριθμητικὴ καί ἡ ποιοτικὴ ὑπέροχη τοῦ περσικοῦ στόλου, μέ τὴν ὁποία ό Μέγας Βασιλεὺς εἶχε τὴν ἀναμφισβήτητη κυριαρχία στήν θάλασσα. Διέθετε δηλ. τό ἐξαιρετικὸ ναυτικὸ τῶν Φοινίκων καί τῶν Κυπρίων, ἐνῶ ό Αλέξανδρος στά 400 πλοῖα τῶν Περσῶν μποροῦσε νά

άντιπαρατάξη μόνο 160 και αυτά επανδρωμένα κυρίως με Έλληνες που από πολιτική άποψη δεν ήταν καθόλου σίγουροι. Γι' αυτόν τον λόγο υπήρχε ο κίνδυνος ο Πέρσης μονάρχης να μεταφέρει τον πόλεμο στην Ελλάδα και με την υποκίνηση μιας ελληνικής εξέγερσεως να κάνει αδύνατη την εκστρατεία στην Ασία. Από αυτήν την κατάσταση ανάγκης προέκυψε η μεγαλοφυής βασική στρατηγική σκέψη του Αλεξάνδρου να καταλάβη πρώτα - πρώτα με το πεζικό του όλες τις περσικές ακτές στην Μεσόγειο θάλασσα, πριν εισβάλει στο έσωτερικό, ώστε με την κατάληψη των βάσεων του να καταστήσει αδύνατη την δράση του περσικού στόλου. Δυσπιστώντας έξ' άλλου στους Έλληνες της κυρίως Ελλάδος αναγκάστηκε να αφήσει στην Μακεδονία τους μισούς από τους Μακεδόνες στρατιώτες του (12.000 φαλαγγίτες, 1500 ίππεις) υπό την ήγεσία του πιστού Αντιπάτρου που εξουσιοδότησε εκπρόσωπό του κατά τό διάστημα της απουσίας του με τον τίτλο του «στρατηγού της Ευρώπης». Έτσι ο Αλέξανδρος πέρασε στην Ασία με στρατό μόνο 30.000 περίπου πεζούς και 5000 ίππεις. Εκτός από τους Μακεδόνες που αποτελούσαν τον πυρήνα του στρατού υπήρχαν και Θράκες και τμήματα που προέρχονταν από άλλους λαούς, όπως επίσης ελληνικά, μεταξύ των οποίων διακρίνονταν οι εξαιρετικοί 1500 Θεσσαλοί ίππεις. Αν και ο στρατός του ήταν μικρός σε αριθμό, ο Αλέξανδρος διαπνεόταν από ακλόνητη πίστη για την νίκη· με αυτή πρώτα - πρώτα γίνονται κατανοητές όλες οι ενέργειες και οι επιτυχίες του. Η πίστη αυτή βασιζόταν στην αυτοπεποίθηση που διακρίνει την μεγαλοφυΐα και στην εμπιστοσύνη που είχε ο Αλέξανδρος στον στρατό του: ο στρατός που του άφησε ο πατέρας του Φίλιππος ήταν ο καλύτερός του κόσμου. Γι' αυτό και δεν τον στενοχωρούσε καθόλου τό γεγονός ότι η οικονομική κατάσταση της χώρας του έξ' αιτίας των πολλών πολέμων που είχαν γίνει λίγο πριν δεν ήταν καθόλου ευνοϊκή· γιατί υπελόγιζε με βεβαιότητα ότι ο στρατός του θα τρεφόταν από την χώρα του έχθρου.

Την άνοιξη του 334 π.Χ. ο Αλέξανδρος ήλθε επικεφαλής του στρατού του στον Έλλησποντο. Στην ασιατική ακτή του Έλλησπόντου βρισκόταν τό τμήμα που είχε στείλει πριν ο Φίλιππος· προηγουμένως είχε βέβαια αναγκασθή από τον Ρόδιο Μ έ μ ν ο ν α να υποχωρήσει ως εκεί, ωστόσο κρατούσε ακόμη τό άκρο της «γέφυρας» προς την Ασία. Έτσι η διάβαση στην Ασία έγινε καθ' όλα ομαλά, επειδή οι Πέρσες παρά τον στόλο που διέθεταν δεν την εμπόδισαν. Η επίσκεψη του Αλεξάνδρου στό Ίλιον, όπου ως απόγονός του Αχιλλέως ένθουσιάσθηκε με την ανάμνηση του όμηρικού παρελθόντος, μάς αποκαλύπτει ένα ρομαντικό στοιχείο στην πολύπλευρη και βαθιά φύση του. Ένώ ο Αλέξανδρος επικεφαλής του στρατού του προχωρούσε οι σατράπες της Μικράς Ασίας στό πολεμικό συμβούλιο που έγινε στην Ζέλεια απέριψαν υπερήφανα τό μεγαλοφυές σχέδιο του Μέμνονος να παρασύρουν τον Αλέξανδρο στην Μ. Ασία (που θά λεηλατούσαν προηγουμένως για να του κάνουν αδύνατο τον έφοδιασμό) και να μεταφέρουν στό μεταξύ τον πόλεμο στην Ελλάδα. Οι σατράπες περίμεναν τον Αλέξανδρο στην ανατολική όχθη του Γ ρ α ν ι κ ο υ, έχοντας μάλιστα παρατάξει τον στρατό τους κατά έντελώς ακατάλληλο τρόπο: τό ίππικό τους βρισκόταν στην άκρη της

ἔχθη, ἔτσι ὥστε νά μή μπορῆ νά ἐπιτεθῆ, τούς δέ Ἑλληνες μισθοφόρους εἶχαν παρατάξει πολύ πίσω, ὥστε στήν ἀποφασιστική μάχη δέν πῆραν καθόλου μέρος. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀντίθετα πρὸς τὴν συμβουλή τοῦ Παρμενίωνος, ἀνέπτυξε ἀμέσως τὸν στρατό του ἀπὸ τὴν θέση πορείας σὲ παράταξη μάχης καὶ ὄρμησε, ἐφαρμόζοντας τὴν «λοξὴ φάλαγγα», πού εἶχε ἤδη ἐφαρμόσει ὁ Φίλιππος (βλ. σ. 280 κ.έξ.), ἐπικεφαλῆς τῶν Μακεδόνων ἰππέων του τῆς δεξιᾶς πτέρυγος μέσα ἀπὸ τὸ ποτάμι πρὸς τὸ ἐχθρικό ἰππικό, πολεμώντας ὁ ἴδιος γενναῖα, ἐνῶ τὰ τμήματα τῶν φαλαγγιτῶν προχωρῶντας κατὰ κύματα, ὅπως ἐπίσης τὸ ἰππικό τῆς ἀριστερῆς πτέρυγος ὑπὸ τὸν Παρμενίωνα, ἀκολουθοῦσαν μὲ βραδύτερο ρυθμό, γιὰ νά φθάσουν ἔτσι καὶ αὐτοὶ στήν ἀπέναντι ὄχθη. Τὴν ἐκβαση τῆς μάχης ἔκρινε ὁμως ἡ ἐπιτυχημένη προέλαση τῆς δεξιᾶς πτέρυγος ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρο. Καταδιώκοντας τούς Πέρσες ἰππεῖς ὁ Ἀλέξανδρος προσέκρουσε στοὺς ἕως τότε ἀμέτοχους Ἑλληνες μισθοφόρους πού περικυκλώθηκαν καὶ κατὰ μεγάλο μέρος σκοτώθηκαν.

Μετά τὴν πρώτη αὐτὴ λαμπρὴ νίκη ὁ Ἀλέξανδρος προέβαλε γιὰ πολιτικούς λόγους τὴν θέση του ὡς ἀρχηγοῦ τῆς πανελληνίας ἐκδικητικῆς ἐκστρατείας: τούς αἰχμαλώτους Ἑλληνες μισθοφόρους τούς ἔστειλε στήν Μακεδονία, ὅπου θὰ ἐκτελοῦσαν βαρετὰ καταναγκαστικὴ ἐργασία, ἐπειδὴ, ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀπόφαση τῆς συμμαχίας, πολέμησαν Ἑλληνες ὄντες ἐναντίον Ἑλλήνων στοὺς Ἀθηναίους δέ, ἐπειδὴ ἐνδιαφερόταν πάντοτε νά ἔχη τὴν συμπάθειά τους, ἔστειλε 300 περσικὲς πανοπλίες – ἀφιέρωμα στήν Ἀθηνᾶ πού προστάτευε τὴν πόλη, μὲ τὴν ἀφιέρωση: «Ἀλέξανδρος Φιλίππου καὶ οἱ Ἑλληνες πλὴν Λακεδαιμονίων» (δηλ. ἡ Κορινθιακὴ συμμαχία μὲ τὸν ἐπικεφαλῆς στρατηγὸ τῆς, βλ. σ. 293 κ.έξ.) «ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων». Ἔτσι ἡ νίκη προβαλλόταν στοὺς Ἑλληνες ὡς νίκη τῆς Κορινθιακῆς συμμαχίας.

Στὴν πραγματικότητα ὁμως ὁ Ἀλέξανδρος εἰσέβαλε στήν Ἀσία ὄχι μόνο ὡς στρατηγὸς τῆς συμμαχίας, ἀλλὰ π ρ ο π α ν τ ὸ ς ὡς βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, πού ἤθελε νά ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχία του· γι' αὐτὸ καὶ ἄρχισε, ὅταν ἡ δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία μετὰ τὴν νίκη του στὸν Γρανικό περιερχόταν βαθμιαῖα ὑπὸ τὴν ἐξουσία του, νά κυβερνᾷ ἀμέσως τὰ ἔδαφη πού εἶχε καταλάβει ὡς β α σ ι λ ε ὺ ς: Οἱ περσικοὶ φόροι διέταξε νά εἰσπράττωνται γιὰ λογαριασμό του, τὰ κτήματα τῶν Περσῶν βασιλέων τὰ πῆρε ὁ ἴδιος καὶ ἀντὶ τῶν Περσῶν σατραπῶν διόρισε Μακεδόνες ἀξιωματικούς τῆς ἐμπιστοσύνης του πού ἔφεραν τὸν παλαιὸ τίτλο τοῦ σατραπῆ. Βέβαια οἱ ἑλληνικὲς παραλιακὲς πόλεις πού μετὰ τὴν βασιλείου εἰρήνη ἀνῆκαν στοὺς Πέρσες – ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ὁποίων ἦταν τὸ πρῶτο αἶτημα τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου τοῦ 337 π.Χ. – ἐπανέκτησαν ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν αὐτονομία τους καὶ τὸ δημοκρατικὸ τους πολίτευμα. Ἀλλ' ἐπειδὴ δέν ἐνσωματώθηκαν στήν Κορινθιακὴ συμμαχία ἀνῆκαν στήν σχηματιζόμενη σιγά - σιγά ἀσιατικὴ αὐτοκρατορία τοῦ Ἀλεξάνδρου¹. Ἄν

¹ Τὴν ἀντίθετη ἄποψη, ὅτι δηλ. οἱ ἑλληνικὲς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας ἐνσωματώθηκαν ἀπὸ τὸν Μ. Ἀλέξανδρο στήν ὁμοσπονδία τῆς Κορίνθου, ἀντέκρουσαν ὁ E. B i c k e r m a n n καὶ ἄλλοι ἐρευνητές. Βλ. ἐπίσης H. B e n g t s o n, Die Strategie in der Hellenistischen Zeit I (Munch. Beitrage zur Papyrusforschung und antiken

ἐκτός ἀπό τό Κοινόν τῶν Ἰωνικῶν πόλεων, πού εἶχε ἀναβιώσει ἤδη πρὶν, ἴδρυσε καί νέες ὁμοσπονδίες πόλεων ἀμφισβητεῖται στήν ἔρευνα.

Μόνο στήν Μίλητο καί στήν Ἀλικαρνασσό, ὅπου ὀργάνωνε τήν ἀντίσταση ὁ Μέμνων, ἀναγκάσθηκε ὁ Ἀλέξανδρος νά διεξαγάγη σκληρότερους ἀγῶνες. Ὄταν τό 334/3 π.Χ., μετά τήν ὑποταγή τῆς Λυκίας, τῆς Παμφυλίας καί τῆς Πισιδίας ἦλθε στό Γόρδιον, τήν παλαιά φρυγική πρωτεύουσα, γιά νά περάσει τόν χειμῶνα, μποροῦσε νά θεωρηῆ τόν ἑαυτό του κύριο ὀλόκληρης τῆς πρόσω Μ. Ἀσίας. Ὡστόσο οἱ πληροφορίες γύρω ἀπό τήν δραστηριότητα τοῦ Μέμνονος τοῦ προκαλοῦσαν δικαιολογημένα ἀνησυχία: ὁ Μέμνων, πού στό μεταξύ εἶχε ἀναλάβει κατά διαταγή τοῦ Δαρείου τήν ἀρχηγία τοῦ στόλου, ἐπεδίωκε νά ἐφαρμόσει τό παλαιό του σχέδιο, νά μεταφέρει δηλ. τόν πόλεμο στήν Ἑλλάδα. Εἶχε ἤδη ἀνακαταλάβει τήν Χίο καί πολιορκοῦσε τήν πόλη τῆς Λέσβου Μυτιλήνη. Ἀρρώστησε ὅμως τότε καί πέθανε (ἀνοιξη τοῦ 333 π.Χ.). Ὁ ἀπροσδόκητος θάνατος τοῦ Μέμνονος, τοῦ μοναδικοῦ μεγαλοφυοῦς ἀντιπάλου του, ἀποτελοῦσε γιά τόν Ἀλέξανδρο εὐτύχημα καί γιά τόν λόγο ὅτι ὁ Δαρεῖος ἀμέσως κατόπιν ἐγκατέλειψε τό σχέδιο τοῦ Μέμνονος καί ἀπεφάσισε νά ἐπιδιώξει τήν ἔκβαση τοῦ πολέμου στήν ξηρά, ὅπως ἐπίσης νά ἀναλάβῃ ὁ ἴδιος τήν ἀνώτατη ἡγεσία.

Τήν ἀνοιξη τοῦ 333 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος ἔφυγε ἀπό τό Γόρδιον καί περνώντας τήν Ἄγκυρα (ὅπου σήμερα ἡ τουρκική πρωτεύουσα) προχώρησε ὡς τό ὄρος Ταῦρος στήν Κιλικία· κατέλαβε — κατά παράδοξο τρόπο χωρίς νά συναντήσῃ καμμία ἀντίσταση — τήν διάβαση καί ἔγινε κύριος τῆς Ταρσοῦ. Ἐκεῖ ἀρρώστησε ἐξ αἰτίας τοῦ λουτροῦ πού ἔκανε στά σχεδόν παγωμένα νερά τοῦ ποταμοῦ Κύδνου (κινδυνέυσε μάλιστα νά πεθάνῃ) καί διέκοψε ἐπί ἀρκετό διάστημα τήν ἐκστρατεία· κατόπιν ἦλθε γιά λίγο στήν δυτική Κιλικία. Ὁ Δαρεῖος εἶχε στό μεταξύ συγκεντρώσει ἕνα πολυάριθμο στρατό καί μαζί μέ αὐτόν ἐπιβλητικές σέ ὄγκο ἐφοδιοπομπές, ἔχοντας δέ μαζί του τήν οἰκογένειά του εἶχε διαπεράσει τόν Εὐφράτη καί περίμενε τήν ἔλευση τοῦ Ἀλεξάνδρου πίσω ἀπό τό ὄρος Ἄμανος στήν πλατεία πεδιάδα τῶν Σόχων· ἡ ἐπιχείρηση τοῦ Ἀλεξάνδρου στήν δυτική Κιλικία τόν ὀδήγησε στήν σκέψη ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δέν τολμοῦσε νά ἔλθῃ ἐναντίον του καί γι' αὐτό κατευθύνθηκε, περνώντας τόν Ἄμανο, πρὸς Β., θέλοντας νά βρῆ τόν ἴδιο τόν Ἀλέξανδρο στήν Κιλικία. Στό μεταξύ εἶχε φθάσει τό φθινόπωρο (τοῦ 333 π.Χ.). Ἡ σύμπτωση ἔφερε τά πράγματα ἔτσι, ὥστε στό ἴδιο χρονικό διάστημα ὁ Ἀλέξανδρος (πού ἔπειτα ἀπό προσεκτική ἀναγνώριση εἶχε λάβει πληροφορίες γιά τίς θέσεις τοῦ Δαρείου στούς Σόχους) προχώρησε, περνώντας τήν Ἰσό, κατά μήκος τῆς παραλίας ὡς τήν Μυριάνδρο (κοντά στήν Ἀλεξανδρέττα), γιά νά εἰσβάλλῃ ἀπό τήν διάβαση τοῦ Μπαϊλάν στήν συριακή πεδιάδα. Ἔτσι οἱ δύο ἀντίπαλοι, καλυπτόμενοι ἀπό τόν Ἄμανο, εἶχαν προχωρήσει ὁ ἕνας παράλληλα πρὸς τόν ἄλλο χωρίς νά τό καταλάβουν, ὁ Ἀλέξανδρος πρὸς Ν., ὁ Δαρεῖος πρὸς Β. Μόλις πληροφορήθηκε ὁ Δαρεῖος ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος λίγο πρὶν

Rechtsgeschichte, XXVI), 1937, σ. 34 κ. ἐξ. Πρβλ. ἀκόμη V. E h r e n b e r g, Alexander and the Greeks, Ὁξφόρδη 1938, σ. 2 κ. ἐξ., καί Th. L e n s c h a u, Klio 33, 1940, 215 κ. ἐξ.

περνώντας την Ίσσο είχε κατευθυνθῆ πρὸς Ν. στράφηκε καὶ αὐτὸς πρὸς Ν. καὶ ἀκολούθησε τὸν Ἀλέξανδρο ὡς τὸν ποταμὸ Πίναρο (σῆμ. Ντελίτσαϊ). Στὸ στρατόπεδο τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅπως εἶναι εὐνόητο, πολλοὶ ἀνησύχησαν βλέποντας ὅτι εἶχαν ἀποκοπῆ ἀπὸ τὴν γραμμὴ ὑποχωρήσεως· ἀλλὰ ὁ Ἀλέξανδρος, πού μὲ τὴν ἀπεριόριστη πίστη του στὴν νίκη ἀπέκλειε ἐντελῶς τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἥττας, τόνιζε ἀντίθετα τὸ εὐτύχημα ὅτι ὁ Δαρεῖος εἶχε προχωρήσει στὴν ἀκατάλληλη γι' αὐτὸν στενὴ παραλιακὴ πεδιάδα, πού ἀποκλειόταν στὰ πλευρὰ ἀπὸ τὸν Ἄμανο καὶ τὴν θάλασσα. Σὲ μιὰ νύχτα ἔφερε, μέσω τῆς στενῆς διαβάσεως, τὸν στρατὸ του πίσω καὶ μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου, προχωρώντας πρὸς τὸν Πίναρο τὸν ἀνέπτυσσε σὲ παράταξη μάχης. Σ' αὐτὴν τὴν θέση, πρὸς Ν. τῆς Ίσσου, ἔγινε ἡ μάχη — μὲ ἀντίστροφα μέτωπα. Καὶ τότε ὁ Ἀλέξανδρος ἐφάρμοσε τὴν «λοξὴ φάλαγγα»:¹ ἄρχισε ὁ ἴδιος τὴν ἐπίθεση περνώντας τὸ ποτάμι μαζί μὲ τοὺς ἐταίρους του τῆς δεξιᾶς πτέρυγος. Αὐτὴ τὴν φορὰ ὅμως στὸ κέντρο τῆς φάλαγγος πού ἀκολουθοῦσε δημιουργήθηκε κατὰ τὴν διάβαση τοῦ ποταμοῦ ἓνα κενό· σ' αὐτὸ ὄρμησαν οἱ ἐμπειροπόλεμοι Ἕλληνες μισθοφόροι τοῦ Δαρείου, πού τὴν φορὰ αὐτὴ βρισκόνταν στὸ κέντρο τοῦ μετώπου. Ὡστόσο ἡ ἐπιτυχὴς διείσδυση τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔδωσε τὴν δυνατότητα στὰ γειτονικά τμήματα νὰ βοηθήσουν ἐκείνους πού πιέζονταν ἀπὸ τὸν ἐχθρό. Ἀποφασιστικὴ σημασία γιὰ τὴν ἔκβαση τῆς μάχης εἶχε τὸ γεγονός ὅτι ὁ Δαρεῖος πού βρισκόταν στὸ κέντρο πάνω στὸ πολεμικὸ του ἄρμα κατὰ τὴν ἔφοδο τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐτράπη σὲ φυγὴ καὶ ἄφησε τὸν στρατὸ του χωρὶς ἡγεσία. Ὁ Ἀλέξανδρος μπόρεσε ὅμως νὰ τὸν καταδιώξῃ μόνον ἀφοῦ ὁ ἐχθρὸς νικῆθηκε καὶ στὴν ἀριστερὴ πτέρυγα, κοντὰ στὴν θάλασσα, ὅπου οἱ ἵππεῖς του, ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Παρμενίωνος, ἀγωνίζονταν σκληρὰ. Ἔτσι διέφυγε ὁ Δαρεῖος, μολονότι ὁ Ἀλέξανδρος συνέχισε τὴν καταδιώξιν μέχρις ὅτου ἄρχισε νὰ νυχτώνῃ. Στὸν νικητὴ περιῆλθαν ὅμως τὰ γυναικεῖα μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας πού εἶχαν ὡς ὄμηροι μεγάλη σημασία. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπέναντί τους ἦταν κατὰ τὴν ὁμόφωνη μαρτυρία τῶν πηγῶν ἐξαιρετικὰ ἱπποτικὴ. Ἐπίσης λίγο ἀργότερα περιῆλθαν στὸν Παρμενίωνα οἱ θησαυροὶ τοῦ βασιλέως πού εἶχαν σταλῆ στὴν Δαμασκὸ.

Ὁ τεράστιος σὲ ὄγκο στρατὸς τοῦ Μ. Βασιλέως εἶχε ἔτσι διαλυθῆ, ὁ ἴδιος ἦταν φυγὰς καὶ νέος στρατὸς ἦταν ἀδύνατο νὰ συγκεντρωθῆ ἀμέσως. Γιὰ τὸν νικητὴ θὰ ἦταν ὅπως ὅποτε δελεαστικὴ ἢ σκέψη νὰ προχωρήσῃ ἀμέσως στὴν καρδιά τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀλλ' ἡ μεγάλῃ σύνεση πού διέκρινε τὸν νεαρὸ Ἀλέξανδρο φάνηκε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ καὶ τότε, ἐπέμεινε δηλ. στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου του νὰ καταλάβῃ πρῶτα ὅλες τίς ἀκτές· γιατί οἱ Πέρσες κυριαρχοῦσαν ἀκόμη στὴν θάλασσα καὶ μπορούσαν νὰ ὑποκινήσουν σὲ

¹ Γιὰ τὴν μάχην τῆς Ίσσου πρβλ. τὴν μελέτη τοῦ συνταγματάρχου A. J a n k e («Auf Alexanders des Grossen Pfaden», Βερολίνο 1904) πού βασιζέται σὲ αὐτοψία. Τὴν διαφορτικὴ περιγραφή τῆς μάχης ἀπὸ τὸν H. D e l b r u c k (στὸ ἔργο του: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte, I. Das Altertum, 3η ἔκδ. 1920, σ. 185 κ.ἑξ.) ὁ W i l c k e n δέν τὴν θεωροῦσε σωστὴ· τὴν ἴδια γνώμην εἶχε καὶ γιὰ τὴν ἐκθεση τῶν γεγονότων πρὶν ἀπὸ τὴν μάχην πού κάνει ὁ K. J. B e l o c h. (βλ. τὸ βιβλίον τοῦ Wilken «Alexander der Grosse, σῆμ. στὴν σελ. 90). Πρβλ. ἐπίσης F. M i t t e r, Alexanders Strategie bei Issos (Osterreichische Jahreshcft 28,1933, 69 κ.ἑξ.).

ἐξεγερση τὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι συνέχισε τὴν προέλασή του πρὸς Ν., στὴν Συρία.

Ἡ νίκη στὴν Ἴσσο προκάλεσε στὴν Ἑλλάδα μεγάλη ἐντύπωση. Ὁ βασιλεύς τῆς Σπάρτης Ἀγίς πού σχεδίαζε ἐξεγερση κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου διέκοψε ἀμέσως τίς διαπραγματεύσεις του μέ τόν Φαρνάβαζο. Τό συνέδριο τῆς Κόρινθου ἀπεφάσισε κατὰ τὰ ἐπόμενα Ἴσθμια (332 π.Χ.) νά τιμήσῃ τόν νικητὴ μέ χρυσό στεφάνι. Ἀκόμη καί στὸν ἴδιο τόν Ἀλέξανδρο ἡ νίκη κατὰ τοῦ βασιλέως προξένησε πολὺ βαθειά ἐντύπωση. Ἐνῶ στὸν Γρανικό τόνιζε ὅτι ἦταν ἀρχηγός τῶν πανελληνίων δυνάμεων, τώρα παρουσιάζεται ὡς κ α τ α κ τ η τ ῆ ς: ὅταν λίγο ἀργότερα ὁ Δαρεῖος τοῦ πρότεινε μέ ἐπιστολές του δύο φορές φιλία καί συμμαχία, τελικά δέ τοῦ προσέφερε ὅλη τὴν Πρόσω Ἀσία ὡς τόν Εὐφράτη, ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέρριψε τίς προτάσεις μέ τὴν δικαιολογία ὅτι θεωροῦσε τόν ἑαυτό του βασιλέα τῆς Ἀσίας. Γιά πρώτη φορά παρουσιάζεται τώρα ἐπίσημα μέ ἀξιώσεις γιά ὅλη τὴν Περσικὴ Αὐτοκρατορία. Ὁ πολεμικός αὐτός στόχος ξεπερνοῦσε κατὰ πολὺ τὴν πανελλήνια ἐκδικητικὴ ἐκστρατεία πού ἐξακολουθοῦσε βέβαια νά ὑποστηρίζῃ ὅπως καί πρὶν. Ἡ στάση τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τὴν μάχη τῆς Ἴσσου δείχνει καθαρώτερα τόν διφυῆ χαρακτῆρα τῶν σκοπῶν του πού παρουσιάζεται ἤδη μόλις πάτησε τό ἀσιατικό ἔδαφος (βλ. π.π., σ. 315).

Σοβαρὴ ἀντίσταση βρῆκε ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ τὴν προέλασή του μόνο ἀπὸ τοὺς Τυρίους, πού ἀρνήθηκαν νά τοῦ ἐπιτρέψουν νά θυσιάσῃ στὸν θεό τοὺς Μελάκρτ (Ἡρακλῆ), ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀντίληψη τῶν ἀνατολιτῶν μόνο ὁ κύριος τῆς πόλεως εἶχε τό δικαίωμα νά θυσιάσῃ στὸν πολιούχο θεό. Ἡ ἐπιμονή μέ τὴν ὁποία ὁ Ἀλέξανδρος πολιορκῆσε ἐπὶ ἑπτὰ μῆνες τὴν πόλη γιά νά μὴν ἀφήσῃ τὴν σημαντικὴ αὐτὴ θέση στά χέρια τοῦ ἐχθροῦ δείχνει μία ἀπὸ τίς χαρακτηριστικὲς πλευρές τῆς στρατηγικῆς του ἰκανότητος: ἐφ' ὅσον ἔκρινε κάτι ἀναγκαῖο τό ἔφερε εἰς πέρας μέ ἄκαμπτη ἐπιμονή. Ἀφοῦ χρησιμοποίησε ὅλα τὰ μέσα τῆς πολιορκητικῆς τέχνης πού εἶχε ἀπὸ τόν πατέρα τοῦ (βλ. π.π., σ. 282 κ.ἐξ.) κατέλαβε τὴν γενναία πόλη μέ ἔφοδο. (Αὐγουστος τοῦ 332 π.Χ.). Ὁ ἀποκλεισμός τῆς ἔγινε δυνατός μόνο χάρις στό γεγονός ὅτι τὰ φοινικικά καί τὰ κυπριακά πλοῖα τό ἓνα μετὰ τό ἄλλο αὐτομόλησαν στὸν Ἀλέξανδρο, πρᾶγμα πού ἐπιβεβαίωσε τὴν ὀρθότητα τοῦ μεγάλου στρατηγικοῦ του σχεδίου (βλ. σ. 313). Ἀπέμενε ὅμως νά καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτο καί τὴν παραλία τῆς, γιὰτί διαφορετικά δέν μποροῦσε νά εἰσβάλλῃ ἡσυχος στό ἐσωτερικό τῆς Ἀσίας. Ἀφοῦ κυρίευσε ὕστερα ἀπὸ πολιορκία δύο μηνῶν καί τὴν Γάζα κατέλαβε τὴν Αἴγυπτο χωρὶς νά συναντήσῃ καμμία ἀπολύτως ἀντίσταση (Νοέμβριος 332 π.Χ.): Οἱ περσικὲς δυνάμεις κατοχῆς παραδόθηκαν ἄνευ ὄρων καί ὁ λαός τῆς Αἰγύπτου μέ τοὺς ἱερεῖς ὑποδέχθηκε τόν Ἀλέξανδρο ὡς σωτῆρα ἀπὸ τόν περσικό ζυγόν, πού μετὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς χώρας ἀπὸ τόν Ὠχο καί τὴν κατάλυση τῆς τελευταίας ντόπιας δυναστείας ἐπίεξε βαρεῖα ὅλο τόν λαόν. Ὁ Ἀλέξανδρος κέρδισε τὴν συμπάθεια τῶν Αἰγυπτίων κυρίως χάρις στὴν θρησκευτικὴ του ἀνεκτικότητα. Θυσίασε μάλιστα στὸν ἱερό ταῦρο τῶν Αἰγυπτίων Ἄπι, ἐκδηλώνοντας ἔτσι συνειδητὰ τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τόν Ὠχόν καί τόν Καμβύση. Στὴν Αἴγυπτο γιά πρώτη φορά πῆρε τὴν θέσιν τοῦ βασιλέως ἑνός ἰδιαιτέρου κράτους πού ἔνωσε στό πρόσωπόν του μέ τὴν

ασιατική αυτοκρατορία του — όπως και αργότερα, στην Βαβυλώνα. Ότι ο νέος Φαραώ λατρευόταν ως θεός ήταν βέβαια, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχε παλαιά παράδοση στην Αἴγυπτο (βλ. π.π.,σ. 2), αὐτονόητο· ἴσως ὁμως δέν ἔμεινε χωρίς ἐπίδραση στό αὐτοσυναίσθημα τοῦ 24ετοῦς νεαροῦ βασιλέως, ἂν καί αργότερα, ὅταν βρισκόταν μακριά ἀπό τήν Αἴγυπτο, δέν ἐπανῆλθε ποτέ σ' αὐτήν τήν ἀποθέωση, πού ἴσχυε μόνο γιά τούς Αἰγυπτίους. Ὡστόσο ὁ Ἀλέξανδρος δέν ἤθελε μόνο νά διατηρήσει τήν παλαιά παράδοση ἀλλά καί νά ἀνοίξει τόν δρόμο γιά τόν ἑλληνισμό στήν Αἴγυπτο — ὅπως παντοῦ. Τήν σκέψη του αὐτή ὑποδήλωσε συμβολικά μέ τούς γυμνικούς καί μουσικούς ἀγῶνες πού ἔγιναν κατά διαταγή του στήν Μέμφιδα — παράλληλα μέ τήν θυσία στόν Ἄπι — μέ τούς ὁποίους ἐκφράσθηκε ἡ ἰδιομορφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ σέ ἀντίθεση πρός τόν τρόπο ζωῆς τῶν Ἀνατολιτῶν. Στήν πράξη ὁμως ὁ δρόμος γιά τόν Ἑλληνισμό ἀνοίχθηκε γιά πάντα στήν Αἴγυπτο μέ τήν ἴδρυση τῆς Ἀλεξανδρείας (στίς ἀρχές τοῦ 331 π.Χ.): κτίσθηκε στήν παραλία, ὡς ἐμπορικός σταθμός γιά τό ἑλληνικό ἐμπόριο, μεταξύ της νήσου Φάρου καί τῆς Μαρεώτιδος λίμνης, στήν θέση τοῦ παλαιοῦ αἰγυπτιακοῦ χωριοῦ Ρακῶτις. Ἔτσι μέ διαταγή τοῦ Ἀλεξάνδρου δημιουργήθηκε στήν Αἴγυπτο καί δευτέρη ἑλληνική πόλη· ὡς τότε ὑπῆρχε στήν χώρα — ἐκτός ἀπό τήν παλαιά ἰωνική παροικία μισθοφόρων στήν Μέμφιδα — μόνο μία ἑλληνική πόλη, ἡ Ναύκρατις (βλ. σ. 123). Ὄταν κατά τήν διάρκεια τῆς ἰδρύσεως τῆς πόλεως τοῦ ἀναγγέλθηκε ἡ ἀνακατάληψη τῆς Χίου τιμώρησε ὁ ἴδιος τούς Χίους προδότες, ἂν καί λίγο πρίν εἶχε ἀναθέσει — ὅπως ἔπρεπε — τήν τιμωρία τους στό Συνέδριον τῆς Κορίνθου: ἡ ἀπόφασή του αὐτή δήλωνε προφανῶς τό αὐξανόμενο αἶσθημα ἰσχύος πού εἶχε ἀπέναντί τῆς Κορινθιακῆς συμμαχίας¹.

Ἀπό τήν Μέμφιδα ἔκανε ὁ Ἀλέξανδρος τήν ρομαντική ἐκείνη πορεία πρός τήν ὄαση τοῦ Ἄμμωνος Σίβα, ἡ ὁποία (πορεία) εἶχε ἤδη κατά τήν ἀρχαιότητα περιβληθῆ μέ τούς πιό διαφορετικούς μύθους καί τίς φανταστικές διηγήσεις πού γίνονται πιστευτές ἀπό μερικούς ἀκόμη καί σήμερα. Στήν πραγματικότητα ἡ πορεία αὐτή πού δέν ἔχει ἀπολύτως καμμία σχέση μέ τά στρατηγικά σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου ὀφείλεται στήν βαθεία θρησκευτική του ἀνάγκη, πρίν ἀπό τόν ἐπικείμενο ἀποφασιστικό ἀγῶνα μέ τόν Δαρεῖο, νά ρωτήση γιά τό μέλλον του τον Ἄμμωνα, ὁ ὁποῖος ἀπό πολύ πρίν ταυτιζόταν μέ τόν Δία· τό μαντεῖο τοῦ Ἄμμωνος πού φημιζόταν γιά τήν ὀρθότητα τῶν χρησμῶν του βρισκόταν τότε σέ ὅλο τόν ἑλληνικό κόσμο σέ μεγάλη περῶπη. Ὄταν ὁ Ἀλέξανδρος ἔφθασε — μέ μικρή συνοδεία καί ὕστερα ἀπό ἐπικίνδυνη πορεία μέσα ἀπό τήν ἔρημο — στήν ὄαση ὀδηγήθηκε, ὡς «Φαραώ» πού ἦταν, ἀπό τόν προφήτη τοῦ θεοῦ μόνος αὐτός στό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ, ὅπου ἀπηύθυνε στόν θεό τήν ἐρώτησή του γιά τό μέλλον. Ὑστερα ἀπό τήν συνηθισμένη ἐκεῖ ἰδιότυπη τελετή πῆρε τήν ἀπάντηση τοῦ θεοῦ καί εἶπε στους φίλους του πού περιμέναν στό προαύλιο τοῦ ναοῦ πῶς

¹ Κατά τόν Th. L e n s c h a u (Klio 33, 1940, 207) ἡ τιμωρία τῶν Χίων προδοτῶν δέν σήμαινε ὑπέρβαση ἀρμοδιότητος ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου οὔτε ἐπέμβασή του στά δικαιώματα τοῦ συνεδρίου τῆς συμμαχίας. Ἡ ἐρμηνεία αὐτή εἶναι ἀυθαίρετη καί ἐντελῶς ἀστήρικτη.

ἄκουσε ὅτι ἀνταποκρινόταν στίς ἐπιθυμίες του. (Τὴν ἀπάντηση τοῦ θεοῦ, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὴν ἐρώτηση πού ἀπηύθυνε ὁ ἴδιος, κράτησε γιὰ τὸν ἑαυτό του). Περισσότερα δὲν ἔμαθε κανεὶς ποτέ, γιατί ὁ Ἀλέξανδρος κράτησε μυστική τὴν ἀπάντηση τοῦ Θεοῦ σέ ὅλη τὴν ζωὴ του. Ἀλλὰ ἡ ἐπίσκεψη στὴν Σίβα εἶχε καὶ μία ἀπρόβλεπτη ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο συνέπεια. Ὁ προφήτης τὸν χαιρέτισε κατὰ τὴν εἴσοδό του στό προαύλιο τοῦ ναοῦ, ὅπου ἦταν παρόντες καὶ οἱ φίλοι του, ἀποκαλώντας τὸν «γιό τοῦ Ἄμμωνος». Γιὰ τὸν προφήτη αὐτό ἦταν βέβαια κάτι τό ἐντελῶς αὐτονόητο, ἐφ' ὅσον εἶχε ἀπέναντί του τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου· ὅμως στὸν Ἀλέξανδρο καὶ στό περιβάλλον του προξένησε πολὺ βαθειὰ ἐντύπωση. Ὁ χαρακτηρισμὸς πού τοῦ ἀπηύθυνε ὁ προφήτης στό ἱερό ἐξ ὀνόματος τοῦ θεοῦ ἦταν, ὅπως πίστευε ὁ Ἀλέξανδρος, ἀποκάλυψη τοῦ θεοῦ — ἀποκάλυψη πού κατὰ τὴν ἀντίληψή του ἐπιβεβαίωνε τό αἶσθημα πού εἶχε πρὶν, ὅτι δηλ. βρισκόταν ὑπὸ τὴν ἰδιαίτερη προστασία τοῦ θεοῦ καὶ ἀκόμη δήλωνε ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε μέσα του κάποια θεϊκὴ δύναμη. Αὐτὴν τὴν μυστικιστικὴ πίστη, ὅτι ἦταν γιὸς θεοῦ, εἶχε ὁ Ἀλέξανδρος σέ ὅλη τὴν ζωὴ — χωρὶς ὅμως νὰ θεσπίσῃ στὴν αὐτοκρατορία τὴν λατρεία τοῦ προσώπου του, οὔτε νὰ ἀπαρνηθῇ τὸν φυσικὸ του πατέρα Φίλιππο¹.

Ἡ εἶδηση ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε ἀποκληθῆ «γιὸς τοῦ Διὸς» διαδόθηκε γρήγορα στὸν ἑλληνικὸ κόσμο: ἔτσι τὸν ἴδιο χειμῶνα οἱ Μιλήσιοι ἀνήγγειλαν μέ πρέσβεις πού ἔστειλαν στὴν Μέμφιδα ὅτι τὴν θεϊκὴ καταγωγή τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπιβεβαίωσε καὶ τό μαντεῖο τοῦ Διδυμαίου Ἀπόλλωνος (κοντὰ στὴν Μίλητο), μέ τὸν πρῶτο χρησμό του ὕστερα ἀπὸ μακρὰ σιωπὴ. Ἀργότερα, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου, διηγοῦνταν πολλοὶ ὅτι ἡ ἐπίκληση «γιὸς τοῦ θεοῦ», πού στὴν πραγματικότητα δόθηκε ἐντελῶς ἀπρόβλεπτα, ἦταν ὁ κύριος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε ἡ πορεία στὴν ὄαση, ὅτι δηλ. ὁ Ἀλέξανδρος πῆγε στὴν δάση γιὰ νὰ «γίνῃ» γιὸς τοῦ θεοῦ· νεώτεροι δὲ συγγραφεῖς, βασιζόμενοι στὴν διήγηση αὐτή, ἀπέδωσαν στὸν Ἀλέξανδρο πολιτικὸς σκοπούς. Ὡστόσο πρόκειται γιὰ παραποίηση τῆς ἱστορίας, πού διαδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ μέ τό ἱστορικὸ ἔργο τοῦ Κλειτάρχου (γύρω στό 310 π.Χ.).

Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Μέμφιδα ὁ Ἀλέξανδρος ὀργάνωσε τὴν διοίκηση τῆς Αἰγύπτου, συγκεκριμένα τὴν ἀποκέντρωσε: ἐξ αἰτίας τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν τῆς χώρας καὶ τῶν κινδύνων πού μποροῦσαν νὰ προκαλέσουν ἀπέφυγε νὰ τὴν ὑπαγάγῃ ὑπὸ ἕνα σατράπη, ἀλλ' ἀνέθεσε τὴν πολιτικὴ διοίκηση σέ δύο ντόπιους, τὴν στρατιωτικὴ σέ Μακεδόνα καὶ τὴν οἰκονομικὴ στὸν

¹ Ὅσα ἀναφέρει ἐδῶ ὁ W i l c k e n σχετικὰ μέ τὴν πολυσυζητημένη πορεία τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴν ὄαση βασίζονται στίς μελέτες του «Alexanders Zug in die Oase Siva» καὶ «Alexanders Zug zum Ammon. Ein Epilog». (Sitzungsberichte d. Preuss. Akad. 1928 XXX, 576 κ.έξ. καὶ 1930 X, 159 κ.έξ.). Πρβλ. τοῦ ἴδιου «Alexander der Grosse», σ. 111 κ.έξ. Τίς ἐσφαλμένες ἐρμηνεῖες πού ἔχουν προταθῆ στό πρόβλημα αὐτό ἐξετάζει στὴν πραγματεία του «Zur Entstehung des hellenistischen Konigskultes» (Sitzungsberichte d. Preuss. Akad. 1938, XXVIII), σ. 299 κ.έξ. Γιὰ τὴν θέση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἄμμωνος βλ. G. S t e i n d o r f f, H. R i c k e, H. A u b i n, Der Orakeltempel in der Ammonsoase (Aeg. Zeitschrift 69, 1933, σ. 1 κ.έξ.). Γιὰ τὴν σημασία πού εἶχε τό μαντεῖο τοῦ Ἄμμωνος στὴν Ἑλλάδα πρὶν ἀπὸ τὴν πορεία τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴν ὄαση πρβλ. C. J. C l a s s e n, Historia 8, 1959, 349 κ.έξ.

Κλεομένη από τήν Ναύκρατι.

Τήν άνοιξη του 331 π.Χ. ο Αλέξανδρος έφυγε από τήν Αίγυπτο για να εισβάλει επί τέλους στο έσωτερικό της Ασίας. Αν και ο βασιλεύς της Σπάρτης Άγις προετοίμαζε εξέγερση κατά της Μακεδονίας, ώστόσο οι Πέρσες δέν μπορούσαν πλέον να τον βοηθήσουν, γι' αυτό και ο Αλέξανδρος άρκέσθηκε να στείλει μέρος μόνο του στόλου του στην Πελοπόννησο. Έξ άλλου μπορούσε να αφήσει τήν διεξαγωγή του πολέμου κατά του Άγιδος στον Αντίπατρο. Από τήν Θάψακο πέρασε χωρίς κανένα εμπόδιο τον Εὐφράτη, μαθαίνοντας δέ ότι ανατολικά του Τίγρη τον περίμενε ο Δαρειός μέ τον στρατό του πέρασε τήν βόρεια Μεσοποταμία, διέβη τον Τίγρη και παρέταξε τον στρατό του σε θέση μάχης κατά του Δαρειού στην μεγάλη πεδιάδα κοντά στα Γαυγάμηλα (1 Οκτωβρίου 331 π.Χ.). Ο Δαρειός είχε στό μεταξύ συγκεντρώσει από τις ανατολικές περιοχές της αυτοκρατορίας του ένα τεράστιο σε όγκο στρατό. Επίσης είχε τοποθετήσει πρό του μετώπου του 200 δρεπανηφόρα άρματα και 15 ινδικούς ελέφαντες για προφύλαξη, που δέν ώφέλησαν όμως καθόλου εξ αιτίας των έλιγμων που έκανε ο Αλέξανδρος. Ότι ο Αλέξανδρος αντιμετώπισε εδώ μια αριθμητικά πολύ ισχυρότερη έχθρική δύναμη δείχνει ο (έξυπνος) τρόπος μέ τον όποιο παρέταξε τον στρατό του. Για να αντιμετωπίσει ένδεχόμενη περικύκλωση παρέταξε τον στρατό του σε δύο σχηματισμούς, δηλ. μέ διπλό μέτωπο, έτσι ώστε σε περίπτωση κινδύνου να μπορέσει να σχηματισθί τετράπλευρο. Όταν ένα μεγάλο πλήθος Περσών ίππέων έφυγε από τήν άριστερή (περσική) πτέρυγα για να κάνει πλευρική επίθεση όρμησε ο Αλέξανδρος μέ τους «εταίρους» του από τήν δεξιά πτέρυγα στο κενό που δημιουργήθηκε και άνέτρεψε, κάνοντας στροφή προς τά άριστερά (προς τό κέντρο δηλ. των Περσών), τις έχθρικές γραμμές, όπότε ο Δαρειός τράπηκε σε φυγή. Στο μεταξύ οι Πέρσες και Ινδοί ίππεις, που είχαν διαπεράσει παρά τήν καταδίωξη και τους δύο μακεδονικούς σχηματισμούς και είχαν φθάσει ως τό μακεδονικό στρατόπεδο, νικήθηκαν από τμήματα του δεύτερου σχηματισμού που γύρισαν πίσω. Όστόσο ή άριστερή πτέρυγα υπό τον Παρμενίωνα είχε περιέλθει σε δύσκολη θέση, ώστε ο Αλέξανδρος έσπευσε προς τά εκεί μόλις κλήθηκε σε βοήθεια· ήταν περιττή όμως ή σπουδή του, επειδή οι Θεσσαλοί ίππεις είχαν στό μεταξύ άπωθήσει τον έχθρο. Τότε μόνο μπόρεσε ο Αλέξανδρος να αρχίσει τήν καταδίωξη του Δαρειού, τήν όποια συνέχισε σε άπόσταση 600 σταδίων ως τά Άρβηλα. Όστόσο ή άπόσταση που τον χώριζε από τον Δαρειό ήταν πολύ μεγάλη. Παρά τό άγριο κυνηγητό — από τήν κόπωση βρήκαν τον θάνατο πολλές εκατοντάδες άλογα του Αλεξάνδρου — ο Δαρειός διέφυγε, περνώντας τό όρος που βρίσκεται ανατολικά, στην Μηδία.

Αν συγκρίνει κανείς τις τρεις μάχες από τον Γρανικό ως τά Γαυγάμηλα διαπιστώνει ότι ο Αλέξανδρος τήρησε βέβαια και στις τρεις τήν τακτική της «λοξής φάλαγγος»· ή εφαρμογή της ώστόσο συναντούσε συνεχώς και μεγαλύτερες δυσκολίες εξ αιτίας της αυξανόμενης δυνάμεως του έχθρου. Η μάχη στα Γαυγάμηλα ήταν ή τελευταία που διεξήγαγε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Μετά τήν νίκη έγινε φανερή ή διττή θέση του Αλεξάνδρου: ως κατακτητής

- βασιλεύς ανακηρύχθηκε στά Ἀρβηλα ἀπό τήν συνέλευση τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ β α σ ι λ ε ὑ ς τ ῆ ς Ἀ σ ί α ς, ὡς ἀρχιστράτηγος τῆς πανελληνίας ἐκστρατείας ὅμως συσχέτιζε (μέ τίς ἀποφάσεις του πού ἀφοροῦσαν τήν ἀνοικοδόμηση τῶν Πλαταιῶν καί τήν ἀποστολή λαφύρων στόν Κρότωνα) τίς νίκες του μέ τά κατορθώματα τῶν περσικῶν πολέμων, δηλώνοντας ἔτσι ὅτι θά συνέχιζε τόν πανελλήνιο ἐθνικό πόλεμο. Ἡ χειρονομία αὐτή πρὸς τήν Ἑλλάδα ὀφειλόταν ἴσως στήν ἀβεβαιότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου σχετικά μέ τήν ἔκβαση τοῦ πολέμου ἐναντίον τοῦ Ἄγιδος.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεφάσισε νά διακόψῃ τήν καταδίωξη τοῦ Δαρείου καί νά καταλάβῃ τίς πόλεις ὅπου διέμεναν οἱ Πέρσες βασιλεῖς μέ τούς τεράστιους θησαυρούς τους. Ἡ ἀπόφαση ἦταν σωστή. Ἄλλος τρόπος νά νομιμοποιηθῇ ὁ Ἀλέξανδρος στούς λαούς τῆς ἀνατολῆς ὡς ὁ νέος κυρίαρχος δέν ὑπῆρχε. Πρῶτα καταλήφθηκε ἡ Βαβυλῶν, ὅπου τόν ὑποδέχθηκαν μέ μεγάλη ἐπισημότητα οἱ ἀρχόντες, οἱ ἱερεῖς καί ὅλος ὁ πληθυσμός τῆς πόλεως. Ὅπως στήν Αἴγυπτο, ἔτσι καί ἐδῶ ἔγινε δεκτός ιδιαίτερα ὡς βασιλεύς τῆς χώρας: ὑπό τήν ιδιότητα μάλιστα αὐτή θυσίασε στόν θεό τῆς Βαβυλῶνος Μαρδούκ (Βῆλο) καί διέταξε τήν ἀνοικοδόμηση τοῦ ναοῦ πού βρισκόταν σέ ἄθλια κατάσταση. Ἡ παλαιά παράδοση, σύμφωνα μέ την ὁποία ὁ Μαρδούκ ἔδινε τήν κυριαρχία ὅλου τοῦ κόσμου στόν βασιλέα τῆς Βαβυλωνίας (βλ. σ. 15) συνδέθηκε ἔτσι μέ τό πρόσωπό του καί ἡ πίστη τῶν Ἀνατολιτῶν σ' αὐτήν ὁπωσδήποτε θά εἶχε γιά τόν Ἀλέξανδρο μεγάλη σημασία· ὡστόσο ἡ ἰδέα τῆς κοσμοκρατορίας γεννήθηκε στόν Ἀλέξανδρο ὄχι ἀπό τά βιώματά του ὡς βασιλέως τῆς Βαβυλωνίας, ἀλλά ἀναπτύχθηκε μέσα του μέ τήν αὐτοπεποίθηση πού εἶχε πιστεύοντας ὅτι ἡ δύναμή του ἦταν ἀκατάβλητη.

Στήν Βαβυλωνία διόρισε ὁ Ἀλέξανδρος γιά πρώτη φορά Πέρση σατράπη (τόν Μ α ζ α ἰ ο, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶχε παραδώσει τήν Βαβυλῶνα), πρᾶγμα πού ἀπό τότε καί στό ἐξῆς ἔκανε πολύ συχνά στήν Ἀνατολή. Στό μέτρο αὐτό ἐκδηλώνεται γιά πρώτη φορά ἡ ἐπιδίωξη του νά προσελκύσῃ μέ τό μέρος του τούς Πέρσες εὐγενεῖς καί γενικά νά φέρῃ τούς Πέρσες κοντά στούς Μακεδόνες — μιά ἰδέα πού τόν ἀπασχολοῦσε ἀργότερα συνεχῶς περισσότερο. Ὡστόσο ἦταν ἀρκετά προσεκτικός, ὥστε νά δίνῃ στούς Πέρσες σατράπες πολιτική μόνο ἐξουσία, τήν στρατιωτική ὅμως σέ Μακεδόνα ἀξιωματικό, ἐνῶ οἱ Μακεδόνες σατράπες πού εἶχε διορίσει προηγουμένως στήν δυτική Μ. Ἀσία συγκέντρωναν τήν πολιτική καί τήν στρατιωτική ἐξουσία· μόνο τήν διαχείριση τῶν οικονομικῶν δέν εἶχαν ὑπό τήν δικαιοδοσία τους, πρᾶγμα πού συνέβαινε φυσικά καί στήν Ἀνατολή μέ τούς Πέρσες σατράπες.

Μετά τήν Βαβυλῶνα ὁ Ἀλέξανδρος κατέλαβε τά Σ ο ὺ σ α, ὅπου διέμεναν ἐπίσης οἱ Πέρσες βασιλεῖς. Ἐκεῖ βρῆκε πολλούς θησαυρούς. Ἀφοῦ πέρασε τό παρακείμενο ὄρος εἰσέβαλε στήν Περσίδα, ὅπου κατέλαβε τήν Π ε ρ σ ε π ο λ η καί τήν γύρω περιοχή ἀπό ὅπου κατάγονταν οἱ Ἀχαιμενίδες. Μέ τήν κατάληψη τῆς Περσεπόλεως εἶχε ἐκπληρώσει, πέρα ἀπό κάθε ἀνθρώπινη πρόβλεψη, τήν ἐντολή πού τοῦ εἶχε δοθῇ ἀπό τό Συνέδριον τῆς Κορίνθου. Κατά διαταγή του

πυρπολήθηκαν τὰ ανάκτορα τῶν Ἀχαιμενιδῶν — συμβολική ἐνέργεια μέ τήν ὁποία ὁ Ἀλέξανδρος δήλωνε στόν κόσμο ὅτι εἶχε ἐκδικηθῆ γιά τὰ ἀνοσιουργήματα πού διέπραξε ὁ Ξέρξης. Τότε ἔλαβε καί τήν εὐχάριστη εἶδηση ὅτι ὁ Ἀντίπατρος εἶχε νικήσει τόν Ἅγι καί τούς Πελοποννησίους συμμαχούς του σέ μεγάλη μάχη κοντά στήν Μεγαλόπολη (κατά τὰ τέλη τοῦ φθινοπώρου τοῦ 331 π.Χ.), ἀποκαθιστώντας ἔτσι τήν ἡσυχία στήν Ἑλλάδα. Τό Συνέδριον, στό ὁποῖο ὁ Ἀντίπατρος ἀνέθεσε νά τιμωρήσῃ τούς Σπαρτιᾶτες, ἦταν ἀρκετά ἀνίσχυρο ὥστε ἄφησε νά ἐπιβληθῆ ἡ τιμωρία ἀπό τόν Ἀλέξανδρο. Οἱ Σπαρτιᾶτες ἀναγκάσθηκαν νά γίνουν τώρα καί αὐτοί μέλος τῆς συμμαχίας.

Μέ τήν ἐπιβολή τῆς κυριαρχίας του στήν Ἑλλάδα ὁ Ἀλέξανδρος μπορούσε νά πραγματοποιήσῃ κάθε ἀπόφασή του πού ἀπέρρεε ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶχε ἐκπληρώσει τόν σκοπό τῆς πανελληνίας ἐκστρατείας: ὅταν τήν ἀνοιξη τοῦ 330 π.Χ. προχωρώντας πρὸς Β. ἔφερε τόν στρατό του στά Ἐκβάτανα ἀπέλυσε, ἀφοῦ ἔδωσε πλούσια δῶρα, ὅλα τὰ στρατιωτικά τμήματα πού προέρχονταν ἀπό τήν νότια Ἑλλάδα. Αὐτό σήμαινε ὅτι ἡ πανελληνία ἐκδικητική ἢ ἐκστρατεία εἶχε τελειώσει. Βέβαια ἔμεινε ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του «ἡγεμών» τῆς Κορινθιακῆς συμμαχίας, ἔπαυσε ὅμως νά εἶναι «στρατηγός αὐτοκράτωρ», ἐφ' ὅσον ἡ εἰδική αὐτή ἐξουσία τοῦ εἶχε δοθῆ μόνο γιά τόν πανελλήνιο πόλεμο. Ἀπό τότε καί στό ἔξῃς ὁ Ἀλέξανδρος πολεμοῦσε ὡς βασιλεὺς γιά δικό του λογαριασμό.

Ἡ κατάκτηση τοῦ Ἰράν καί τῆς Ἰνδίας

Ὁ ἐπόμενος σκοπός του ἦταν νά φέρῃ ὑπό τήν κατοχή του τόν φυγάδα Δαρεῖο. Δέν ἔμελλε ὅμως νά τόν συλλάβῃ ζωντανό· γιατί ὅταν τόν ἔφθασε ἐπί τέλους, ὕστερα ἀπό ἀγριο κυνηγητό, στήν Παρθία, τόν βρῆκε δολοφονημένο ἀπό τους προδότες συνοδούς του (Ιούλιος 330 π.Χ.). Τώρα ὁ Ἀλέξανδρος θεωροῦσε τόν ἑαυτό του νόμιμο διάδοχό τῶν Ἀχαιμενιδῶν. Ὑπό τήν ιδιότητά του αὐτή ἐπεδίωξε πρῶτα - πρῶτα νά φέρῃ ὑπό τήν ἐξουσία του καί τὰ ἀνατολικά τμήματα τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ κατάληψη τῶν περιοχῶν αὐτῶν φαινόταν μάλιστα περισσότερο ἀναγκαία, ἐπειδή ἓνας ἀπό τους προδότες, ὁ Βῆσσορ, σατράπης τῆς Βακτρίας, ἀμέσως μετά τήν δολοφονία τοῦ Δαρείου παρουσιάσθηκε ὡς βασιλεὺς, ἀντίπαλος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑπό τό ἄνομα Ἀρταξέρξης. Τά ἐπόμενα τρία περίπου χρόνια (330 - 327 π.Χ.), κατά τὰ ὁποία ὁ Ἀλέξανδρος πολέμησε στό Ἰράν, ἦταν σχεδόν τὰ πιό δύσκολά του πολέμου τοῦ στήν Ἀσία· διότι τὰ ἱρανικά φύλα, ἐμφορούμενα ἀπό ἰσχυρό ἐθνικό αἶσθημα πού ἐνισχύονταν μάλιστα ἀπό τήν θρησκεία τοῦ Ζαρατούστρα, διακρίνονταν γιά τήν ἐξαιρετική πολεμική τους ἱκανότητα. Οἱ ἀγῶνες αὐτοί ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία γιά ἐκεῖνον πού κρίνει τόν Ἀλέξανδρο ὡς στρατηγό· γιατί ἐνῶ ὡς τότε πολεμοῦσε μέ τόν στρατό καί — οὐσιαστικά — μέ τήν τακτική τοῦ Φιλίππου, στό Ἰράν ἀντιμετώπισε ἐντελῶς νέα προβλήματα, ἡ θαυμάσια δέ λύση πού ἔδωσε δείχνει

ἀκόμη καθαρώτερα ἀπὸ τὶς προηγούμενες μάχες τὸ ἀνεξάρτητο πνεῦμα καὶ τὴν μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀλεξάνδρου. (Ὁ Παρμενίων, στὸν ὅποιο μερικοὶ ἀποδίδουν — ἐσφαλμένα βέβαια — τὶς ἐπιτυχίες τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἤδη ἀπὸ τὸ 330 π.Χ. δὲν βρισκόταν πιά κοντὰ του). Ἦταν ἕνας «κλεφτοπόλεμος», ὅπου ἀγωνιζόταν ἕνας ὀλόκληρος λαὸς ἐναντίον ἑνὸς ἀκαταπόνητου ἐχθροῦ σὲ ἕνα πολὺ δύσκολο ἔδαφος γιὰ ὅποιον δὲν ἦταν ντόπιος καὶ δὲν τὸ γνῶριζε. Ἀμέσως μετὰ ἀπὸ κάθε ἐπιτυχία τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ ἐχθρὸς παρουσιαζόταν σὲ ἄλλα μέρη, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὰ μετόπισθεν. Μὲ τὴν στρατηγική του ἰδιοφυΐα ὁ Ἀλέξανδρος ἀναδιάρθρωσε τὸν στρατὸ του γιὰ νὰ τὸν κάνη περισσότερο εὐκίνητο: Οἱ βαρεῖα ὀπλισμένοι φαλαγγῖτες χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο γιὰ τὴν φρούρηση κατεχομένων ἐδαφῶν, οἱ βαρεῖα ὀπλισμένοι ἵππεις (ἐταῖροι), μὲ τὴν διαίρεση τῶν Ἰλῶν πού εἶχε γίνῃ ἤδη στὰ Σοῦσα — κάθε Ἰλη διαιρέθηκε δηλ. σὲ δύο τμήματα (τοὺς λόχους), καθένα ἀπὸ τὰ ὅποια εἶχε τὸν δικό του διοικητὴ (λοχαγὸ) — χρησιμοποιήθηκαν χωρισμένοι σὲ μικρότερες μονάδες· ἀπὸ τὸ 329 π.Χ. συγκροτήθηκαν σὲ ἵππαρχίες πού ὑποδιαιρέθηκαν καὶ αὐτὲς σὲ ἐπὶ μέρους μικρότερα τμήματα. Δημιουργήθηκαν ἐπίσης νῆες μονάδες κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ ἐχθροῦ, ὅπως οἱ ἔφιπποι τοξότες καὶ ἀκοντιστές· γενικὰ οἱ ἐπιχειρήσεις γίνονταν μὲ ἐλαφρὰ ὀπλισμένους ἵππεις καὶ πεζούς.

Τὸ γεγονός ἐξ ἄλλου ὅτι χρειάζονταν περισσότερα στρατεύματα, ἰδιαίτερα μάλιστα ἀφ' ὅτου ὁ ἀνεφοδιασμός ἀπὸ τὴν πατρίδα γινόταν συνεχῶς δυσκολώτερος, εἶχε ὡς συνέπεια νὰ προσληφθοῦν στὸν στρατὸ Πέρσης. Ἡ πρόσληψη τῶν Περσῶν στὸ στρατὸ κρίθηκε βέβαια ἀναγκαῖα ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο, ὄχι μόνον ἀπὸ στρατιωτικὴ ἀποψη, ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγους ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἀπέκτησαν μάλιστα μεγαλύτερη σημασία: ὁ Ἀλέξανδρος δηλ. σκόπευε νὰ καταστήσῃ τοὺς Πέρσες, πού ἦταν ὡς τότε κύριοι τῆς Ἀνατολῆς (καὶ τῶν ὁποίων ἦταν τώρα αὐτὸς βασιλεὺς), τὴν δευτέρη προνομιοῦχο τάξη μετὰ τοὺς Μακεδόνες του (βλ. σ. 324). Ἡ ὀργάνωση αὐτῆ τοῦ στρατοῦ, πού πραγματοποιήθηκε ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες πού προέκυπταν, στὰ ἐπόμενα χρόνια εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι ὁ στρατός, μὲ τὸν ὅποιο ὁ Ἀλέξανδρος προχώρησε τὸ 327 π.Χ. πρὸς τὴν Ἰνδία (ἀφοῦ λίγο πρὶν προσέλαβε μάλιστα σὲ μεγάλο ἀριθμὸ καὶ κατοίκους τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰράν) ἦταν ποιοτικὰ καὶ ποσοτικὰ ἐντελῶς διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν στρατὸ μὲ τὸν ὅποιο πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια εἶχε περάσει τὸν Ἑλλήσποντο.

Ἡ περιοχή πού κατέκτησε ὁ Ἀλέξανδρος στὰ χρόνια αὐτὰ περιελάμβανε τὸ βόρειο Ἀφγανιστάν, τὴν Μπουχάρα καὶ τὸ Τουρκεστάν ὡς τὸν Σὺρ-Ντάρια. Εἶναι ἀδύνατο νὰ περιγράψουμε ἐδῶ διεξοδικὰ πῶς πέρασε (τὸ 330 π.Χ.) τὴν Ἀρεΐα, τὴν Δραγγιανὴ καὶ τὴν Ἀραχωσία καὶ ἔφθασε ὡς τοὺς νότιους πρόποδες τοῦ Ἰνδοκούς (= «Ἰνδικοῦ Καυκάσου») καὶ τοὺς πολέμους πού διεξήγαγε στὰ ἐπόμενα δύο χρόνια, ὡς τὸ 327 π.Χ., γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς Βακτρίας καὶ τῆς Σογδιανῆς. Στὸν προδότη Βῆσσο πού συνέλαβε αἰχμάλωτο (τὸ 329 π.Χ.) ὁ Πτολεμαῖος, ὁ κατοπινὸς βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, ἐπέβαλε ὁ Ἀλέξανδρος, ὡς βασιλεὺς τῶν Περσῶν, τὴν ἴδια φρικτὴ τιμωρία πού ἐπέβαλλαν στοὺς προδότες οἱ

μονάρχες τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἐπιχείρηση ἐναντίον τῶν Σακῶν πού κατοικοῦσαν πέρα ἀπό τόν ποταμό Σύρ - Ντάρια (= Ἰαξάρτη) ἦταν μόνο ἐπίδειξη δυνάμεως, ὅπως ἡ ἐπιχείρηση στόν Δούναβι (βλ. π.π., σ. 331). Ἡ κατοχή τῶν κατακτημένων περιοχῶν ἐξασφαλίσθηκε μέ τίς πόλεις πού ἰδρύθηκαν — ἔφεραν ὅλες τό ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου («Ἀλεξάνδρεια») — στίς ὁποῖες τοποθετήθηκαν ἰσχυρές φρουρές. Μερικές ἀπό τίς πόλεις αὐτές κτίσθηκαν σέ τόσο σημαντικές ἀπό συγκοινωνιακή ἀποψη θέσεις, ὥστε ἀκμάζουν ἀκόμη καί σήμερα (ὅπως ἡ Χεράτη καί ἡ Κανδαχάρη στό Ἀφγανιστάν καί ἡ Χοντζένδη κοντά στόν Σύρ - Ντάρια). Ὁ στρατός τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶχε προχωρήσει ἔτσι σέ περιοχές, ἡ γεωγραφική θέση τῶν ὁποίων ἦταν ὡς τότε ἐντελῶς ἄγνωστη. Τό Ἰνδουκούς θεωροῦσαν συνέχεια τοῦ Καυκάσου καί τό ὄνόμαζαν Καύκασο. Γιά τόν Ἰαξάρτη δέ, πού ἀπό τήν Χοντζένδη φαινόταν νά χάνεται στήν ἀπέραντη (πέρα ἀπό τήν Κασπία θάλασσα) ἔρημο, πίστευαν — ἐπειδή ἡ ἔρημος αὐτή ἔμοιαζε μέ τήν στέππα τῆς νότιας Ρωσίας — ὅτι ἦταν τό ἄνω τμήμα τοῦ Τανάϊδος (σημ. Δόν) καί τόν ὀνόμαζαν γι' αὐτό «Τανάϊ».

Στά χρόνια αὐτά ἀνήκει ἡ θανατική ἐκτέλεση τοῦ Φιλῶτα, τοῦ γιου τοῦ Παρμενίωνος, πού κατηγορήθηκε ὅτι ἔλαβε μέρος σέ συνωμοσία κατά τῆς ζωῆς τοῦ βασιλέως. Καταδικάσθηκε ὄχι ἀπό τόν Ἀλέξανδρο, ἀλλά ἀπό τήν συνέλευση τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ (πού συνήλθε στήν περίπτωση αὐτή ὡς στρατιωτικό δικαστήριο) (330 π.Χ.). Λίγο ἀργότερα ὁ Ἀλέξανδρος θεώρησε ἀναγκαῖο νά ἐξοντώσῃ καί τόν Παρμενίωνα, πού εἶχε μείνει στά Ἐκβάτανα, γιά τήν φῦλαξη τῶν θησαυρῶν. Τό τέλος αὐτό του στρατηγοῦ πού τόσα πολλά εἶχε προσφέρει προξενεῖ βέβαια πολύ θλιβερή ἐντύπωση, δέν ἔχουμε ὅμως τήν ἀναγκαῖα σαφῆ εἰκόνα τῆς γενικῆς καταστάσεως γιά νά κρίνουμε τήν διαταγή τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τό ὅτι ὁ πατέρας τοῦ καταδικασμένου σέ θάνατο Φιλῶτα ἦταν κύριος τῶν γραμμῶν ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου στά μετόπισθεν δημιουργοῦσε χωρίς ἀμφιβολία γιά τόν Ἀλέξανδρο πολύ ἐπικίνδυνη κατάσταση. Λόγοι λοιπόν γενικῆς σημασίας γιά τήν αὐτοκρατορία, πού ἀφοροῦσαν δηλ. τήν ἴδια τήν ἀσφάλειά της, θά ὤθησαν ἴσως τόν Ἀλέξανδρο στήν ἀπόφαση αὐτή¹. Ἀπό τό ἄλλο μέρος ὁ θάνατος τοῦ φίλου του Κλεῖτοῦ πού σκότωσε κατά τήν διάρκεια ἑνός συμποσίου στήν Μαράκανδα (σημ. Σαμαρκάνδη) τό 328 π.Χ. ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος — εἶχε ἐκμανῆ ἀπό τήν ὑπερβολική κριτική πού ἔκανε εἰς βάρος του ὁ Κλεῖτος — δείχνει τήν ἐμπαθῆ ἰδιοσυγκρασία τοῦ βασιλέως, ὅπως ἐπίσης τόν ψυχολογικό ἀντίκτυπο πού εἶχε στό περιβάλλον του ἡ φιλοπερσική πολιτική του (βλ. σ. 326). Στό πλαίσιο τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἐπεχείρησε ὁ Ἀλέξανδρος (τό 327 π.Χ.) νά εἰσαγάγῃ στούς Μακεδόνες καί τούς ἄλλους Ἑλληνες τήν λεγόμενη «προσκύνηση», τήν ὑποχρέωση δηλ. νά τόν χαιρετοῦν προσκυνώντας, ὅπως τόν

¹ Τήν ἐκτέλεση τοῦ Παρμενίωνος κρίνει εὐνοϊκά γιά τόν Ἀλέξανδρο ὁ C. A. Robinson Jr. στήν μελέτη του «Alexander the Great and Parmenio» (Amer. Journ. of Arch. 49, 1945, 422 κ.έξ.· πρβλ. καί Amer. Journ. of Phil. 70, 1949, 197 κ.έξ.) τονίζοντας ὅτι τό μόνο πού ἔκανε ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν ὅτι ἐφάρμοσε ἕνα μακεδονικό (ἀγραφο) νόμο πού ἴσχυε ὡς τότε, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἔπρεπε νά θανατώνονται καί οἱ συγγενεῖς ἐκείνων πού συνωμοτοῦσαν κατά τοῦ βασιλέως· ἔτσι ὁ βασιλεὺς ἠθέλε νά συντρίψῃ τήν ἐκ μέρους Μακεδόνων ἀντίδραση ἐναντίον του. Τονίζει ἐπίσης ὅτι ὁ Παρμενίων ἔδειξε ἀπειθαρχία πρὸς τόν Ἀλέξανδρο.

χαιρετούσαν οί Πέρσες κατά παλαιά ανατολική συνήθεια. Ἡ προσπάθεια ἀπέτυχε ἐξ αἰτίας τοῦ ψυχικοῦ σθένους πού ἔδειξε ὁ Καλλισθένης (ὁ ἴδιος πού στό ἱστορικό του ἔργο ἐξιδανίκευε τόν Ἀλέξανδρο καί ὑπεστήριζε μάλιστα τήν θεϊκή φύση του), ὅπως ἐπίσης ἐξ αἰτίας τῆς ἀντιδράσεως τῶν Μακεδόνων του. Ἡ ἀντίδραση κυρίως τῶν Μακεδόνων ἔκανε τόν Ἀλέξανδρο νά ἐγκαταλείψῃ αὐτήν τήν ἐπιδίωξή του. Ὅταν κατόπιν κατηγορήθηκε —δίκαια ἢ ἄδικα— ὁ Καλλισθένης ὅτι εἶχε λάβει μέρος σέ συνωμοσία τῶν «βασιλικῶν παιδῶν» φυλακίσθηκε (327 π.Χ.) καί κατά διαταγή τοῦ Ἀλεξάνδρου θανατώθηκε. Τό γεγονός ἐψύχρανε, παροδικά βέβαια, τίς σχέσεις τοῦ Ἀριστοτέλη (πού ἦταν δάσκαλος καί συγγενής του Καλλισθένη) μέ τόν Ἀλέξανδρο, στήν Ἑλλάδα ὅμως καί ἰδιαίτερα στήν Περιπατητική Σχολή προκάλεσε βαθειά θλίψη καί ἐπικρίθηκε δριμύτατα.

Τά τραγικά αὐτά γεγονότα εἶναι τά πρῶτα δείγματα τῆς ἀποξενώσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπό τούς Μακεδόνες καί τούς ἄλλους Ἑλληνες τοῦ περιβάλλοντός του. Ἡ ἀποξένωση αὐτή ἦταν ἀναπόφευκτη ἀπό τήν στιγμή ἀκριβῶς πού ὁ ἴδιος μέ τούς στόχους πού εἶχε θέσει τελευταῖα προχωροῦσε πέρα ἀπό τίς ἰδιαιτερες ἀντιλήψεις καί τά συμφέροντα τῶν Μακεδόνων καί τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Ὅσο περισσότερο ἰσχυρή γινόταν στόν Ἀλέξανδρο ἡ ἰδέα τῆς κοσμοκρατίας τόσο καί πῶς πολύ μειωνόταν ἡ ἀμοιβαία κατανόηση — μέ ἐξαίρεση βέβαια τούς πολύ στενοῦς φίλους του, πού κατανοοῦσαν τίς ἰδέες του, ὅπως ὁ Ἡφαιστίων. Γι' αὐτό καί στά ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια οί Μακεδόνες στρατιῶτες του ἀρνήθηκαν, σέ ὀρισμένες περιστάσεις, νά ἐκτελέσουν τίς διαταγές του, μολοντί ὁ Ἀλέξανδρος διετήρησε ὡς τό τέλος τό συναδελφικό πνεῦμα πού χαρακτηρίζει τήν σχέση του Μακεδόνα βασιλέως (καί συνάμα ἡγέτη τοῦ στρατοῦ) μέ τούς στρατιῶτες καί ἀκόμη δέν ἔθιξε καθόλου τά δικαιώματα τῆς μακεδονικῆς στρατιωτικῆς συνελύσεως. Καί ὅμως, παρὰ τήν ἀποξένωση, ἡ προσωπική ἀγάπη καί ὁ ἐνθουσιασμός τῶν Μακεδόνων γιά τόν ἡρωικό βασιλέα τους ἐξακολουθοῦσε νά ὑπάρχει· γιά τελευταῖα φορά ἐκδηλώθηκε, κατά συγκινητικό τρόπο στήν σκηνή τοῦ Ἀλεξάνδρου, στίς τελευταῖες ὥρες τῆς ζωῆς του. Εἶναι ἡ μοῖρα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν νά βαδίζουν στόν δρόμο τους μόνοι.

Ἡ ἐκστρατεία στήν Ἰνδία πού ἐπεχείρησε ὁ Ἀλέξανδρος μετά τήν ἐκστρατεία στό Ἰράν τό 327 π.Χ. δείχνει ὅτι δέν ἦταν ἱκανοποιημένος μέ τήν κατάκτηση τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας στά τότε σύνορά της· ἤθελε νά καταλάβῃ καί τά βορειοδυτικά τμήματα τῆς Ἰνδίας πού ἀνήκαν πρῖν στήν Περσική Αὐτοκρατορία. Τήν ἐπιχείρησή του εὐνοοῦσε τό γεγονός ὅτι στήν Ἰνδία ἀντιμετώπιζε διάφορα φῦλα χωρίς πολιτική ἐνότητα καί μποροῦσε νά φέρῃ σέ σύγκρουση τό ἓνα ἐναντίον τοῦ ἄλλου. Διορατικός, ὅπως πάντοτε, κατά τήν προετοιμασία τοῦ πολέμου εἶχε ἤδη συνάψει πρῖν ἀπό τήν ἔναρξή του σύμφωνο φιλίας μέ ἓνα ἀπό τούς ἰσχυρότερους Ἰνδούς ἡγεμόνες, τόν Ταξίλη, βασιλέα στά Τάξιλα. Τό 327 π.Χ. πέρασε μέ τόν στρατό του—πού εἶχε αὐξηθῆ σέ μεγάλο βαθμό καί ἀποτελοῦσε τώρα μίγμα τμημάτων διαφορετικῆς ἐθνικῆς προελεύσεως— τήν πεδιάδα τοῦ Καβούλ καί εἰσέβαλε στό Παντζάμπ (= Πενταποταμία),

ἀφοῦ προηγουμένως ὑπέταξε μέ ἐξαιρετικά σκληρούς ἀγῶνες τήν ὄρεινή περιοχή βορείως τοῦ Καβούλ, καταλαμβάνοντας τήν ὄχυρή θέση Ἄορνο Πέτρα (σημ. Πιρσάρ)¹. Ἦταν μιὰ σημαντική στιγμή τῆς ἱστορίας, ὅταν γιά πρώτη φορά ἦλθαν σέ ἐπαφή οἱ Ἕλληνες μέ τούς Ἰνδοῦς. Στούς Μακεδόνες καί τούς ἄλλους Ἕλληνες ἀνοιγόταν τώρα ἕνας ἐντελῶς νέος κόσμος. ἐκτός ἀπό τίς λίγες πληροφορίες πού ἀνέφερε ὁ Ἡρόδοτος (III, 98 κ.έξ.) καί τό πλούσιο σέ φανταστικές διηγήσεις βιβλίο τοῦ Κτησία (βλ. π.π., σ. 299) δέν ἦταν τίποτε ἄλλο γνωστό στήν Ἑλλάδα γιά τήν Ἰνδία. Μέ τόν παραμυθένιο κόσμο τῶν φυτῶν καί τῶν ζώων τῆς ἡ χώρα θά φαινόταν στούς Ἕλληνες πολύ παράξενη καί ὁ λαός, μέ τήν διαίρεση τῶν ἀνθρώπων σέ κάστες καί τούς ἰδιόμορφους θρησκευτικούς καί κοινωνικούς θεσμούς του, ἀκατανόητος. Ἔτσι οἱ σοφοί πού συνόδευαν τόν Ἀλέξανδρο — γί αὐτούς θά γίνη λόγος καί πάρα κάτω — ἔπρεπε νά ἐργασθοῦν πολύ, προκειμένου νά ἐρευνήσουν καί νά περιγράψουν τά ἀξιοπεριέργα πού παρουσίαζε ἡ χώρα.

Ἀφοῦ μέ διαρκεῖς ἀγῶνες ὁ Ἀλέξανδρος πέρασε, τό 327 π.Χ., τήν πεδιάδα τοῦ Καβούλ ἦλθε τό 326 π.Χ. στά Τάξιλα καί τόν Μάϊο τοῦ ἴδιου ἔτους νίκησε στόν ποταμό Ὑ δ ἄ σ π η τόν βασιλέα Πῶρο, στήν τελευταία μεγάλη του μάχη πού ἔγινε κατά ἐντελῶς διαφορετικό τρόπο ἀπό τίς προηγούμενες: Διαφεύγοντας τήν προσοχή τοῦ ἐχθροῦ ἔφερε πολύ πιό πάνω ἀπό τίς θέσεις τοῦ Πῶρου καί πέρασε κατόπιν ἀπό το ποτάμι περίπου 11.000 ἄνδρες (ἵππεις καί ἐλαφρά ὀπλισμένους πεζούς), ἐπιτέθηκε μέ αὐτούς κατά τοῦ φοβεροῦ (ἐξ αἰτίας τοῦ πλήθους τῶν ἐλεφάντων του) ἐχθροῦ καί παρά τήν ἀριθμητική του ὑπεροχή ἐπέτυχε χάρι στόν μέ ἀριστουργηματικό τρόπο ἐκτελεσμένο κυκλωτικό ἐλιγμό νά τόν νικήση. Σέ ἀνάμνηση τῆς νίκης ἰδρύθηκε ἐδῶ κατά ἐντολή τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπό τόν στρατηγό του Κρατερό ἡ πόλη Νί κ α ι α, ὅπως ἐπίσης ἡ πόλη Β ο υ κ ε φ ἄ λ ε ι α, σέ ἀνάμνηση τοῦ ἀλόγου του. Ὄταν, προχωρώντας ἀνατολικά, πέρασε τόν ποταμό Ἀκεσίνη καί ἔμαθε ὅτι ὁ Ἰνδός ποταμός ἐξέβαλλε στήν «μεγάλη θάλασσα»* ἀπεφάσισε νά πλεύσῃ ὡς τίς ἐκβολές του καί διέταξε τόν Κρατερό νά κατασκευάσῃ κοντά στόν Ὑδάσπη στόλο. Προχώρησε ὅμως στό μεταξύ ἀκόμη πρὸς Α., ὡς τόν ἀνατολικότερο παραπόταμο τοῦ Ἰνδοῦ, τόν Ὑ φ α σ ι. Δέν εἶχε φθάσει ἀκόμη ἐκεῖ ὅταν πληροφορήθηκε ἀπό ντόπιους ὅτι ἀνατολικά τῆς μεγάλης ἐρήμου πού ἀρχίζει πέρα ἀπό τόν Ὑφασι ἔρρεε μέσα ἀπό μιὰ πυκνοκατοικημένη χώρα ἕνας ἐπιβλητικός σέ ὄγκο ποταμός, μέ τό ὄνομα Γάγγης, πού χυνόταν στήν «ἀνατολική θάλασσα»*. τότε πῆρε τήν ἀπόφαση νά καταλάβῃ καί τήν χώρα τοῦ Γάγγη γιά νά φθάσῃ — ὅπως, σύμφωνα μέ τίς γεωγραφικές γνώσεις του, νόμιζε — στόν Ὠκεανό καί ἔτσι στήν ἀνατολικότερη ἄκρη τῆς Γῆς. Ἐ δ ῶ π α ρ ο υ σ ι ἄ ζ ε τ α ι κ α θ α ρ ἄ ἡ σ κ ἔ ψ η τ ο ῦ Ἀ λ ε ξ ἄ ν δ

¹ Ἡ Ἄορνος βρέθηκε, ὅστερα ἀπό πολλές προσπάθειες προηγουμένων ἐρευνητῶν, ἀπό τόν Aurel Stein. Βλ. τό ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον βιβλίο του «On Alexander's track to the Indus», Λονδίνο 1929. Γιά τόν σχετικό μέ τήν Ἄορνο μῦθο τοῦ Ἡρακλή βλ. U. W i l c k e n, Alexander der Grosse, σ. 167 κ.έξ.

* Ἀρχ. Ἀλεξ. Ἀνάβ. V, 26,2. VI, 19,5 (Σ.τ.μ.).

* Ἀρχ. ὄπ.π. V, 26,1 (Σ.τ.μ.)

ρο υ ν ά κ α τ α κ τ ή σ η τ ό ν κ ό σ μ ο ! Όταν όμως απεκάλυψε — ἐνῶ βρισκόταν στὸν Ὑφρασι— τὸ σχέδιο αὐτὸ στὸν στρατὸ του προσέκρουσε στὴν ἀκαμπτὴ ἀντίσταση τῶν στρατιωτῶν: ἐξαντλημένοι ἀπὸ τὴν τροπικὴ βροχὴ πού διαρκοῦσε 70 ἡμέρες ἀρνήθηκαν νά προχωρήσουν ἀκόμη περισσότερο καὶ μάλιστα σὲ ἀγνωστὴ χώρα. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσῃ καὶ ἀποσύρθηκε στὸν Ὑδάσπη γιὰ νά πραγματοποιήσῃ τὸν κατάπλου τοῦ Ἰνδοῦ πού εἶχε προετοιμάσει, ὅταν ἀκόμη δὲν γνῶριζε τίποτε γιὰ τὸν Γάγγη. Τὸν κατάπλου τοῦ Ἰνδοῦ ἄρχισε ὁ Ἀλέξανδρος τὸν Νοέμβριο τοῦ 326 π.Χ. ἔχοντας συνολικὰ 120.000 ἄνδρες. Ὁ ἴδιος ἦταν ἐπικεφαλῆς τοῦ στόλου, τὸν ὁποῖο συνόδευε κατὰ μῆκος καὶ τῶν δύο ὄχθων τοῦ ποταμοῦ ὁ στρατός. Στὶς ἐκβολές ἔφθασε ὕστερα ἀπὸ δέκα μῆνες (τὸν Αὐγουστο τοῦ 325 π.Χ.). Σὲ πολλὰ μέρη ἀπ’ ὅπου περνοῦσε οἱ ντόπιοι ἔδειχναν εἰρηνικὲς διαθέσεις —συνέρρεαν μάλιστα κατὰ χιλιάδες καὶ θαύμαζαν τὸν ἐπιβλητικὸ στόλο, τὸν συνόδευαν δὲ γιὰ ἓνα διάστημα τραγουδώντας τραγούδια τοῦ τόπου τους. Ἐγίναν ὅμως καὶ σκληρὲς μάχες, κυρίως ἐναντίον τῶν Μ α λ λ ῶ ν, ὅπου μάλιστα ὁ Ἀλέξανδρος ἐκθέτοντας παράτολμα τὸν ἑαυτό του σὲ κίνδυνο τραυματίστηκε μὲ κίνδυνο νά χάσῃ τὴν ζωὴ του.

Ἐτσι καταλήφθηκε ὅλη ἡ πεδιάδα τοῦ Ἰνδοῦ, μὲ τὴν ἀνάθεση δὲ τῆς διοικήσεως τῶν σατραπειῶν σὲ Μακεδόνες καὶ τὴν ἴδρυση πόλεων (ὅλες ἔφεραν τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου), ὅπου παρέμειναν σημαντικὰ τμήματα τοῦ στρατοῦ ὡς δυνάμεις κατοχῆς, ἢ περιοχὴ συνδέθηκε σταθερὰ μὲ τὴν αὐτοκρατορία. Στὰ Πάταλα (στὴν κορυφὴ τοῦ Δέλτα τοῦ Ἰνδοῦ) καὶ ἄλλοι κατασκευάσθηκαν ἐπίσης ναυπηγεῖα καὶ ναῦσταθμοί, πρᾶγμα πού δείχνει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀλεξάνδρου γιὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς συγκοινωνίας. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοῦ δείχνει ἀκόμη σαφέστερα ἢ ἐπιδίωξη του νά συνδέσῃ τὴν μεθοριακὴ αὐτὴ περιοχὴ μὲ τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας μὲ κάθε δυνατὸ τρόπο καὶ μὲ θαλάσσια συγκοινωνία. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν ἔδωσε στὸν φίλο του Νέαρχο (πού εἶχε τὴν ἡγεσία τοῦ στόλου) τὴν ἐντολή, πλέοντας ἀπὸ τίς ἐκβολές τοῦ Ἰνδοῦ πρὸς τὰ δυτικά, κατὰ μῆκος τῆς παραλίας, νά βρῇ τὴν θαλάσσια ὁδὸ πρὸς τίς ἐκβολές τοῦ Τίγρη καὶ τοῦ Εὐφράτη. Συγχρόνως ὁ Νέαρχος θά ἔπρεπε νά ἐξετάσῃ ἂν ἡ παραλία ἦταν κατάλληλη γιὰ τὴν ἴδρυση λιμένων καὶ οἰκισμῶν. Στὶς ἐπιχειρήσεις αὐτές ὠθοῦσε τὸν βασιλέα καὶ ἡ χαρὰ πού αισθανόταν ἀπὸ γεωγραφικὲς ἀνακάλυψεις (βλ. πᾶρα κάτω).

Κατὰ τὸν γυρισμὸ ἓνα μέρος τοῦ στρατοῦ μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ἀλέξανδρο ἔφυγε ἀπὸ τὰ Πάταλα, ἐπιστρέφοντας διὰ ξηρᾶς, σὲ μικρὴ ὅμως ἀπόσταση ἀπὸ τὴν παραλία, ἐπειδὴ ἔπρεπε νά κατασκευάσῃ ἀποθῆκες τροφίμων καὶ πηγὰδια γιὰ τὰ πληρώματα τοῦ Νέαρχου· τὸ ἄλλο, ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Κ ρ α τ ε ρ ο ῦ, ἐπέστρεφε διὰ μέσου τῆς Ἀραχωσίας μὲ σκοπὸ νά ἐνωθῇ μὲ τὸν Ἀλέξανδρο στὴν Καρμανία. Κατὰ τὸν πλοῦ ὁ Νέαρχος ἀνεκάλυψε τὴν θαλάσσια ὁδὸ ἀπὸ τὸν Ἰνδὸ ὡς τὸν Τίγρη καὶ τὸν Εὐφράτη· ὡς τὸ Ὄρμουζ ἢ ὁδὸς αὐτὴ ἦταν ἡ ἴδια μὲ ἐκείνη πού εἶχε ἀνακαλυφθῆ κατὰ τὸ παρελθόν ἀπὸ τὸν Σκύλακα (βλ. σ. 116), τότε ὅμως εἶχε ἐντελῶς λησμονηθῆ. Ἀργότερα ὁ Νέαρχος ἔγραψε, μὲ βάση τὸ ναυτικὸ του ἡμερολόγιο, ἓνα ἀξιόλογο ἔργο (μὲ τίτλο «Παράπλους») πού

χρησιμοποίησε ο Ἀρριανός για τήν «Ἰνδική» του. Οἱ ἐξαιρετικές περιγραφές τῆς χλωρίδος τοῦ Περσικοῦ κόλπου πού δίνει ὁ Νέαρχος χρησιμοποιήθηκαν ἀπό τόν Θεόφραστο στό ἔργο του «Περί φυτικῶν ἱστοριῶν».

Ἡ πορεία τοῦ Ἀλεξάνδρου κατά τήν ἐπιστροφή ἦταν στό πρῶτο μέρος της, στήν ἀνυδρο ἀμμώδη ἔρημο τῆς Γεδρωσίας (Βελουχιστάν), ἐξαιρετικά ἐπιπονη καί στοίχισε τήν ζωή σέ πολλούς στρατιῶτες. Καλύτερο ἔδαφος βρῆκε μόνο ὅταν ἦλθε στήν Καρμανία, ὅπου τόν συνάντησε ὁ Κρατερός. Ἐκεῖ ἔλαβε (τόν Δεκέμβριο περίπου τοῦ 325 π.Χ.) ἀπό τόν Νέαρχο τήν εἶδηση γιά τήν ἐπιτυχῆ ἐκβαση τῆς ἐξερευνητικῆς του ἀποστολῆς, μέ τήν ὁποία φαινόταν ὅτι εἶχε συμπληρωθῆ, ὅσο ἦταν δυνατό, ἡ γεωγραφική εἰκόνα τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ κόσμου. Στόν νοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἄστραψε τότε ἡ ἰδέα νά ἐξερευνηθῆ τήν Δύση ὡς τίς στήλες τοῦ Ἡρακλέους, τόν «δυτικό Ὠκεανό» καί νά τήν κατακτήσῃ, καί νά γίνῃ ἔτσι κύριος ὁ λησ τῆς οἰκουμένης. Ἡ σκέψη αὐτή δέν ἄφησε τόν Ἀλέξανδρο ὡς τόν θάνατό του (πού συνέβη λίγο κατόπιν). Ἀντίθετα, ὁ πόθος του νά τήν πραγματοποιήσῃ γινόταν συνεχῶς ἐντονώτερος· ἔτσι δέ κατανοοῦνται καλύτερα μερικά ἀπό τά τελευταῖα μέτρα πού ἔλαβε. Ἐκτός ἀπό τά πρόσωπα πού ἀνήκαν στό ἄμεσο περιβάλλον του κανεῖς ἄλλος δέν γνώριζε τά μεγάλα αὐτά σχέδια. Βρέθηκαν μετά τόν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου στά «Ὑπομνήματά» του, ἀπό τά ὁποία εἶναι καί ὡς σήμερα γνωστά¹.

Ὅταν στίς ἀρχές τοῦ 324 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος ἦλθε στούς Πασαργάδες ἔλαβε δυσάρεστες εἰδήσεις: κατά τήν διάρκεια τῆς μακρᾶς ἀπουσίας του, πού εἶχε διαρκέσει περισσότερο ἀπό πέντε χρόνια, ἐκδηλώθηκαν στήν αὐτοκρατορία ἐξεγέρσεις καί ἀνωμαλίες ἐπειδή πίστευαν πολλοί ὅτι δέν θά ἐπέστρεφε. Περισσότερα δυσάρεστα νέα ἔμαθε ὅταν ἔφθασε στά Σοῦσα. Ἐπέστρεφε σχεδόν τήν τελευταία στιγμή. Τί χάος θά εἶχε τότε δημιουργηθῆ ἂν ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε σκοτωθῆ στόν πόλεμο κατά τῶν Μαλλῶν! Στήν Μηδία ὁ Πέρσης σατράπης εἶχε φορέσει τήν τιάρα ἀνακηρύσσοντας τόν ἑαυτό του βασιλέα, ἐνῶ πολλοί ἄλλοι Πέρσες σατράπες εὐθύνονταν γιά τήν λεηλασία τῶν ναῶν καί τήν καταπίεση τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπενέβη παντοῦ μέ ἀτεγκτη αὐστηρότητα καί σέ λίγο διάστημα ἀποκατέστησε τήν τάξη. Βλέποντας ὅτι ἡ προσπάθειά του νά ἀναθέσῃ τήν διοίκηση τῆς Ἀνατολῆς σέ Πέρσες καί ἄλλους Ἰρανίους εἶχε ἀποτύχει διόρισε κατά τά τελευταῖα χρόνια στίς περισσότερες ἀνατολικές ἐπαρχίες Μακεδόνες διοικητές. Ὅμως καί οἱ Μακεδόνες σατράπες στίς δυτικές ἐπαρχίες εἶχαν ὑπερβῆ τίς ἀρμοδιότητές τους, ἐν μέρει διότι στρατολογοῦσαν μισθοφόρους γιά νά τούς χρησιμοποιοῦν οἱ ἴδιοι· γι' αὐτό ἀναγκάσθηκαν ἀπό τόν Ἀλέξανδρο νά ἀπολύσουν τούς μισθοφόρους, πού ἐπέστρεψαν στήν Ἑλλάδα. Μόνο ἓνας διέφυγε τήν τιμωρία, ὁ ἀναξιόπιστος ταμίας τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀρπάλος, πού ἦλθε στήν Ἑλλάδα φέροντας 5000 τάλαντα καί 6000 μισθοφόρους γιά νά σώσῃ τόν ἑαυτό του ὑποκινώντας ἐνδεχομένως τούς Ἕλληνες σέ ἐξέγερση.

¹ Ὅσα ἀναφέρονται ἐδῶ σχετικά μέ τά σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου γιά τήν Δύση βασίζονται στήν μελέτη τοῦ W i l c k e n «Die letzten Plane Alexanders des Grossen» (Sitzungsberichte d. Preuss. Akad. 1937, XXIV).

Οί τελευταῖες πράξεις καί ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου

Στήν Ἑλλάδα ἡ εἰρήνη πού ἐγγυόταν ἡ Κορινθιακή συμμαχία παρουσίαζε στό μεταξύ, μετά τήν καταστολή τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Ἀγίδος, φαινομενικά τοῦλάχιστο συνεχῆ πρόοδο, ἄν καί δέν μποροῦσε νά περιμένη κανείς κατάπαυση τῶν παλαιῶν ἀντιθέσεων σέ τόσο σύντομο χρονικό διάστημα. Ἰδιαίτερα ἡ Ἀθήνα γνώρισε γιά μιᾶ ἀκόμη φορά, στό διάστημα κατά τό ὁποῖο ὁ Ἀλέξανδρος προχωροῦσε στήν Ἀνατολή ἀπό νίκη σέ νίκη, ἐποχή οικονομικῆς ἀκμῆς χάρη στήν συνετή διαχείριση τῶν οικονομικῶν της ἀπό τόν Λυκοῦργο. Τά ἔσοδα τοῦ κράτους ἀυξήθηκαν καί πάλι ὥστε νά μποροῦν νά κτισθοῦν λαμπρά οἰκοδομήματα, ὁ στόλος ξεπέρασε τά 400 πλοῖα, τό ἐμπόριο ἤκμαζε καί τό 324 π.Χ. ἰδρύθηκε μάλιστα ἀποικία στά παράλια της Ἀδριατικῆς¹. Ἐντονη δραστηριότητα παρουσίαζε ἐπίσης καί ἡ πνευματική ζωή: στά χρόνια ἐκεῖνα δίδασκε στό Λύκειον ὁ Ἀριστοτέλης (βλ. σ. 302), ὅσο δέ εἶχε τήν διεύθυνση τῆς Σχολῆς αὐτός καί κατόπιν ὁ Θεόφραστος ἡ Ἀθήνα ἦταν καί πάλι — ἀλλά γιά τελευταία φορά — τό πνευματικό κέντρο τοῦ ἔθνους. Γιά τούς διανοουμένους ἐκείνους πού εἶχαν συμφλιωθῆ μέ τήν νέα πολιτική κατάσταση ἡ Σχολή πού διηύθυνε ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ φίλος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀποτελοῦσε ὀπωσδήποτε ἠθικό στήριγμα. Ἀλλά καί ἡ ἀντίθετη παράταξη μποροῦσε νά κινῆται ἐλεύθερα, ὅπως δείχνει ἡ νίκη τοῦ Δημοσθένη ἐπί τοῦ Αἰσχίνη μέ τόν λόγο του «Περί τοῦ στεφάνου» — λόγος πού ἀποτελεῖ τό ἀποκορύφωμα τῆς ἀττικῆς ρητορικῆς (330 π.Χ.). Τήν κατάσταση αὐτή διετάραξε ἡ ἀπροσδόκητη ἀφίξη τοῦ Ἀρπάλου μέ τούς μισθοφόρους καί τούς κλεμμένους θησαυρούς του. Στούς μισθοφόρους οἱ Ἀθηναῖοι δέν ἐπέτρεψαν νά μείνουν στήν πόλη, δέχθηκαν ὅμως νά διαφυλάξουν τούς θησαυρούς. Ὅταν κατόπιν ὁ Ἀρπαλος, γιά νά ἀποφύγη τήν παράδοσή του στόν Ἀλέξανδρο, δραπέτευσε διαπιστώθηκε ὅτι ἀπό τά χρήματα πού εἶχε φέρεϊ βρίσκονταν κατατεθειμένα (στήν Ἀκρόπολη) μόνο τά μισά. Ἀκολούθησε ἡ περιβόητη δίκη γύρω ἀπό τό σκάνδαλο τῶν χρημάτων τοῦ Ἀρπάλου πού κατέληξε σέ καταδίκη του Δημοσθένη. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά φύγη ὁ Δημοσθένης λίγο ἀργότερα, στίς ἀρχές τοῦ 323 π.Χ., ὡς ἐξόριστος (στήν Αἴγινα).

Πρῖν ἀπό τήν ἔκβαση τῆς δίκης εἶχε δημιουργηθῆ νέα ἔνταση στόν ἑλληνικό κόσμον ἐξ αἰτίας τῶν δύο διαταγμάτων πού ἔστειλε ὁ Ἀλέξανδρος ἀπό τά Σοῦσα (τό 324 π.Χ.)². Μικρότερη ἀντίδραση προκάλεσε στούς Ἕλληνες ἡ ἐπιθυμία πού ἐξέφρασε ὁ Ἀλέξανδρος νά συμπεριληφθῆ ὁ ἴδιος στούς θεούς πού λατρεύονταν στίς πόλεις τους: γιατί οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἤδη καί πρῖν ἀποδώσει θεϊκές τιμές σέ ἐξέχουσες προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς τους, ἐνῶ ἀκόμη ζοῦσαν

¹ Γιά τήν ἀθηναϊκή ἀποικία στά παράλια τῆς Ἀδριατικῆς βλ. Tod, Gr. Hist, Inscr. Π, 200.

² Γιά τά δύο διατάγματα τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τούς Ἕλληνες βλ. τήν μελέτη τοῦ W i l c k e n, «Alexander der Grosse und der Korinthische Bund» (Sitzungsberichte d. Preuss. Akad. 1922, XVI, σ. 114 κ.έξ.) καί τό βιβλίο τοῦ ἴδιου «Alexander der Grosse», σ. 196 κ.έξ. Σχετικά μέ τό διάταγμα γιά τήν ἀποθέωση πρβλ. ἐπίσης τήν μελέτη τοῦ W i l c k e n «Zur Entstehung des hellenistischen Königskultes» (Sitzungsberichte d. Preuss. Akad. 1938, XXVIII), σ. 302 κ.έξ., καί Chr. H a b i c h t, Cottmenschentum und griechische Stadte, München 1956, σ. 28 κ.έξ., 225 κ.έξ. <2η ἔκδ. 1970>.

(ὅπως στόν Λύσανδρο: βλ. π.π., σ. 264), ἐφ' ὅσον τά κατορθώματά τους ὑπερέβαλλαν κατά πολύ τό κοινό μέτρο. Στό πρόσωπο τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκπληρωνόταν τώρα ὅ,τι εἶχε γράψει ὁ Ἰσοκράτης στόν Φίλιππο μετά τήν μάχη στήν Χαιρώνεια, ὅτι δηλ. ἂν ὑποτάξῃ τόν Μ. Βασιλέα δέν ἀπομένει τίποτε ἄλλο παρ' ἄ γί νη θεός. (Ἰσοκρ. Ἐπιστ. 3§ 4)*. Ἡ ἐπιθυμία λοιπόν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀνταποκρινόταν σε ἐλληνικές θρησκευτικές ἀντιλήψεις πού ὑπῆρχαν στήν ἐποχή ἐκείνη τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας καί δέν ἔχει τήν προέλευσή της στήν Ἀνατολή, ὅπως πιστεύουν μερικοί ἀπό πολλούς αἰῶνες ἦταν ἤδη ἡ ἀποθέωση τοῦ βασιλέως στήν Ἀνατολή ἀσυνήθιστη (βλ. σ. 15 κ.ἐξ.). Γί' αὐτό καί στήν ἀσιατική αὐτοκρατορία του ὁ Ἀλέξανδρος δέν εἰσήγαγε τήν ἀποθέωσή του οὔτε βέβαια τήν λατρεία τοῦ προσώπου του· τήν ἀποθέωση ζήτησε ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπό τούς Ἕλληνες (μέ ἐξαίρεση ὅμως τούς Μακεδόνες). Συζητήσεις γύρω ἀπό τό ζήτημα αὐτό ἐγιναν βέβαια ἐδῶ καί ἐκεῖ, ὅπως στήν Ἀθήνα καί στήν Σπάρτη, τελικά ὅμως ἔδωσαν τήν συγκατάθεσή τους ὅλοι οἱ Ἕλληνες καί τήν ἐπομένη ἀνοιξη (τό 323 π.Χ.) παρουσιάσθηκαν στόν Ἀλέξανδρο (στήν Βαβυλῶνα) οἱ Ἕλληνες ἀπεσταλμένοι στεφανωμένοι σάν νά ἦταν «θεωροί» πού τιμοῦσαν κάποιον θεό. Τό γεγονός ὅτι ἕνας ἀγωνιστής τῆς ἐλευθερίας, ὅπως ὁ Δημοσθένης, δέχθηκε τελικά τήν ἐπιθυμία τοῦ Ἀλεξάνδρου, δείχνει ὅτι τό ζήτημα αὐτό δέν εἶχε γιά τούς Ἕλληνες πολιτικό, ἀλλά κυρίως θρησκευτικό χαρακτήρα· ἄλλωστε καί ἡ ἀξίωση τοῦ Ἀλεξάνδρου προβλήθηκε ὄχι γιά τήν ἀπόκτηση πολιτικῶν πλεονεκτημάτων, ἀλλά ἐπειδή, ἔχοντας ἐπιστρέψῃ ὡς νικητής ἀπό τήν Ἰνδία, πίστευε, σύμφωνα μέ τίς ἑλληνικές ἀντιλήψεις, ὅτι μετά τίς ὑπεράνθρωπες πράξεις του εἶχε ὑπερβῆ τήν ιδιότητα τοῦ γιοῦ τοῦ θεοῦ, εἶχε γί νη θεός.

Καθαρά πολιτικό χαρακτήρα εἶχε ἀντίθετα τό δεύτερο διάταγμά του πού διέτασσε τούς Ἕλληνες συμμάχους νά ἐπιτρέψουν τήν ἐπιστροφή τῶν πολιτικῶν ἐξορίστων ἀποδίδοντας συγχρόνως τήν παρουσία τους. Ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε ἀρχίσει νά γίνεται κυρίαρχος τοῦ κόσμου καί μέ τήν ἐνέργειά του αὐτή ἤθελε νά ἀποσειση τούς ἐνοχλητικούς πιά δεσμούς πού ἐπιβάλλονταν ἀπό τό σύμφωνο τῆς Κορινθιακῆς συμμαχίας. Τό διάταγμα περί τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων εἶχε βέβαια μεγάλη πολιτική σημασία, γιατί ἔφερε τήν ὀριστική κάθαρση σέ ἕνα ἀπό τά χειρότερα καρκινώματα τοῦ θλιβεροῦ πολιτικοῦ κατακερματισμοῦ τῶν Ἑλλήνων· ὥστόσο ἀποτελοῦσε ἀναμφισβήτητα κατάφωρη παραβίαση τοῦ συμφώνου τῆς συμμαχίας, σύμφωνα μέ τό ὅποιο ὁ ἡγεμών καί τό Συνέδριον ἔπρεπε γιά τό ζήτημα αὐτό νά ἐνεργήσουν ἀπό κοινού. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπιστροφή τῶν ἐξορίστων σήμαινε στήν πράξη ἐπέμβαση μέ πολύ σημαντικές συνέπειες στήν ζωή κάθε πόλεως: ὅταν κατά τούς Ὀλυμπιακούς ἀγῶνες τοῦ 324 π.Χ. ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Ἀλεξάνδρου διάβασε τό διάταγμα τοῦ βασιλέως ξέσπασαν, ὅπως ἀναφέρεται, σέ ἀλαλαγμούς χαρᾶς περισσότεροι ἀπό 20.000 πολιτικοί ἐξορίστοι. Τό Συνέδριον εἶχε ἐντελῶς παραμερισθῆ — ἀνέλαβε μόνο νά

* Σ.τ.Μ. Για τό πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῆς ἐπιστολῆς πρβλ. H. Bengtson, Gr. G2. 1960, σ. 315,4. A. Lesky, Gesch. d. gr. Lit.3 (μετάφρ. Ἀγ. Τσοπανάκη, σ. 810).

γνωστοποίηση στους συμμάχους τό βασιλικό διάταγμα, περιέπεσε δηλ. ἔτσι στόν ρόλο ἑνός ὀργάνου πού εἶχε ὡς ἀποστολή νά δημιοσιεύῃ τίς ἀποφάσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀποφάσεις πού εἶχαν ἀπόλυτο κύρος. Ἡ ἄρνηση τῶν Ἀθηναίων (ἐξ αἰτίας τῆς Σάμου) καί τῶν Αἰτωλῶν νά ὑπακούσουν στήν διαταγή ὀδήγησε σέ σύγκρουση, πού ἔγινε ὁμως μετά τόν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡ ἄρνηση ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ συγκατάθεση στήν ἀποθέωση δέν σήμαινε καθόλου ὅτι ὅσοι τήν ἀποδέχονταν δεσμεύονταν νά ὑπακούσουν στίς διαταγές τοῦ ἡγεμόνος, ἄν αὐτός παρεβίαζε τούς ὅρους τῆς συμμαχίας. Ἄν θεωρητικοί τῆς πολιτικῆς, ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης, ἔλεγαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος πού ἔγινε θεός βρῖσκεται πάνω ἀπό τούς νόμους, στήν πράξη τῆς πολιτικῆς ζωῆς σκέπτονταν οἱ Ἕλληνες διαφορετικά.

Ἐσωτερικές συγκρούσεις ἔγιναν ἐπίσης στήν Ἀνατολή, ὀφείλονταν δέ στίς ἀυξανόμενες τάσεις πρὸς τήν παγκόσμια κυριαρχία. Ἡ παγκόσμια κυριαρχία ὀδηγεῖ συνήθως, ὅπως διδάσκει ἄλλωστε ἡ ἱστορία τῶν παλαιῶν κοσμοκρατοριῶν τῆς Ἀνατολῆς, σέ ἀνάμιξη τῶν λαῶν καί ἰσοπέδωση τῶν ἐθνικῶν ἰδιομορφιῶν, ἀφαιρεῖ δηλ. ἀπό τούς λαούς ὅ,τι καλύτερο καί ὑψηλότερο ἔχουν· γι' αὐτό καί θά πρέπει νά θεωρηθῇ σωστή ἡ ἀποψη τοῦ Heinrich von Treitschke, ὅτι «ὁ σκοπὸς τῆς παγκόσμιας κυριαρχίας εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν λογικὴν»¹. Καί ὁ Ἀλέξανδρος προχώρησε σιγά - σιγά σέ ἀνάμιξη λαῶν, ἀλλὰ ἀπὸ ἐντελῶς διαφορετικά ἐλατήρια ἀπὸ ἐκεῖνα πού εἶχαν οἱ μονάρχες τῆς Ἀνατολῆς. Ὅτι δέν ἀπέβλεπε στήν ὑποδούλωση τῶν λαῶν καί στήν ἰσοπέδωση τῶν ἐθνικῶν ἰδιομορφιῶν τό ἔδειξε εὐθύς μόλις πάτησε στό ἀσιατικό ἔδαφος· ἀντίθετα, προσπάθησε, ὅσο μπορούσε, νά διατηρήσῃ τό δίκαιο καί νά διαφυλάξῃ τὰ ἔθιμα κάθε λαοῦ. Ἡ ἀνάμιξη τῶν λαῶν στήν ἔκταση πού ἔγινε ἀργότερα ἐφαρμόσθηκε ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος πίστευε ὅτι ὁ φυλετικός συγκερασμός ἦταν ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ νά ἐπιτευχθῇ ἡ ὁμόνοια μεταξύ τῶν λαῶν, ἢ ὁποῖα θά εἶχε ὡς συνέπεια τήν ἐδραίωση τῆς αὐτοκρατορίας². Ἀπὸ τήν σκέψη αὐτὴ ξεκινώντας ἐπεχείρησε πρῶτα τήν φυλετικὴ ἀνάμιξη τῶν Μακεδόνων καί τῶν Περσῶν, τοῦ νέου καί τοῦ παλαιοῦ κυρίαρχου λαοῦ· τώρα εἶχε γίνῃ κοινός βασιλεύς καί τῶν δύο. (Συγκερασμὸ Μακεδόνων καί Περσῶν ἔκανε ἐπίσης ὁ Ἀλέξανδρος, σέ συνεχῶς ἀυξανόμενη κλίμακα, καί στόν στρατό, μέ τήν ἀνάμιξη τους σέ διάφορες μάχιμες μονάδες (βλ. σ. 326). Ἦδη τό 327 π.Χ. εἶχε δώσει ὁ ἴδιος τό παράδειγμα, νυμφεύθηκε δηλ. τήν κόρη τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βακτρίας Ρωξάνη· ὡς «πρόγραμμα» παρουσιάζεται ὁμως ἡ ἰδέα τοῦ τῆς φυλετικῆς ἀναμίξεως μέ

¹ v. Treitschke: «Deutsche Kämpfe», Neuc Folge, 1896, σ. 350.

² Γιὰ τήν πολιτικὴ τῆς φυλετικῆς ἀναμίξεως («Verschmelzungspolitik») τοῦ Ἀλεξάνδρου πρβλ. τήν μελέτη τοῦ W i l c k e n «Die letzten Plane Alexanders des Grossen» (Sitzungsber. d. Preuss. Akad. 1937, XXIV), σ. 201 κ.έξ. Γιὰ τήν «προσευχή στήν Ὠπι», ὀπ.π., σ. 198 κ.έξ. Ἡ ἀποψη τῶν T a r n καί K o l b e πού μιλοῦν γιὰ «πανανθρώπινη ἀδελφοσύνη» εἶναι ἐντελῶς ἐσφαλμένη. Ὅσον ἀφορᾷ τήν φυλετικὴ ἀνάμιξη τῶν Μακεδόνων καί τῶν Περσῶν ὁ W i l c k e n παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ὅπως καί οἱ σύγχρονοί του, δέν μπορούσε φυσικά νά γνωρίζῃ ὅτι εἶχαν φυλετικὴ συγγένεια <ὡς Ἰνδοευρωπαῖοι>. (Διαφορετικὴ ἀντίληψη εἶχε ὁ B e r n e, Klio 31, 1938, σ. 159 καί 168). Οἱ λόγοι πού ὤθησαν τόν Ἀλέξανδρο στήν φυλετικὴ ἀνάμιξη τῶν δύο λαῶν ἦταν καθαρά πολιτικοί.

τήν μαζική γαμήλια γιορτή στὰ Σοῦσα (324 π.Χ.), ὅπου ὁ ἴδιος μαζί μέ 80 περίπου εὐγενεῖς Μακεδόνες ἐτέλεσαν τούς γάμους τους μέ εὐγενεῖς νέες ἰρανικῆς καί περσικῆς καταγωγῆς. <Ὁ Ἀλέξανδρος πῆρε τότε ὡς —δεύτερη— σύζυγο τήν κόρη τοῦ Δαρείου Βαρσίνη>. Ἀλλά ἡ δυσφορία τῶν Μακεδόνων γιά τήν ἐξίσωσή τους μέ τούς ἠττημένους Πέρσες ἐκδηλώθηκε ἀμέσως κατόπιν (τό 324 π.Χ.) στήν Ὠπι μέ στάση, μέ ἀφορμή τήν ἀπόφαση τοῦ Ἀλεξάνδρου νά στείλῃ πίσω στήν Μακεδονία 10.000 παλαιμάχους· ἡ στάση κατέληξε βέβαια σέ συμφιλίωση, ὁπωσδήποτε ὁμως μόνο χάρις στήν δαιμονική δύναμη τῆς προσωπικότητάς του μπόρεσε ὁ Ἀλέξανδρος νά ἐπιβάλλῃ τήν θέλησή του. Στήν γιορτή τῆς συμφιλίωσης πού ἔγινε στήν Ὠπι φανέρωσε κατά κάποιο τρόπο τίς βαθύτερες σκέψεις του μέ τήν προσευχή πού ἔκανε στούς θεούς: Μακεδόνες καί Πέρσες νά ζήσουν μέ ὁμόνοια ὡς συγκυρίαρχοι λαοί («εὐχέτο δέ τὰ τέ ἄλλα ἀγαθὰ καί ἰόμόνοιάν τε καί κοινωνίαν τῆς ἀρχῆς Μακεδόσι καί Πέρσασιν», Ἄρρ. Ἄν. VII, 11, 9). Τήν συγκυριαρχία τῶν συμφιλιωμένων Μακεδόνων καί Περσῶν θεωροῦσε προφανῶς ὁ Ἀλέξανδρος ὡς τό ἰσχυρότερο στήριγμα γιά τό μέλλον τῆς ἀσιατικῆς αὐτοκρατορίας του — γιὰτί τά λόγια αὐτά ἀναφέρονται φυσικά μόνο σ' αὐτή τήν αὐτοκρατορία, τῆς ὁποίας πρέπει πάντοτε νά γίνεται αὐστηρός διαχωρισμός ἀπό τό βασίλειο τῆς Μακεδονίας¹. Ἡ ἰδέα αὐτή <συμφιλίωσης καί συγκυριαρχίας Μακεδόνων καί Περσῶν> εἶχε τότε γιά τόν Ἀλέξανδρο ἰδιαίτερη σημασία, διότι σκοπεύοντας νά ἐκστρατεύσῃ στήν Δύση — ἡ ἐκστρατεία στήν Δύση τόν ἀπασχολοῦσε μάλιστα τότε πολύ — ὑπελόγιζε ὅτι ἐξ αἰτίας τῶν μακροχρονίων πολέμων πού θά ἔκανε ἐκεῖ θά ἔμενε ἀναγκαστικά γιά πολύ χρονικό διάστημα μακριά ἀπό τήν Ἀσία. Γιά τόν ἴδιο λόγο, δηλ. τήν ἐσωτερική εἰρήνευση, καί ἀποβλέποντας στόν τελευταῖο στόχο του, τήν ὀλοκληρωτική παγκόσμια κυριαρχία, φαίνεται ὅτι σκέφθηκε νά κἀνῃ ἐκτός ἀπό τόν φυλετικό συγκερασμό Μακεδόνων καί Περσῶν καί ἀνάμιξη τῶν ὑποτελῶν ὑπηκόων πού θά ἀνῆκαν στό οἰκουμενικό αὐτό κράτος.

Ἀπό τήν Ὠπι ὁ Ἀλέξανδρος ἦλθε κατόπιν στὰ Ἐκβάτανα, ὅπου ὁ θάνατος τοῦ Ἡφαιστίωνος, τοῦ πιό ἀγαπητοῦ φίλου του, τόν βύθισε σέ μεγάλη θλίψη καί συνεχῆ μελαγχολία. Στά Ἐκβάτανα ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μέ τίς προετοιμασίες γιά τόν περίπλου τῆς Ἀραβίας ἀπό τόν Περσικό κόλπο πρὸς τήν Ἡρώπολη (Σουέζ)· κατά τό σχέδιο πού εἶχε κἀνει στήν Καρμανία τό 325 π.Χ. (βλ. σ. 332) ὁ περίπλους αὐτός θά ἔπρεπε νά ἀποτελέσῃ μόνο τό ἐναρκτήριο βῆμα γιά τήν ἐκστρατεία του κατά τῶν δυτικῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης. Κατά τόν περίπλου ἤθελε νά συνοδεύσῃ ὁ ἴδιος τόν στόλο, γιά νά προετοιμάσῃ κατόπιν ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια τήν ἐκστρατεία κατά τῆς Καρχηδόνος καί τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Δύσεως. Ἦδη ἀπό τά Ἐκβάτανα, ἂν ὄχι πρῖν, ἔστειλε ὁ Ἀλέξανδρος μέ τριακοντόρους* τρεῖς ἄνδρες, τόν ἕνα μετά τόν ἄλλο, σέ ἐξερευνητικές ἀποστολές, γιά νά ἐξερευνήσουν δηλ. τόν πλοῦ γύρω ἀπό τήν Ἀραβία, ὡς τήν Ἐρυθρά θάλασσα.

¹ Γιά τόν αὐστηρό διαχωρισμό τῆς ἀσιατικῆς αὐτοκρατορίας ἀπό τήν Μακεδονία πρβλ. τίς πολιτειολογικές παρατηρήσεις τοῦ W i l c k e n στό ἔργο του «Alexander der Grosse», σ. 229 κ.έξ.

* Σ.τ.Μ. Πλοῖα μέ τριάντα κωπηλάτες.

Μολονότι καί οἱ τρεῖς δέν ἔφθασαν στόν σκοπό τους (ὅπως δέν ἔφθασε καί κάποιος Ἀναξικράτης πού εἶχε ὡς ἀποστολή νά ἐξερευνήσῃ, συγχρόνως μέ τούς ἄλλους, ἀντίστροφα τόν δρόμο ἀπό τό Σουέζ πρὸς τόν Περσικό κόλπο, προφανῶς γιά λόγους πού ἀφοροῦσαν τό ἐμπόριο), γιά τήν ἐπιστήμη ὡστόσο οἱ ἐξερευνητικές αὐτές ἀποστολές εἶχαν ἐπιτυχία. Ἔτσι ἓνας ἀπό τους τρεῖς αὐτούς ἄνδρες, ὁ Ἀνδροθένης, ἔκανε στήν νῆσο τοῦ Μπαχρέϊν Τύλο, στόν Περσικό κόλπο, ἀξιόλογες παρατηρήσεις γιά τήν χλωρίδα τῆς περιοχῆς, πού χρησιμοποιήθηκαν κατόπιν ἀπό τόν Θεόφραστο.

Τήν ἀνοιξη τοῦ 323 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ ὑπέταξε τούς Κοσσαίους τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Ζάγρου, ἐπέστρεψε στήν Βαβυλῶνα. Ἐκεῖ τόν συνάντησαν πρέσβεις ἀπό ὅλα τά κράτη, ἀκόμη καί ἀπό χῶρες τῆς μακρινῆς Δύσεως, πού εἶχαν ἔλθει γιά νά ὑποβάλουν τά σέβη τους στόν νέο κύριο τῆς Ἀνατολῆς. Μέ πολύ ἐντατικό ρυθμό λαμβάνονταν τώρα τά τελευταῖα μέτρα γιά τήν ἀραβική ἐκστρατεία. Ὅχι μόνο στήν Βαβυλῶνα, ἀλλά καί στήν Φοινίκη καί στήν Κύπρο κατασκευάσθηκαν νέα πλοῖα, τά ὁποῖα, ἀφοῦ διαλύθηκαν στά μέρη τους καί μεταφέρθηκαν ἔτσι διά ξηρᾶς, ἀνασυναρμολογήθηκαν στήν Θάψακο καί ἔπλευσαν κατόπιν κατά μήκος τοῦ Εὐφράτη πρὸς τήν Βαβυλῶνα, ὅπου κατασκευαζόταν μεγάλο πολεμικό λιμάνι καί νεώρια γιά πολεμικά πλοῖα. Ἐνῶ προετοιμαζόταν ἐκεῖ μέ πυρετώδη ρυθμό ἡ ἐκστρατεία ὁ ἀκαταπόνητος βασιλεὺς ἦλθε στήν διώρυγα τοῦ Παλλακότα καί ἔλαβε μέτρα γιά τήν βελτίωση τοῦ ἀρδευτικοῦ συστήματος, προκειμένου νά ἀνακτήσῃ ἡ Βαβυλωνία τήν γονιμότητα τοῦ ἐδάφους πού εἶχε πρίν. Τελικά οἱ προετοιμασίες εἶχαν προχωρήσει τόσο πολύ, ὥστε νά μπορῇ νά καθορισθῇ ἡ ἡμέρα τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ στόλου. Μετά ἀπό γιορταστικά συμπόσια ἀρρώστησε τότε ξαφνικά ὁ βασιλεὺς ἀπό ἐλονοσιακό πυρετό πού σέ λίγες μέρες τόν ἔστειλε στόν τάφο. Στό ἐπίσημο ἡμερολόγιό του, στίς «Ἐφημερίδες», βλέπουμε πόσο σκεπτόταν ἀκόμη τήν ἐκστρατεία καί ἐξακολουθοῦσε νά δίνει διαταγές, μέχρις ὅτου ἦταν ἀδύνατο νά μιλήσῃ. Ἀφοῦ χαιρέτισε μέ νεύματα τούς παλαιούς Μακεδόνες συμπολεμιστές του, πού περνοῦσαν ὁ ἓνας μετά τόν ἄλλο ἀπό τό κρεβάτι του, πέθανε στίς 13 Ἰουνίου τοῦ 323 π.Χ., ἐνῶ δέν ἦταν ἀκόμη 33 ἐτῶν.

Τό Ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου

Τίποτε δέν δυσχεραίνει τόσο πολύ τήν προσπάθεια τοῦ ἱστορικοῦ νά κρίνῃ τόν Ἀλέξανδρο καί τό ἔργο του ὅσο ὁ τόσο πρῶϊμος θάνατός του· γιατί ὡς τόν θάνατό του δέν ἦταν ἀκόμη τίποτε τελειωμένο, ὅσο καί ἂν αὐτό πού εἶχε ἐπιτευχθῆ ἦταν κάτι τό γιγαντιαῖο. 33 ἐτῶν ἦταν ὁ Ὀκταβιανός ὅταν τό 30 π.Χ. μέ τήν κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου ἔγινε κύριος τοῦ κόσμου. Πόσο διαφορετική θά ἦταν ἡ ἱστορική εἰκόνα πού θά εἶχαμε γι' αὐτόν ἂν εἶχε πεθάνει τότε! Ὀλοκληρωμένα ἐπιτεύγματα παρουσιάζει ὁ Ἀλέξανδρος μόνο στό σ τ ρ α τ ι ω τ ι κ ὸ πεδίο καί γι' αὐτό τόν θεωροῦμε ὡς ἓνα ἀπό τούς κορυφαίους μεγαλοφυεῖς

στρατηγούς τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, ὅπως εἶναι ὁ Ἀννίβας, ὁ Καῖσαρ καί ὁ Ναπολέων. Πολύ δυσκολώτερο εἶναι νά τόν κρίνουμε στό πολιτικό, πολιτιστικό καί οἰκονομικό πεδίο, γιατί σ' αὐτά βρισκόταν ἀκόμη στό στάδιο τῆς δημιουργίας· παράλληλα βέβαια ἡ σχετική μέ τά προβλήματα αὐτά ἱστορική παράδοση εἶναι πολύ ἑλλιπής. Ἄν λάβη ὁμως κανεῖς ὑπ' ὄψιν του πῶς ὁ Ἀλέξανδρος, ἐλεύθερος ἀπό κάθε ἐκ τῶν προτέρων καθορισμένο σχῆμα, διεμόρφωσε ἀνάλογα μέ τίς τοπικές συνθήκες τήν παλαιά ὀργάνωση τῶν σατραπειῶν πού βρῆκε· πῶς προσπαθοῦσε, ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του, νά βελτιώσει μέ νέες ιδέες καί μεθόδους τήν ὀργάνωση τῆς τεράστιας αὐτοκρατορίας τοῦ· τίς νέες ιδέες πού ἐφάρμοσε, ἰδιαίτερα στό οἰκονομικό πεδίο, ἀφαιρώντας ἀπό τήν δικαιοδοσία τῶν σατραπῶν τήν διαχείριση τοῦ οἰκονομικοῦ τομέως καί δημιουργώντας μέ τήν συνένωση περισσοτέρων σατραπειῶν ἐνιαῖες φορολογικές περιφέρειες· ὅτι ἔθεσε βασικά τέρμα στό σύστημα ἀποθησαυρίσεως τῶν Περσῶν βασιλέων καί μετατρέποντας σέ νομίσματα τά ἑκατομύρια θησαυρούς πού βρῆκε στίς πόλεις - ἔδρες τῶν Περσῶν βασιλέων τά ἔφερε στήν κυκλοφορία κάνοντας ἔτσι τήν ἀρχή γιά τήν μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τῆς νομισματικῆς οἰκονομίας στήν Ἀνατολή· ὅτι ἐνῶ πρὶν στήν Περσική Αὐτοκρατορία τό δικαίωμα κοπῆς (ἀργυρῶν μόνο) νομισμάτων εἶχαν οἱ διάφοροι σατράπες, δημιούργησε ἐνιαῖο αὐτοκρατορικό νομισματικό σύστημα, καθορίζοντας ὡς ἀποκλειστικό βασιλικό δικαίωμα ἐκτός ἀπό τήν κοπή χρυσῶν καί τήν κοπή ἀργυρῶν νομισμάτων (τήν ἔκδοση τῶν νομισμάτων — τῶν ὁποίων ἡ κοπή ἔγινε μέ πρότυπο τά ἀττικά — πραγματοποιοῦσε κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε τά νομίσματα τοῦ Ἀλεξάνδρου νά γίνουν τό κύριο μέσο συναλλαγῆς σέ ὅλο τόν μεσογειακό κόσμο): ἄν λάβη κανεῖς ὅλα αὐτά ὑπ' ὄψιν, τότε δέν μπορεῖ παρά νά θαυμάση καί τίς πολιτικές ἱκανότητες τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Οἱ πολυάριθμες ἑλληνικές πόλεις πού ἴδρυσε ἀπό τήν Αἴγυπτο ὡς τήν Ἰνδία ἔγιναν οἱ σπόροι πού ἀπέφεραν ἀργότερα πλούσιους καρπούς, τόσο γιά τήν διάδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, πρᾶγμα πού ἀποτελοῦσε ἕνα ἀπό τους σπουδαιότερους σκοπούς τῆς ἰδρύσεώς τους, ὅσο καί γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς συγκοινωνίας. Γιά τήν τελευταία φρόντισε ἐπίσης παίρνοντας μέτρα γιά τήν συντήρηση καί βελτίωση τοῦ ὀδικοῦ δικτύου πού βρῆκε, παρέλαβε δέ τό ταχυδρομικό σύστημα τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας· ἰδιαίτερα ὁμως ἐνδιαφέρθηκε γιά τήν ἀνεύρεση νέων ἐμπορικῶν ὁδῶν. Ὡστόσο οἱ ἀνακαλύψεις πού ἔγιναν ἀπό πρωτοβουλία τοῦ Ἀλεξάνδρου δέν πρέπει νά ἀποδοθοῦν μόνο σέ ἐλατήρια οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἀλλά καί σέ ἐπιστημονικά. Στήν περίπτωσιν αὐτή ὁ κατακτητής ἦταν συγχρόνως καί ὁ γεμάτος ἐνθουσιασμό γιά τήν ἐπιστήμη μαθητής τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὅτι μέ τήν κατάκτηση τῆς Ἀσίας ἤθελε συγχρόνως νά βρῆ νέες πηγές γιά τήν ἐπιστήμη φαίνεται ἀπό τό ὅτι κατά τήν ἐκστρατεία τόν συνόδευε ἕνα ἐπιτελεῖο ἀπό σοφούς καί τεχνικούς, πού εἶχαν ὡς ἀποστολή νά ἐρευνήσουν καί νά περιγράψουν τά νέα ἐδάφη πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις, ἀποβλέποντας ἰδιαίτερα στήν χλωρίδα καί τήν πανίδα, ὅπως ἐπίσης τόν ὀρυκτό πλοῦτο. Πόσο μεγάλη ἀξία εἶχαν οἱ

περιγραφές αυτές του κόσμου των φυτών της Ινδίας και του Περσικού κόλπου για την κατοπινή επιστημονική έρευνα (βλ. σ. 331) μάς δείχνει τό ώραϊο βιβλίο του H u g o B r e t z l (Botanische Forschungen des Alexanderzuges, Λειψία 1903). Κατά έντολή του Αλεξάνδρου μετρήθηκαν έξ άλλου (άπό τους λεγόμενους «βηματιστές») οί άποστάσεις πού διήνυσε ό στρατός του και καταγράφηκαν οί διάφοροι σταθμοί· έτσι δημιουργήθηκαν αξιόλογες βάσεις για τίς γεωγραφικές έρευνες του Έ ρ α τ ο σ θ έ ν η. Ειδικός τεχνικός στην έξόρυξη μετάλλων ανέλαβε κατά έντολή του Αλεξάνδρου νά έρευνήση τά άλατο-χρυσωρυχεΐα και άργυρωρυχεΐα της Ινδίας· ή άποστολή είχε πρακτικούς, συνάμα δέ και επιστημονικούς σκοπούς. Άξιοσημείωτα είναι ακόμη τά ενδιαφέροντα πειράματα έγκλιματισμού πού έκανε ό Άρπαλος φυτεύοντας στους κήπους της Βαβυλώνος φυτά της μεσογειακής χλωρίδος. Όλα αυτά είναι λιγοστά μόνο δείγματα της προσπάθειας του Αλεξάνδρου νά καταστήση τόν νέο κόσμο προσιτό και στην έπιστήμη. Όλα τά έγγραφα πού περιείχαν τά αποτελέσματα των έρευνών αυτών είχαν κατατεθῆ στό αυτοκρατορικό αρχείο της Βαβυλώνος, όπου ήταν προσιτά σέ κάθε ενδιαφερόμενο (Στράβ. ΙΙ, p. 69).

Άπό τίς έξερευνητικές άποστολές πού έγιναν κατ' έντολή του Αλεξάνδρου άλλες είχαν επιστημονικούς, άλλες πολιτικούς σκοπούς, ως επί τό πλειστον όμως και τούς δύο. Καθαρά επιστημονικός ήταν ό σκοπός της άποστολής πού έστειλε ό Αλέξανδρος τό 332/1 π.Χ. άπό την Αίγυπτο στό Σουδάν για νά έρευνήση τά αίτια των πλημμυρῶν του Νείλου. Έφθασε ως την περιοχή του Κυανού Νείλου και επέστρεψε φέρονοντας την σωστή εξήγηση (ότι δηλ: οί πλημμύρες οφείλονταν στίς τροπικές βροχές της Αβησσυνίας)¹. Επιστημονικούς σκοπούς κυρίως είχε και ή άποστολή (πού προγραμματίσθηκε, αλλά δέν έγινε) του Η ρ α κ λ ε ί δ η· έπρεπε νά εξακριβώσει αν ή Κασπία θάλασσα ήταν κλειστή ή ήταν κόλπος του Ωκεανού. Επίσης ό πλοῦς στον Ινδό ποταμό έγινε και για ένα γεωγραφικό πρόβλημα: ό Αλέξανδρος δηλ. ήθελε νά γνωρίση με αυτό τόν τρόπο τό νότιο τμήμα της «μεγάλης θαλάσσης» (βλ. σ. 330). Σκοπούς έμπορικής πολιτικής έξυπηρετούσε κυρίως ή ανακάλυψη της θαλάσσιας όδοῦ άπό τόν Ινδό ως τόν Τίγρη και τόν Εϋφράτη πού έκανε ό Νέαρχος· αλλά και ή άποστολή αυτή, με τόν τρόπο πού εκτελέσθηκε, απέφερε πλούσιους καρπούς για την έπιστήμη (βλ. σ. 331). Αν προσθέσουμε ακόμη την άποστολή στην Αραβία πού είχε προγραμματισθῆ και τά έξερευνητικά ταξίδια των άνδρῶν πού είχαν σταλή προηγουμένως (βλ. σ. 337) και αν σκεφθοῦμε τέλος ότι ό Αλέξανδρος έφερε τούς Έλληνες ως την Ινδία, ενῶ πριν έφθαναν μόνο ως τίς άκτές της Ανατολής, πρέπει νά τόν κατατάξουμε στους πιό επιτυχημένους έ ξ ε ρ ε υ ν η τ έ ς όλων των εποχῶν.

Αν και δέν μπόρεσε νά προχωρήση στην πραγματοποίηση των τελευταίων γιγαντιαίων σχεδίων του, όπóταν θά έφθανε ως τίς Στήλες του Ηρακλέους, ώστόσο όλα όσα επέτυχε στην σύντομη ζωή του σημαίνουν ολοσχερῆ

¹ Η άποστολή στό Σουδάν έγινε γνωστή πρῶτα χάρη στα συμπεράσματα του Jos. P a r t s c h (στην μελέτη του: Des Aristoteles Buch «Ober das Steigen des Nil», Abh. d. Sachs. Ges. d. Wiss. XXVII, 1909, σ. 553 κ. έκ.).

μεταβολή του τότε κόσμου και απέτελεσαν την βάση για όλη την κατοπινή εξέλιξη. Την τεράστια εντύπωση που προξένησε στην ανθρωπότητα τίποτε δεν δείχνει ίσως τόσο καθαρά όσο η διάδοση του λεγόμενου «μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου» σε όλο τον χριστιανικό και ισλαμικό κόσμο του Μεσαίωνα· το μυθιστόρημα αυτό απαντά στις πιο διαφορετικές γλώσσες της Ανατολής και της Δύσεως, έχει δέ ως πρότυπο ένα ελληνικό έργο (τόν λεγόμενο Ψευδο - Καλλισθένη)¹. Ακόμη και το γερμανικό τραγούδι για τον Αλέξανδρο που έγραψε ο ιερωμένος Lambrecht τον 12ο αι. βασίζεται στο γαλλικό του Alberich από την Besancon και ανάγεται σε λατινική μετάφραση του πρωτοτύπου. Έτσι ο Αλέξανδρος έμεινε ως μορφή παραμυθιού ζωντανός στην φαντασία των λαών, στην Ανατολή και την Δύση, πάνω από 2000 χρόνια, έως ότου η σύγχρονη κριτική ιστορική έρευνα άρχισε να βρίσκει πάλι τον αληθινό Αλέξανδρο. Στην Ανατολή οι αναμνήσεις που διατηρούνται στους θρύλους για τον «Ίσκεντέρ» είναι ακόμη και σήμερα ζωντανές². Ακόμη το 1890 κάτοικοι του Μαργελάν (στην κεντρική Ασία) έδειχναν στον Sven Hedin* τον «τάφο του Αλεξάνδρου.

¹. Για το «μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου» πρβλ. Ad. Ausfeld, Der griechische Alexanderroman, Λειψία 1907. F. P f i s t e r, Studien zum Alexanderroman (Wiirzb. Jahrb. 1, 1946, 29 κ. έξ.)· του ίδιου: Alexander der Grosse in den Offenbarungen der Griechen, Juden, Mohammedaner und Christen, Βερολίνο 1956. Η καλύτερη έκδοση του Ψευδο - Καλλισθένη έγινε από τον Wilhelm Kroll (Historia Alexandri Magni, vol. I, Recensio vetusta, Βερολίνο 1926).

² Για τις σημερινές αναμνήσεις από τον Iskender πρβλ. Επίσης Franz v. S c h w a r z, Alexanders des Grossen Feldzuge in Turkestan, 2η Εκδ. Στουγάρδη 1906, σ. 95 κ. έξ.

* Σ.τ.Μ. Σουηδός έξερευνητής (1865-1952).